U 10247
1

U 10247
I.

Slovanská knihovna

SLOVANSKÁ KNIHOVNA
3186276680
3186276680
Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

II. 10247/1

Digitized by Google

Digitized by Google

КОБЗАРЬ

ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЧАСТИНА ПЕРША.

211877

ВИДАНЄ ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА.

У ЛЬВОВІ, 1893.
З друкарні Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Digitized by Google

U.10247/1.

Digitized by Google

Дещо про житє і літературну діяльність

ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

Культурні народи, щó в тяжкому лихолітю втратили свій побут політичний, не перестають ще проявляти життя суспільно-національного, коли в них не занапастилась своя мова й пісьня, — коли вони не позбулись окремих прикмет своєї індівідуальної вдачі. Так і 23-міліоновий народ руcько-український живе й житиме дотіль, докіль житимуть народи славянські, — Україна бо є неначе серце в величнім тілі Славянщини. А вже-ж по затраті автономії України й пісьля зруйнованя запорозької Січи, сього останнього захисту вільного козацтва, занапащувалось щораз більше життє суспільно-національне; — на місце колишнього лицарського завзятя вступила байдужна апатия, — там, де славилась козацька воля, введено неволю кріпацьку. Відтак головним репрезентантом українського народу були невольники-кріпаки. Від простих козаків від'окремились потомки козацького панства, а на руїні України стали вже проявлятись віщуни народної мертвоти. Здавалось, що загине без сьліду великий народ, котрий охороняв колись Польщу й Москву від нападів диких орд та в культурному змаганю був заборолом свободи против пошести неволі, — здавалось, що під залізною рукою деспотизму в Россії засне Україна на вікі вічні. Так ні! не вмерла Україна, — бо ось саме-тоді, коли з волі царя Миколая І. спасителі держави ладили для неї домовину, — коли сон-дрімота й смерть-неволя лягли великою втомою і руїною на примученій землі, залунав по безкраїх степах України поклик до нового життя. І зворохнулись мерці в моги-

Digitized by Google

лах, — розкрили очи й побачили свого брата, щó сам був колись кріпаком-невольником, а тепер став апостолом правди й науки. Вже-ж до народу-невольника міг промовити тямущим словом тільки той вищий поет, щó в йому була кість від кости й кров від крови закріпощених мужиків. Сім поетом був Тарас Шевченко. В імени народу, загибаючого в неволі, засьпівав він пісню нову, пісню свободи й волі...

I.

1. Дитячий і хлопячий вік Тараса.

Тарас Грушівський-Шевченко родився 25. лютого р. 1814. в селі Моринцях, Звенигородського повіту, Київської ґубернії. Хрестив його 28. дня того-ж місяця сьвященик Олексій Базаринський, а хрещеним батьком був мужик з Моринець, Григорий Дяденко.

Дід, Іван Грушівський, був шевцем, то-ж син його став прозиватись Шевченком.[1]) Батьки Тараса, Григорий і Катерина, були кріпаками помосковщеного Німця Василя В. Енґельгардта. Григорий жив в Кирилівці Звенигородського повіту, але, як оженився, по приказу поміщика перейшов із Кирилівки до Моринець, з-відкіль була його жінка. Так отже в Моринцях родився Тарас. Всіх дітей у Григория Шевченка було шестеро: Микита, Катерина, Тарас, Ірина, Маруся[2]) і Йосип.

Як минув один рік с половиною, батьки Тараса перенеслись із Моринець в Кирилівку.

---

[1]) У споминках Варфоломея Шевченка про Тараса читаємо, що в школі звали його Грушівським. („Правда". Львів, рік IX.. 1876. стор. 24). Відтак Олександер Кониський в критично-біографічному нарисі про „дитинний вік Т. Г. Шевченка" пише, що батько Тараса звався Григорий Грушівський-Шевченко. („Записки товариства імени Шевченка". Ч. I. У Львові, 1892; стор. 98). — Що-до прозвища „Шевченко-Грушівський" запримітив Кониський ось-що у своєму письмі до Омеляна Огоновського (31. студня р. 1892.): „Я передивлявся метрики від 1814. по 1829. р. і знаходив: раз — Шевченко, другий раз — Грушівський, а далі Грушівський-Шевченко і Шевченко-Грушівський".

[2]) Маруся осьліпла з віспи й вмерла дівкою, літ 20.

Digitized by Google

А вже-ж Олександер Кониський саме-тепер подав авторови от-сеї статьї звістку, що батько Тараса перебрався з Моринець в Кирилівку з от-якої причини: Тарасів батько, Григорий, одружився с Катериною, дочкою Моринецького посполитого, Якима Бойка. Поруч з Бойками сусідив мужик Копій, людина ледача; — пан за злодійство віддав його в салдати чи на Сибір. Тоді Яким Бойко придбав собі Копіїв ґрунт і поселив на йому свого зятя, Григория Шевченка. Але Копій утік із салдатів, чи з Сибіру, назбирав собі ватагу голіцких „молодців“ і окукобився в лісі, близько Моринець. З-відтам розбишаки навідувались нераз і до села. Ото-ж Копій із своєю ватагою так дошкулював Шевченкови, що йому треба було с хати вибиратись. Батько Григория, Іван Грушівський, купив тоді ґрунт у Кирилівці і пересилив туди сина з Моринець. Се було р. 1816. Коли відтак Тарас підріс, то став тямити себе в Кирилівці; про-те й всі дитячі спомінки його вяжуться до Кирилівки.

Та невеличкий був тодішній сьвіт маленького Тараса: Бідна, стара, біла хата с почорнілою соломяною стріхою ї с чорним димарем, коло хати на причілку яблуня с червонобокими яблуками, навкруги яблуні цьвітник, у воріт стара вітвиста верба, за вербою клуня, за клунею на горбі сад, за садом левада, за левадою долина, а в долині тихий потік, неначе уквітчаний вербами та калиною. А в тому потоці під широколистими лопухами купається оклецьковатий, білявий хлопчина; — викупавшися вбігав в тіністий сад, паде під першою грушею або яблунею і засипляв. Виспавшись гаразд, дивиться він на супротилежну за селом могилу і питається сам себе: „А щó там далі за могилою? Мабуть є там залізні стовпи, щó підпирають небо. Щó? як би піти, подивитися на їх?! А чом же й ні! Піду, воно-ж не далеко“. Встав і, не надумуючись, пішов долиною і левадою просто на гору. Вийшов за село, минув царину, перейшов с пів версти полем, — на полі стоїть висока, чорна могила. Тарас видрапався на

Digitized by Google

неї, щоб з-відтіль подивитись, чи далеко ще до тих залізних стовпів. Стоїть хлопчина і дивиться на всі боки: і по сей бік село, і по той бік село, а там із-за темних садів визирає церква с трьома банями, з білим бляшаним дахом. Задумався Тарас: „Ні“, каже, „сьогодня вже пізно, не дійду до тих залізних стовпів, — нехай завтра с Катрею. Вона пожене до череди корів, а я піду до залізних стовпів; — сьогодня-ж обдурю брата Микиту; скажу йому, що бачив залізні стовпи, щó підпирають небо“.

І от, хлопчина похитнувся на могилі і скотився коміть-головою на діл. Вставши на ноги, не розбирав довго, по котрому боці з могили зсунувся, а просто, куди очи бачили, вибрався ніби назад до дому. На щасьте зустріли його чумаки, і зупинивши спитались його: „А куда ти мандруєш? парубче!“ — „До дому“, відповів Тарас. — „А де-ж твоя домівка? небораче!“ — „В Кирилівці“. — „Так чого-ж ти йдеш у Моринці?“ — „Я не в Моринці, а в Кирилівку йду“. — „А, коли в Кирилівку, так сідай на мою мажу, товаришу! — ми тебе довеземо до дому.“

Посадили його на скринку, щó буває на переді чумацького возу, дали йому батіг у руки, а він поганяє собі волів безжурний і веселий, мов-би-то нічого не лучилось. Доїзжаючи до села, узрів Тарас хату на супротилежній горі й закричав весело: „Он-де, он-де наша хата!“ — „А, коли ти вже бачиш свою хату“, сказав хазяїн воза, „то й іди з Богом!“ І зсадивши хлопчину з воза, озвав ся до товаришів: „Нехай іде собі з Богом!“ — „Нехай іде собі з Богом!“ промовили чумаки, а хлопчина побіг собі в село.

На дворі вже смеркало, коли Тарас підійшов до перелазу. Він побачив, що сімья сидить собі кругом під хатою на зеленому спориші та й вечеряє. — Тільки його старша сестра й нянька, Катерина, не вечеряла, а стояла собі біля дверей, підперши голову рукою, і ніби позирала на перелаз. Ледви-ж Тарас висунув голову з-за перелазу, як вона скрикнула: „Прийшов, прийшов!“ Підбігла до братчика,

Digitized by Google

вхопила його на руки, понесла через двір і посадила в круг вечеряти, сказавши: „Сідай вечерять, приблудо!“ Повечерявши сестра повела його спати, й поклавши в постіль, перехрестила, поцілувала й усьміхаючись знов назвала його приблудою.

Тарас довго не міг заснути: він думав все про залізні стовпи та про те, чи говорити про їх Катерині та Микиті, чи ні? А вже-ж Микита був раз із батьком в Одесі, і певне бачив там ті стовпи, — як же йому говорити про їх, коли Тарас їх не бачив! Катерину можна-б ще обдурити;... та ні! і їй не треба нічого казати. Відтак хлопчина думав ще довго про залізні стовпи та й заснув.[1])

Тарасови було тоді років пять або шість. Тодітто жила ще добра його матір, про-те молода його доля була золота й дорога. Він не знав ще тоді лиха, — бавився з дітьми й любив їсти землю. Аж ось два, чи три роки опісьля став він учитись у школі, в косоокого Совгиря, що був дячком „нестихарним“.[2]) Гірко приходилось Тарасови складати *тму-мку тля-мля*,[3]) бо ось вибігне він бувало із школи на улицю, погляне на яр, а там безжурні його товариші бавляться на соломі біля клуні і не знають, що в на сьвіті й дяк і школа. Ледви-ж став Тарас качатись на соломі між щасливими товаришами, приходили сейчас два псалтирники, брали його за руки й вели назад у школу, де Совгир, було, нагодував його березовою кашою.

Того часу Тарас бавився за-любки з малою, кучерявою Оксаною. Вони обоє в купочці росли, маленькими собі любились, — а матери на їх дивились і говорили, що колись їх одружать. Та не вга-

---

[1]) „Поэмы. повѣсти и разсказы Т. Г. Шевченка“. Кіевъ, 1888; — „Княгиня“, стор. 659 - 661

[2]) Нестихарним був той дяк. що його поставляла громада с попом по давньому звичаю Стихарним же дяком звався той, котрого назначила власть епархіяльна. Дяками стихарними бували іноді й семінаристи, що не довершили своєї науки.

[3]) *Тму-мку*, *тля-мля* — се зразок складани в давніх букварях на Україні.

Digitized by Google

дали; — старі за-рані повмирали, а діти малими розійшлись та вже й не сходились ніколи. („Кобзарь", II; стор. 20; вірш 11—18). Мабуть Оксана була тасама дівчина, що́ раз, беручи плоскінь, почула, що Тарас плакав, пасучи ягнята. Тоді вона прийшла, втерла йому сльози й поцілувала (II; стор. 7; в. 31—37). Та не забув Тарас своєї Оксани. Коли жив на засланю біля Каспійського моря, пригадав він собі ту-ж Оксану, с котрою бажав у двох жити над Дніпром (II; стор. 61). А коли через десять літ оп!сьла Тарас, визволений з неволі, приїхав до рідного села, то образ Оксани воскрес перед ним. Тоді спитався він у брата: „Чи живе ота Оксаночка, ота маленька кучерява, що́ з нами гралася колись?" І відповів йому брат, що ота Оксаночка помандрувала в поход з москалями, та що через год вернулася з байстрям (II; стор. 20—21).

В 1823. р. (20. серпня) вмерла в Кирилівці Тарасова мати в 32. році свого віку. Її, молодую, положила в могилу нужда та праця. („Кобзарь", II, 70). Відтак батько Тараса по смерти жінки зістався вдівцем із дрібними дітьми, бо наймолодшому синови було півтора року. Оженився отже в-друге з удовою Оксаною, і так увійшла в дім мачуха. Вона була вдачі суворої і сварливої. Були-ж у неї діти с першого подружя, і про-те за-для дітей-зведенят настали в сімї злидні й невзгодини. Не минало у зведенят-дітей Григория й Оксани години без сьліз, без бійки, — не минало години, щоб між батьком Тараса та мачухою не було сварні й лайки. Мачуха не любила Тараса найбільш за те, що він нераз побивав єї слабенького Степанка. То й часто карала вона пасерба, хоча він іноді був безвинним.

В хаті Григория Шевченка кватерував постоєм якийсь салдат. У його вкрадено три золоті (45 копійок), про-те підняв він страшенну колотнечу, — трохи не повиганяв усіх з двору. Стали шукати злодія. Мачуха звела вину на ненависного їй Тараса. Той божився, що не брав і не бачив грошей, але мачуха стояла на своєму, твердячи, що гроші вкрав

Digitized by Google

Тарас. Тоді Тарас втік з батьківського двору, та й сховався в саду сусіди-мужика, що звався Желихом. Тут у буряні між деревами ховався він чотири дні. Опріч сестри Ірини ніхто не відав, де він; — вона приносила Тарасови нишком їсти й пити, а часом і бавилася з ним. Він в кущах калини виставив собі будку, поробив біля неї доріжки, посипав їх піском, — зробив з бузини цукавку, і ні гадки собі! Пятого-ж дня про Тарасів захисток довідалися мачушині діти й видали його. Тараса взяли на опит: звязали йому руки й ноги та почали бити різками, вимагаючи, щоби признався, де подів украдені у салдата гроші. Головним катом в сій справі був рідний Тарасів дядько, Павло Грушівський. Довго Тарас терпеливо переносив катованє, але на третій день знемігся, і щоб спекатися різок, він приняв на себе крадіж і сказав, що гроші закопав в саду. А як йому звеліли, показати тее місце, то сказав він, що нічого не знає про гроші. Відтак почали знов його бити, але нічого вже не добились і примученого хлопця закинули в комору. Опісьля, продавши юпку Тарасової матери, ублаготворили салдата. Перегодом показалося, що гроші вкрав у салдата мачушин Степанко і сховав їх в дуплі старої верби.

Невзгодини домові приневолили батька, віддалити Тараса від очей мачухи і віддати „на виучку“ до міщанина Губського. Але непосидючому хлопчині остогидла мертва наука. Радше слухав він оповідань свого діда й батька про давну бувальщину. Батько розказував Тарасови в неділю або в сьвята повісти з біблійної гісторії або з житя сьвятих. Иншою була мова столітнього діда. Він був самовидцем коліївщини, се-б-то повстаня мужиків і козаків против польских панів і против жидів, і в неділю за-любки розказував дітям і внукам про гайдамаків. („Кобзарь“, I, 155).

Ті оповіданя діда були хлопчині дуже по-нутру, і він стямив їх собі так добре, що на засновку тих згадок зложив пізнійше поему п. з. „Гайдамаки“. Опроче не тільки з оповідань діда довідався малий

Digitized by Google

Тарас про гайдамачину. Він ходив із сестрами до Лебединського манастиря, помолитись Богу.[1]) Між черцями жили ще старці, що були самовидцями страшної різьні (1768 р.). Найпаче один старенький чернець розказував богомольцям про тее, як гайдамаки карали Ляхів і жидів. Поміж богомольцями, що горнулись навкруги того старця, ніхто не запримітив тоді босого хлопця, котрий з найбільшою увагою прислухувався тому оповіданю.

В два роки по смерти матери вмер також батько Тараса 21. березіля р. 1825. Вмираючи згадав Григорий також за свого сина Тараса й мов-то віщим духом сказав ось-що: „Синови Тарасу з моєго хазяйства нічого не треба. Він не буде аби-яким чоловіком: з його буде або щось дуже добре, або велике ледащо; — для його мов насьлідство або нічого не буде значить, або нічого не поможе!“

Покійних своїх батьків і рідне село помянув Тарас опісьля в одній думці. Ось-що уявилось йому в душі:

І яр, і поле, і тополя,
І над криницею верба
Нагнулася, як та журба
Далеко в самотній неволі;
Ставок, гребелька і вітряк
З-за гаю крилами махає,
І дуб зелений, мов козак
Із гаю вийшов, та й гуляє
По-під горою; по горі
Садочок темний, а в садочку
Лежять собі у холодочку,
Мов у раю, мої старі.
Хрести дубові посхилялись,
Слова дощем позаливались...
(II, стор. 20–21.)

[1]) Манастирь Лебединський лежить 35 верст віддалеки від Кирилівки. В 20-тих роках перетворено його в манастирь „паняньский“.

Digitized by Google

Одинайцяти-літній Тарас став круглим сиротою і попихачем у злющої махучи. Часто сидів він під тином у старій рядинні й думав про гірку долю сироти. Але-ж мачуха не давала йому дармувати: від весни до пізної осени веліла йому пасти телята й свині по-біля Кирилівки й Тарасівки.

Іноді ходив Тарас в Зелену Діброву до сестри Катерини, котра ще за життя матери (29. січня р. 1823.) вийшла за-між за мужика Антона Красицького. Було ввійде тихенько до хати, сяде собі на лаві та все мовчить. Нічого в сьвіті у його не мож було допитатись: чи його прогнали відкіля, чи його били, чи їсти йому не давали. Було манівцями ходить, геть по-над Дібровою та через Гарбузів Яр, та через левади, та могилками. Тому-то звали його приблудою.

А вже-ж в зимі дядько Павло й мачуха казали Тарасови ходити до школи. Взявши табличку, каламарь і псалтирь, пішов до „стихарного" дяка Петра Бугорського й був у його школярем і робітником. Про тодішню свою долю і про злидні сімьї писав Тарас опісьля (1850) от-ес:

. . . . . Ми
Розлізлися межи людьми,
Мов мишенята: я до школи, —
Носити воду школярам,
Брати на панщину ходили,
Поки їм лоби поголили.
А сестри!... сестри? Горе вам,
Мої голубки молодиї!
Для кого в сьвіті живете?
Ви в наймах виросли, чужиї,
У наймах коси побіліють,
У наймах, сестри, й умрете! (II, 70.)

У Бугорського вчився Тарас граматки (букваря), часослова й псалтири. А був той дяк великий пяниця й мало пильнував науки. Іноді втікав від його Тарас і скривався в саду мужика Желиха.

Digitized by Google

Все-ж таки під кінець другого року вивчився він у дяка псалтири.

Учителеви й школяреви велось гаразд, коли в селі був мертвець. Тарас читав с памяти трохи-не цілу псалтирь сильним голосом; про-те громадяне полюбили молоденького попихача дяківського, і відтак у селі не похоронено ні одного покійника, над котрим Тарас не прочитав би псалтири. Коли він втомився, читаючи над покійником, то, щоб швидше скінчити, став голосно читати: „Прийдіте, поклонімся...“; — тоді люде зараз стали хреститися і поклони бити, а тим часом Тарас, відвернувши від себе увагу слухачів, перевертав кільки карток ще не читаних, і читав собі далі. За читане давали ему книш і копу (50 копійок). Гроші ті забирав собі Бугорський, а Тарасови давав з них десяту копійку. Тоді ходив Тарас в сірій, діравій свитині, без шапки й чобіт як літом, так і зимою. Коли-ж у селі не було мерця, то дяк зі своїм помічником не мав іноді й кусника хліба; тоді йшли оба вечір на прожиток між людей, та під вікнами сьпівали „Богомъ избранную“.[1])

Голодуване примушувало Тараса стати курохватом, відтак варив він собі нераз вечеру нишком за селом у печері. Коли-ж Кирилівці помітили, що в печері іноді в ночи горить огонь, то почали гадати, що то поселилася нечиста сила, і просили попа вигнати чортяку. Піп, зібравши громаду, пішов до печери, окропив вхід сьвяченою водою і радив, щоб хто поліз в печеру та подивився, що́ там є. Ніхто не відважувався. Тоді люде скинулися і зібрали скільки там грошей на платню тому, хто відважиться полізти в печеру. Охочим перш за всіх виступив Тарас; — спершу його не хотіли пускати, а далі стало на тому: „Нехай лізе! воно ще мале, до його нечиста сила не пристане“. Тарас і виду не подав, що він добре відає, що́ є в тій печері, навпаки просив, щоб до його привязали верівку; — коли, мовляв, скоїть нечиста сила що́ непевного над ним в печері,

[1]) „Кіевская Старина“. Томъ VIII; 1884; стор. 398.

Digitized by Google

так буде хоч яким робом витягти його. Люде вволили волю Тараса, і він на привязі поліз в печеру; — поприбирав там сьліди свого кухарства і, вилізши назад в доброму гаразді, повідав, що жадної нечистої сили в печері нема, і заробив собі зібрані гроші.[1])

Перегодом Бугорський зробив Тараса „консулом“ своєї школи. Головний обовязок „консула“ був, сікти школярів різками. А вже-ж „консульство“ було не без користи для Шевченка. Школярі приносили йому гостинці, щоб сік не вельми боляче. Тарас розказував, що тоді став хабарником. Хто приносив йому досить, тому давав він одну-дві різки з-легенька і швидко поспішав, бючи, перечитати четверту заповідь Божу, а хто приносив мало, або нічого не давав, того сік повагом.[2])

Між-тим Бугорський с приятелем своїм Йоною Лимарем запивався тяженько, так що Тарас, вернувши від мерця домів, заставав їх нераз мертвецьки пяними. Тому-ж, що дяк обходився зі школярами жорстоко, то всі зненавиділи його вельми. Коли-ж Тарас найшов його раз без памяти пяного, то взяв його тростинку й, на-скільки стало сил, відплатив йому за його жорстокість.

По-між книжками дяка подобалась була Тарасови якась книжечка „с куштиками“ (з образками). Шевченко, вибивши його тростинкою, не вважав гріхом, взяти собі ту книжечку. Вже бо тоді любив він рисувати, і як тільки спромігся, купив собі грубого, сірого паперу, та в буряні рисував собі коней, москалів і т. и. У Бугорського Тарас спізнався з малярами з сусідніх сіл: с Хлипнівки, Лисянки і с Тарасівки.

Від Бугорського втік Тарас в ночи в місточко Лисянку до маляра-діякона, котрий своїм норовом

---

[1]) „Кіевскій Телеграфъ“. 1875. №. 25. — Порівн. статью Олександра Кониського „Дитинний вік Т. Г. Шевченка“. („Записки товариства імени Шевченка“. Частина І. У Львові. 1892; стор. 111—112).

[2]) М. К. Чалый, „Жизнь и произведенія Тараса Шевченка“. Кіевъ, 1882; стор. 13.

Digitized by Google

пригадував того дяка. Три дні двигав Шевченко із Тикича на гору ведрами воду й розтирав на залізній блясі фарбу-мідянку. Четвертого дня хлопчина помандрував до Стеблова, Канівського повіту, а потім прийшов в Тарасівку до дячка-„хиромантика“ (ворожбита), котрий, глянувши уважно на ліву руку Шевченка, заявив рішучо: „У тебе нема кебети ні-до-чого, ба й ні до шевсьтва, ні до бондарсьтва!“

Так мандрував бідний хлопчина по селах, „ходив та плакав, та людей шукав, щоб добру навчили“. („Кобзарь“, I, стор. 155, в. 5—7). Відтак утративши всю надію, статись коли-небудь маляpем, тринайцятилітній Шевченко вернувся в рідне село і став „пастирем стад непорочних“, се-б-то пастухом громадських овець. („Кобзарь“, II, стор. 7.).

Старший брат Тараса, Микита, бажав заправити його до хазяйства, та дарма! Пустотливий, непосидючий хлопець не хотів бути хліборобом. Він пішов на службу до Григория Кошиці, що був попом в Кирилівці. С-першу був Тарас у його „кредeнсовим“, — чистив і прятав у шафу ножі й вилки, мив тарелі й ложки, топив „грубку в покоях“ та й ходив по ділу в село або в поле. Вечір читав він собі псалтирь або житія сьвятих, а коли мав вільний час, то на коморі й стайні вуглем рисував когутів, людей, церкви, Київську дзвіницю і т. и. Опісьля став він „наймитчуком“, та був погоничом товару. Іноді запрягав булану, широкохвосту кобилу та возив сливки, яблука або дині на продаж в сусідні місточка, Бурти й Шполу. Опроче Яся, сина Григория Кошиці, відвозив він до школи в Богуслав, а потім в Київ.[1])

У Кошиці жилось Тарасови добре, про-те служив він у того попа кільки років. Великий вплив на його мáла дружина Григория Кошиці, Ксенія Прокопівна, — жінка ідеальна. Від неї переймив Тарас

---

[1]) „Кіевская Старина“. Томъ XIX. 1887. Статья Ѳ. Лободи п. з. „Мимолетное знакомство мое съ Т. Г. Шевченкомъ и мои объ немъ воспоминанія“; стор. 563—577.

Digitized by Google

чутливу вдачу і любов до бідних та страждучих людей. Подякувавши Кошицям за хліб-сіль, Тарас пішов у село Хлипнівку, що славилося своїми малярами. В одного з них Шевченко й осів та жив неділь через дві на пробі. Малярь хлипнівський найшов його спосібним до своєї штуки, але боявсь держати в себе хлопця-кріпака без призволу поміщика. Про-те порадив Тарасови, постаратись о карту, що нею поміщик позволив би своему кріпакови жити в Хлипнівці та вчитись мляярства.

2. Тарас в панській службі.

Послухавши ради маляра в Хлипнівці, Тарас пішов у Вільшану, де жив Дмитренко, управитель майна Енгельгардта, і став просити о карту. Та от, Дмитренко зміркував скоро, що се хлопчина жвавий і цікавий; за-для того не видав йому карти, але взяв його до двора на службу.

Молодий поміщик Павло Василевич Енгельгардт переймив тоді майно свого батька і хотів мати велику двірську службу. Про-те Дмитренкови було приказано, с-поміж дітей мужиків набрати хлопців моторних, що були-б придатні до всіляких робіт на панському дворі. Тих хлопців треба було навперед дечого привчити, щоб кождий став спосібним до окремої своєї служби. Тарас попався під кормигу кухаря. Той казав йому чистити горці й кітли, носити дрова на кухню й таке инше робити. Але-ж і при такій роботі Тарас рисував за-любки, і як тільки придбав собі який гріш, купував собі сейчас книжечку з образками. Діставши-ж яку нову книжечку, ховався з нею в саду, щоб ніхто з двірської служби його не побачив. Там він рисував собі образки й наліплював їх на деревах. Рисуючи, погукував собі весело й сьпівав всілякі пісьні. Але-ж таким робом Тарас залишав іноді свою службу, з-за чого двірський кухарь гаразд його побивав. Та й тоді не вигасла в його серцю любов до рідні. Розказують, що раз повелось Тарасови дістати від якогось гостя

Digitized by Google

двайцять копійок сріблом за вичищене чобіт. Коли-ж відвідав його брат Микита, Тарас дав йому на дорогу всі ті гроші. За сей дар не забув Микита ніколи. На проводах тіла Тараса в Київі Микита згадував крізь сльози про ту подію, кажучи: „Що́ то за добра душа була! Я його колись таки бив малого, та й добре бив, а він, небіжчик, віддав мині посьлідні свої гроші!“

Минув час проби й відтак управитель, оцінюючи вдачу й хист кождого хлопця, запримітив в одвітному списі, що Тарас є гідним, бути колись кімнатним малярем. Одначе така клясифікация управителя не спасла Тараса від долі панського козачка. Його убрали в дриліхову куртку та в широкі шаравари й, відвезли в Вильну, де тоді жив поміщик Енґельгардт. Обовязком Тараса було, услугувати панови в дорозі, а дома стояти мовчки в куті „передньої“, поки пан не крикнув, щоб козачок подав люльку, або наляв шклянку води. Але пустій-Тарас не міг довго стояти тихо перед дверми поміщика: він сьпівав собі часто пісьні гайдамацькі, або крадькома відрисовував олівцем образи школи суздальскої.

Пан Тараса був чоловік непосидючий: часто їздив до Київа, до Вильни, Варшави й до Петербурґа, та брав з собою жвавого козачка. В часі тих панських вандрівок Шевченко що́-раз більше вправлявся в рисованю, і як тільки побачив який образ, старався вірно його відрисувати. Та от, із-за сієї любови до штуки Тарас дістав раз від свого пана чи-малого прочухана.

Діялось се 6. студня р. 1829. Живучи в Вильні, поміщик Енґельґардт поїхав на баль, що́ його устроїли дворяне в ресурсі на іменини царя Миколая. Тарас лишився дома. Коли все затихло-заснуло, засьвітив він сьвічку і став рисувати. С-поміж картин вибрав він собі козака Платова.[1]) Вже добрався до маленьких козачків, гарцюючих около копит вели-

[1]) Матвій Платов (1751—1818), атаман козаків донських, став опісьля ґенералом, коли воював щасливо з неприятелями Россиї.

Digitized by Google

кого ґенеральского коня, коли по-заду його відчинились двері й увійшов поміщик. Неначе бісноватий кинувся на свого козачка й побив його тяжко. На другий день приказав ще кучерови Сидоркови випарити його хорошенько, заявивши, що Тарас міг був запалити не тільки дім, але й місто.

Перегодом поміщик віддав Шевченка на науку якомусь кімнатному маляреви в Варшаві. Тарасови було тоді літ шіснайцять від роду. Коли жив у Варшаві, запізнався він з одною швачкою. Перша ся любка панського козачка не була кріпачкою. Не диво про-те, що те закоханє збудило в Тарасі думки нові, які досіль ще не ворушились в його голові. Бідному сироті розкрився сьвіт новий, — він почув також в собі гідність людську та подумав собі, що й він міг би на сьвіті віддихати вільнійше. Але-ж та швачка була Полькою й домагалась від Тараса, щоб з нею говорив по-польски. Хоча-ж Шевченко силувався вволити єї волю, то в бесіді навертав часто на лад мови украïнської. Все-ж учився Тарас тоді мови польскої, а опісьля читав в оріґіналі поетичні твори Адама Міцкевича, Богдана Залеського, та й естетику Кароля Лібельта.

---

3. Тарас учиться малярства.

Варшавський малярь запримітив в Тарасі великий хист до своєї штуки, але-ж крім мальованя кімнат не міг його нічого більше навчити. А був се добрий чоловік; коли відтак по шістьох місяцях прийшов до Енґельгардта за обіцяною платою, то висказав щиру правду, що Шевченко годен навчитись висшої штуки малярської. За радою того маляра поміщик віддав Тараса в школу Варшавського маляра, що́ звався Лямпі. Поміщик подумав, що колись міг би мати велику користь, як би його кріпак добре вивчився малярства; про-те ввійшов в угоду с тим артистом с тою вимінкою, щоб Шевченко жив таки в панському домі й тільки доходив на лекциї.

У Лямпіого вчився Шевченко трохи-не цілий

Digitized by Google

рік. Для бідного кріпака настали дні щасливі. Він увійшов між людей вольних і став також сам вільнійше віддихати, бо більшу частину дня був свобідний від панської служби. Але ледви розглянувся в сьвіті, повертала з більшою силою тяжка задума і згадка про гірку долю кріпацьку. Тоді бачив він, як свобідно й весело жиють собі инші люде, що суть вольні, і про-те погадав він собі нераз, чому-то йому не бути вольним?

Саме-тоді приготовлялось польске повстанє. Поміщик Павло Василевич Енґельгардт, що був полковником ґвардиї, пішов в відставку і відтак став жити в Петербурзі. Всю його двірню, що перебувала в Варшаві, а враз із нею і Тараса, вислано пішком „по етапу“ аж до Петербурґа.

Спонуканий просьбами Шевченка, поміщик віддав його на науку маляреви, що звався Ширяєв. Се був чоловік лихий, що Тараса бив-побивав і всілякими способами йому злу свою волю заявляв. Все-ж таки пробував Шевченко в його через чотири роки. Тоді малював він запопадливо, ба й в ясні весняні ночи ходив в царський „літній сад“, де рисував із статуй, поставлених на камінних стовпах для окраси саду.

Того часу пізнався Шевченко в Петербурзі із своїм земляком, Іваном Сошенком, що був також малярем. Він був родом із місточка Богуслава, Київської ґуберніï. За Шевченка чув він дещо в Вільшані, коли вчився у маляра Превлоцького. В Петербурзі-ж довідався він про Тараса від брата жоні Ширяєвої; відтак зустрів Тараса в „літнім саду“, коли він рисував ґрупу Лаокоона.

Коли-ж Сошенко пізнав, що Тарас велику має охоту, лучше вправитися в малярстві, то запросив свого земляка, щоб до його приходив. Сошенко жив тоді на четвертій лінії Василевського острова. І став Тарас приходити до Сошенка що-неділі й в сьвята. Тоді розказував він дещо про своє житє й трохи-не все кінчив своє оповіданє тим, що горював із-за своєї тяжкої долі. Сошенко рад був чим-небудь допомогти

Digitized by Google

свому землякови, але сам був бідний і працював без впину за-для кусника хліба.

Сошенко був приятелем українського поета Евгенія Гребінки, що́ жив в Петербурзі та служив канцеляристом в комісиї духовних училищ. Із Гребінкою став він радити, як помогти бідному кріпакови. Гребінка занявся щиро долею нещасного земляка, прикликував його часто до себе і давав йому читати деякі книжки. Опісьля Сошенко представив Тараса конференц-секретареви академії художеств, Василеви Григоровичу, і просив його, освободити талановитого Українця с-під кормиги маляра Ширяєва. З Гребінкою-ж бував Тарас у придворного маляра Венециянова, а сей познайомив Шевченка з Василем А. Жуковським, славним поетом російським, що́ був учителем насьлідника престолу, Олександра.

Так отже за-вдяки раді й науці сих мужів Тарас придбав собі тоді деяку просьвіту. Вже-ж і Жуковський, піклуючись долею талановитого Українця, завдав йому раз тему: „*описать жизнь художника*“. Мабуть уже тоді вдоволив Шевченко великого вчителя письменною своєю вправою; опісьля-ж (1856) обробив він сю тему широко, написавши в мові російській повість „Художникъ“, що́ вважається причинком до автобіографії.

В тім часі управитель двору Енґельгардта, Прехтель, запросив Сошенка до себе в гості. Вони оба знались від-давна й були приятелями. Коли-ж дружина Прехтеля виїхала з города на дачу, то Сошенко спровадився в дім свого приятеля й жив у него кілька місяців, поки́ль жона́ його вернулась із дачі. Відтак Шевченко ходив часто сюди до свого земляка. Одначе Прехтельови не дуже вподобалась тая гостина. Тарас бо говорив нераз двірській службі про тее, що кріпакови годі вже бути невольником, тому-що він такий-же чоловік, що́ й пан. По такій науці панські слуги стали думати про свободу-волю, не хотіли робити, ба, деякі сьміливі заявили панському управителеви, що́ кріпаки мають таке-саме право до свободи, що́ й пани! Такої бесіди Прехтель

Digitized by Google

не чув від свого роду. Тому-то розсердився вельми й задумав, Шевченка навчити розуму. І ось другого дня, ледви тільки „*защитникъ вольности и правъ*“ показався на дворі, схопили його посіпаки й завели в арешт. Прехтель хотів конечне вкарати того ворохобника, та от, Сошенко, щó саме тоді малював портрет дружини Прехтелевої, пішов до неї на дачу і просив, щоб заступилась у мужа за Шевченка. І справді, молоденькій жоні управителя повелось відвернути від Тараса погану халепу.

Ширяєв малював враз із Шевченком орнаменти „al fresco“ в великім театрі Петербурськім. А вже-ж в ясні ночи бігав він в „літній сад“, рисувати із статуй. В сьвята-ж ходив в салі ермітажа, се-б-то музея красних штук при зимовій палаті царській в Петербурзі, і там приглядався творам славних художників. В тім „літнім саду“ Шевченко став писати перші свої українські стихотвори. Одначе з літературних його праць того часу надруковано опісьля тільки одну балляду, „Причинну“. Тоді спонукав його Сошенко, малювати акварелею портрети з натури. Коли-ж поміщик Енгельгардт побачив роботу Тараса, — портрет Івана Ничепоренка, щó був також панським козачком, то казав він малювати портрети своїх любовниць, за-що свому кріпакови давав іноді цілого рубля.

---

4. Визволенє Тараса с кріпацтва.

Минуло красне літо й настала сумна осінь. Дружина Прехтеля вернулась із дачі й осіла в городі; про-те бідному Сошенкови треба було виноситись с панського дому. Спровадився отже знову в давню свою кватиру, — до Німкині Марії Івановни. Тарас міг опять приходити до свого приятеля. Тоді бував він все смутний, бо пізнав, яке-то нещастє, коли чоловік є невольником якогось пана.

Шевченко рад був дістатись в академію художеств, та й сам поміщик не був противний такому бажаню його, бо хотів мати свого маляра придвор-

Digitized by Google

ного. Але синам кріпаків не вільно було ввійти в сьвятиню красних штук. Причиною тої заборони була нещасна доля деяких кріпаків, котрі бувши учениками в академії художеств, не могли видержати неволі, як вернулись до своїх поміщиків, та часто самі себе вбивали.

Коли-ж тее бажанє Тараса не могло сповнитись, то в розпуці серця він трохи не збожеволів. Було се на початку р. 1838. Хоч його добродії, Гребінка, Венециянов і Жуковський клопотались його визволенєм, то все-ж се діло годі було швидко довести до-путя. Про-те Шевченко, прийшовши раз до Сошенка, проклинав свою гірку долю й загрозив, що недолюдкови-поміщикови помститься із-за свого лихолітя. Тоді він занедужав на сильну горячку, і тому-то віддано його до шпиталю. Коли-ж Жуковський дізнався, що Тарас побивається чорною задумою, то в письмі своїм старався його потішити. Проте Шевченко став веселійшим і почав читати стихотвори того свого добродія.

Того часу якийсь ґенерал замовив у Шевченка вимальованє свого портрету за 50 рублів. І справді, Тарас зладив небавом той портрет, одначе малюнок не сподобався ґенералови, і про-те не хотів він приняти портрету. Тоді задумав Тарас заподіяти перебірчивому ґенералови ось-яку шутку: Дізнавшись, що він ходить до одної голярні, Шевченко спонукав цирулика, для вивіски купити собі ґенерала з намиленою бородою. І от, цирулик купив за безцінь той образ і вивісив його перед голярнею. Запримітивши свій портрет ґенерал розсердився вельми і відкупив його від цирулика для себе. Відтак задумав помститися очайдушному маляреви: просив Енґельгардта, щоб продав йому того кріпака. Кажуть, що ґенерал хотів заплатити поміщикови дві тисячі рублів.[1])

Між-тим Жуковський старався порозумітись с поміщиком про ціну викупленя Тараса с кріпац-

[1]) „Кіевская Старина“, т. IX., 1884; стор. 621.

Digitized by Google

тва. Саме-тоді просив він Брюлова, вчителя малярства в академії художеств, вималювати який образ на те, щоб пустити його в льотерию. Брюлов принявся радо за се діло і намалював портрет Жуковського. Опісьля Жуковський і ґраф Вельгорський показали сей портрет царській родині. За починомъ цариці устроєно льотерию на портрет Жуковського. Всі білєти тої льотериї закупила царська родина. Із тої-то льотериї добродії Шевченкові одержали 2.500 рублів, і сею ціною куплено волю Тараса 22. квітня р. 1838. Шевченкови було тоді років 24 від роду. В память 22. квітня т. р. присьвятив він опісьля свою „Катерину“ Василеви А. Жуковському, а „Гайдамаків“ Василеви І. Григоровичу.

Коли Шевченко дізнався, що його освободжено с кріпацтва, то зрадів радостію не аби-якою. Сейчас побіг до Сошенка, що́ малював тоді чотирьох евангелистів. Було се в останніх днях місяця квітня. Сошенко відчинив вікно, бо було вже запахло весною, — ажь ось з-нечевя вікном вскакує радісний Тарас. Повалив на землю образ евангелиста Луки й трохи-не зшиб із ніг самого Сошенка. Відтак обіймає шию свому приятелеви та кричить: „Свобода! свобода!“ Дарма́, що Сошенко зупиняє його й питається: „Чи не здурів ти, Тарасе?“ Шевченко лише стрибає по кімнаті та покликує: „Свобода! свобода!“ Коли-ж Сошенко дізнався, що Тараса справді вже визволено с кріпацтва, то й сам став тішитись щасьтєм свого приятеля, обіймав і цілував Шевченка, і відтак оба з радости розплакались мов діти.[1])

Тарас міг уже без перепони бувати в академії художеств, і недовго опісьля став одним із найлучших учеників славного маляра Брюлова. В академії пізнався Шевченко із Штернберґом і незабаром став приятелем сього щирого Німця. Штернберґ впливав хосенно на свого товариша і вводив його в поважні доми в Петербурзі, найпаче-ж в доми німецькі. — Вони оба жили разом в одній кватирі й любилися

[1]) М. К. Чалый. „Жизнь и произведенія Т. Шевченка“, стор. 31.

Digitized by Google

мов рідні брати. Дома читали вони за-любки романи Вальтер-Скотта в россійськім перекладі, а в академії рисували й малювали вони запопадливо. В бібліотеці-ж покійного Поляка Демського знайшов Шевченко польскі книжки: гісторичні твори Лелевеля й один томик поезий Міцкевича виданя познаньского (з р. 1826.). Відтак Шевченко дістав незабаром першу срібну медалю за етюд з натури. Тому-то свому приятелеви Тарас присьвятив свій стихотвір „Іван Підкова".

Сошенко похоронив тоді свого товариша, що звався Безлюдним, із-за чого став він смутний і не міг братись до роботи. Минуло літо і настала сумна осінь; — Сошенко просив Тараса, щоби сповадився до його на кватиру. Шевченко пристав на тее, найпаче за-для того, що Штернберґ поїхав в Італію. Та небавом запримітив Сошенко, що приятель його своєю вдачею чи-мало змінився. Брюлов бо впроваджував свого любимця в панські доми; відтак молодий малярь їздив часто на вечери в доми аристократиї, вбирався по модному, — бавився в панича. Сам Сошенко признав, що Тарасови закрутилось тоді в голові, та й нераз дорікав йому: „Ей, Тарасе, схаменись! Чом ти діла не робиш? чого тебе нечиста носить по тим гостям? Маеш таку протекцию, такого учителя!" — Та куди! Тарас і слухати не хотів щирої ради Сошенка. І задумався бідний малярь та сказав: „Закрутив же мій Тарас! — не буде з його нічого путнього!"

Шевченко став справді на волі гуляти, неначе-б хотів забути гірку долю минувших літ. Коли-ж він дома сидів, то або сьпівав, або щось собі писав, та все говорив до Сошенка: „А послухай, Соха, чи воно так добре буде?" Та й став читати свої вірші. — „Та відчепись ти с твоїми нікчемними віршами!" каже бувало Сошенко; „чом ти „настоящого" діла не робиш?"

Добряга Сошенко не вмів оцінити стійности красних віршів, та гадав, що всякий бідний чоловік лише про свій хліб повинен дбати. Йому здавалось, що

Digitized by Google

кожда штука вимагає безнастанної праці, та що маляреви годі займатись писанєм віршів. Коли-ж пізнійше приятелі питались Сошенка, чому він Тарасови за-для поезиї дорікав, то відповів він простодушно: „А хто-ж його знав, що з його зробиться такий великий поет? А все-таки я стою на своїм, що як би він покинув тоді свої вірші, то був би ще більшим живописцем!“ Одначе сам Шевченко говорив про себе іноді, що родився більш поетом, ніж малярем.

Шевченко признався, що він, малюючи в академії, думав про сьліпця-кобзаря, про гайдамаків, та нишком писав поезиї. Вже тоді снувались перед його душею тіни козацьких гетьманів, — уже тоді розстелювався степ, засіяний могилами. Хотів бувало малювати портрети, та ось перед ним меркотіла в мареві мати-Україна. Тарас часто задумувався та не міг відвести очей своїх від того образа чудової України. Відтак пізнав він, що се було змаганє душі до писаня поезий. Саме-тоді компонував він свою „Катерину“. Залишав роботу малярську і писав свої вірші, не догадуючись, що ті вірші заподіють йому колись лихоліте.

Тарас жив разом із Сошенком лише чотири місяці: від осени р. 1838. до місяця січня р. 1839. Довше не міг поет з малярем погодитись: один одного не розумів, — про-те бувало, що оба з собою нераз посварились. Опроче й любовна справа була причиною, що вони ще більш між собою роз'єдинились. В тій кватирі, де жили оба Українці, сиділа у Марії Івановни єї племінниця, сирота, дочка Виборґського бурмистра, дуже гарна Німкиня; — звалась Марія Яковлівна. Її-то полюбив Сошенко й хотів з нею одружитись. Але Тарас станув йому в дорозі, бо й він сподобав собі дівчину та з'умів її собі з'єднати. Бідний малярь довго скривав свій жаль до Тараса, але в-кінці таки не видержав: насварив на поета й вигнав його із своєї хати.

Опісьля жив Тарас на Васильевськім Острові, в 5. лінії, в домі Ариста; коли-ж занедужав, то товариш його, Пономарев, щоб займав казьонну кватн-

Digitized by Google

ру в академії художеств, приняв його у себе на „антресолях“,[1]) де опісьля й умер поет.

Освободившись із кріпацтва, Шевченко не забував, що його брати й сестри все ще побивались неволею. Тоді написав він лист до Варфоломея Г. Шевченка, свого далекого свояка й „названого брата“. В сьому письмі жалкував він про сумну долю сестри Ірини, котрої чоловік, малярь Бойко, був безтямний пяниця. „Скажи ти отому поганому маляреві (писав Тарас Варфоломеєві), що як не покине пити та бити сестру, то, їй-же Богу, піде в салдати!“[2])

Не довго опісьля, як Сошенко прогнав від себе Тараса, бідний той малярь став нездужати. Треба було покидати столицю й виїхати на Україну. Коли Шевченко довідався, що Сошенко за-для недуги виїзжає с Петербурґа, то прийшов до давного свого приятеля. Признався до вини, що легкодушно відбив від його ту Німкиню, і заявив сердечний жаль, коли прощався з добрим Сошенком. Недужий малярь поїхав в Ніжин, де опісьля поставлено його в повітовій школі вчителем писаня й рисунків з місячною платою 16 рублів.

5. Шевченко—Кобзарь.

Тарас оставався все ще в академії та малював гарні образи. Тоді ходив він за-любки в трактир біля біржі, де збирались матрози, Голяндці й Англичане, куди-ж рідко заглядала поліція. Між-тим не кидав він поезиї, — нишком писав він вірші, про котрі ось-що говорив: „Хто його знає, відкіль несетця, — несетця пісьня, складаютця стихи, дивлюсь, — уже й забув, про що́ думав, а мерщій напишеш те, що́ навіялось“. А вже-ж Тарас не знав ще тоді, що його вірші мають високу стійність літературну, по-за-як Іван Сошенко називав їх „нікчемними“. Про-те скри-

[1]) Антресолями або мезаніцами зовуться низькі кімнати між партером а першим поверхом більшого дому.

[2]) М К. Чалый. „Жизнь и произведенія Т. Шевченка“; стор. 35.

Digitized by Google

вав він свої стихотвори, щоб ніхто їх не бачив. Осьщо́ розказують про відкриття перших творів музи Шевченкової: Один Полтавський дворянин, Петро Мартос, пізнався у Гребінки с Тарасом в кінці р. 1838., і бував у його в кватирі на Василевськім Острові. Відтак Мартос просив Шевченка, щоб акварелею намалював його портрет. Та ось раз підняв він із землі кусник паперу, записаного олівцем, і ледви-не-ледви відчитав чотири вірші:

Червоною гадюкою
Несе Альта вісті,
Щоб летіли крюки с поля,
Ляшків-панків їсти.

Показалось, що у Тараса було чи-мало таких записаних кусників паперу. Поет зберегав їх в деревяній скринці під постелею. Взявши за призволом Шевченка ті папери, Мартос пішов сейчас до Гребінки, і відтак вони оба стали відчитувати перші стихотвори Тараса. Коли незабаром той пан бачився с поетом, то не говорив нічого про стихотвори, дожидаючи, чи не спитається про їх сам Шевченко, — але він не спімнув ні словом про ті свої писаня. Аж ось сказав Мартос: „Знаєте що́? Тарас Григориєвич! Я прочитав ваші стихи, — дуже, дуже добре! Хочете, напечатаю“. — „Ой, ні, добродію!“ відповів Шевченко, „не хочу, не хочу, далебі, що не хочу! щоб їще попобили! Цур йому!“ Довго намагався Мартос спонукати Тараса, щоб позволив друкувати свої стихотвори, — ні та ні! В-кінці поет таки вволив волю сього дворянина, котрий в 1840. р. видав у-перше в Петербурзі Тарасового „Кобзаря“. На заголовній картці нарисовано бандуриста, що́ сидить під вербами. Надруковано-ж у сім „Кобзарі“ ось-які стихотвори: 1. Думи мої, думи мої, | лихо мені з вами; 2. Перебендя; 3. Катерина; 4. Тополя; 5. Думка: На-що мені чорні брови, | на-що карі очі; 6. До українського писаки (до Основяненка); 7. Іван Підкова: 8. Тарасова ніч.

Ледви появився „Кобзарь“ в Петербурзі, кри-

Digitized by Google

тики российські стали глумитись українській мові й народности. Але-ж на Україні всі земляки приняли ті поетичні твори Шевченка з нечуваним запалом: скоро щезла апатия до рідного слова, котра в посьлідніх 30-тих роках змоглась так дуже, що українські пані говорили: „*Мы терпѣть не можемъ украинскаго языка!*“ Тепер самі ті пані любувались музою українського поета, і дізнались, що мова батьківська справді чудова.

Незабаром Шевченко написав поему „Гайдамаки“. Ледви-не-ледви випустив їх цензурний комітет; треба було доказати, що автор сього твору не є „бунтовщиком“. Відтак в 1841. р. надрукував Тарас сю поему в Петербурзі. Дня 25. січня р. 1843. писав він Григорию Тарновському от-се про своїх „Гайдамаків“: „Пустив я їх у люде, і до цієї пори ще ніхто й „спасибі“ не сказав. Може й там над ними сьміютця так, як тут Москалі. Зовуть мене ентузіястом, сиріч дурнем. Бог їм звидить! Нехай я буду і мужицький поет, аби тільки поет, то мені більше нічого і не треба“.[1]) — Петербурські критики кинулись з мокрим рядном також на „Гайдамаків“. Хоч і не відказували авторови таланту, то хотіли його спонукати, щоб писав по-российськи та вибирав до своїх творів теми з життя вищої верстви суспільности.

---

6. Шевченко на Україні.

В 1843. р. Шевченко хотів поїхати на Україну, де земляки ждали-дожидали свого Кобзаря. Але годі було так скоро видобутись с-посеред гуляючих товаришів. Сам Брюлов, учитель Тараса, „бив байдики“, залишаючи своє діло, та ходив із своїм талановитим учеником в доми панські. Про те писав Шевченко до одного свого приятеля: „Карл Павлович (Брюлов) байдики бє, собі на здоровя, а „Осада

[1]) „Листи Шевченка“. („Основа“. С.-Петербургъ. 1862. Май; стор. 6[2]).

Digitized by Google

Пскова“[1]) жде літа. — А я чорт-зна-що, не то роблю щó, не то гуляю, сновигаю по оцьому чортовому болотові, та згадую нашу Україну. Ох! як би мені можно було приїхать до соловя! — весело-б було, та не знаю. Спіткали мене прокляті кацапи, так що не знаю, як і випручатьця“.[2]) Все-ж таки бажав він відвідати свою батьківщину, і про-те писав до Гр. Тарновського: „Коли приїду, то не виганяйте місяць або другий, бо в мене й на Україні, окроме вас, нема пристанища; а я вам що-небудь намалюю“.[3])

В тім-то 1843. році поїхав отже Шевченко на вакації на Україну, котрої не бачив літ чотирнайцять. Вернув ся до Петербурґа в осени 1843. р., а літом 1844. р. поїхав знову на Україну,[4]) скінчивши науку в академії й одержавши золоту медалю і титул свобідного художника. Відтак до р. 1847. жив Шевченко на Україні, і по-найбільше пробував у приятелів в ґуберніях Чернигівській і Полтавській. Чим Тарас тоді займався, можна дізнатись із твору Олександра Чужбинського „Воспоминанія о Тарасѣ Шевченкѣ“. („Русское Слово“, С-Пб. 1861, і в окремій відбитці.) Той-то Чужбинський, бувши поручником у Білгородськім уланськім полку, став товаришем Шевченка в вандрівках його по Україні. Вони оба бували у панів українських, щó любили гулянки, завязавши кружок під назвою „*общество мочемордія*“, супроти котрих станули „*сухомордые*“, се-б-то ті, щó не любили пити-запиватись. Такі гулянки відбувались найпаче в Мосевці, у поміщика В., у котрого інколи бувало 200 гостей.

Про житє Шевченка на Україні між панами пише ось-що Іван Франко: „По дворах панських він придивився, прислухавсь останкам козацької традиції, познайомився з людьми, щó колись училися в заграничних університетах, півперек перейшли Европу в Наполеонських походах, належали до тайних

[1]) „Осада Пскова“ — образ Брюлова.
[2]) „Основа“ 1862. Май; стор. 5².
[3]) ibid, стор. 6².
[4]) „Зоря“. 1891; стор. 87.

Digitized by Google

товариств конституцийних, що́ потворилися були в остатніх часах панованя Олександра І., а й тепер ще, закопавши ся в тихих хуторах і дворах придніпрянської Украïни, під попелом чудацтва і здичіня хоронили іскри сьвятого огню, — любови до всего, що́ чесне й добре".[1])

Олександер Чужбинський пише, що, коли Шевченко в осени 1843. р. до його приïхав, вони оба читали „Dziady" Міцкевича, та що Тарас намагав перекладати на украïнську мову ліричні стихотвори сього польского поета. А вже-ж ніколи не міг він своєї роботи довести до-путя. Хоча деякі поезиї в перекладі з'явились вельми вдатними, то Шевченко кидав і нищив те своє писане, коли який вірш оказався йому тяжким або невірним.[2]) С-поміж стихотворів Міцкевича сподобався йому тоді найпаче переклад з Байрона п. з. „Pożegnanie Child Harolda", і залюбки він деклямував от-сю строфу:

Teraz po świecie błądzę szerokim
I pędzę życie tułacze;
Czegoż mam płakać? za kim? i po kim?
Kiedy nikt po mnie nie płacze![3])

В осени р. 1844. оба приятелі розпрощались на довгий час. Чужбинський поïхав на Кавказ. Вже-ж попереду Григорий Степ. Тарновський поручив Шевченка князю Миколаю Василевичу Репнінови, колишньому віце-королеви саксонському, що́ був ґенерал-ґубернатором „Малороссиї". Тоді-то Тарновський замовив у Тараса копію с портрета князя. Літом р. 1843. привіз Шевченка А. В. Капніст в Яготин, місто Полтавської ґубернії, де жив князь із сімьею своєю. Поет повертався скромно, просто, але с повагою. З-разу був він трохи здержаний, але незабаром осьмілившись завів оживлену розмову і став

[1]) ibid.
[2]) „Воспоминанія о Т. Г. Шевченкѣ". С.-Пб. 1861; стор. 10—12.
[3]) ibid., стор. 12.

Digitized by Google

сьпівати українські пісьні, приграваючи собі, як умів, на фортепяні. Його голос-баритон, з високими теноровими тонами, по-неволі проникав у душу слухача. Ба, по словам Куліша, був Тарас може найлучшим на всій Україні сьпіваком народних пісень.[1])

На щирі запросини Шевченко зостався гостем у князів Репніних. Сам князь був одним з найінтелліґентнійших і найліберальнійших людей в тодішній Россії, а гарна княжна Варвара, дочка його, визначувалась своїм умом і сентіментальною вдачею. Ся високоповажана сімья з'уміла від-разу оцінити Шевченка й не вагувалась поставити бувшого кріпака на-рівні з собою. Варвара Репніна звала себе „сестрою“ й „искреннѣйшимъ другомъ“ Шевченка, — вона давала йому добру раду, щоб не погашав свого сьвітила, — щоб не вязався с пустими людьми кружка „мочемордія“. Тому-то поет відцурався від приязни с такими панами, щó мету свого житя добачали в пустій забаві, а дерли шкуру з незрячих-темних братів. Відтак Тарас приляг цілою душею до своїх хазяїнів Яготинських. Княжні Варварі заявляв він платонічну любов і присьвятив їй поему „Тризна“, писану (1843) по-россійськи, й український стихотвір „До сестри“.[2])

В 1845. р. відвідав Тарас рідне село Кирилівку. Разом з Варфоломеєм Шевченком прибув він на сам храмовий празник св. Івана Богослова (26. вересня) до родини. Тарасови особливо подобалась гостина у титаря Ігната Бондаренка, щó в саду під яблунею частував Шевченка старим добрим медом. Був же тоді у титаря лірник. Тарас зараз до його: „Сьпівай думи!“ — але лірник ніяких дум не знав. Відтак став його Тарас просити, щоби сьпівав пісьні, і сам підтягав голосом за ним. Опісьля ходив Тарас по саду разом із Варфоломеєм і став деклямувати: „За горами гори, хмарами повиті“....[3]) Варфоломей

[1]) „Хуторна поезія“, У ві Львові, 1882; стор. 24.
[2]) „Кіевская Старина“. том XI., 1885; стор. 522.
[3]) Сими словами починається стихотвір Шевченка п. з. „Кавказ“

Digitized by Google

слухав, притаївши духа: волосє в його піднялося дибом; він радив Тарасови, не дуже заходити у хмари. Відтак показував поет Варфоломєєви якісь портрети й говорив, що се його приятелі, що всі вони умовилися, працювати для просьвіти народньої. Ся-ж праця мусіла йти до думці Тарасовій ось-якою дорогою: „Кождий із них, відповідно своїм достаткам, визначав, яку суму він вкладатиме в касу громадську. Касою управлятиме виборна адміністрация; — каса ростиме як із вкладок, так і с процентів, а як вироєте гаразд, тоді видаватиметця з неї тим убогим людям, котрі, скінчивши ґімназию, не матимуть спроможности йти в університет. Той, хто брав сю запомогу, повинен був, скінчивши університет, служити шість літ учителем на селі“.[1])

По кількох днях відвідав Шевченко Кирилівського сьвященика, котрого знав, бувши ще в школі у дяка Бугорського. У старого батюшки був тоді гостем син його, молодий піп, котрий, дожидаючи рідкого гостя, запросив ще одного молодого пан-отця з сусіднього села. Оба молоді сьвященики намагались забавляти Шевченка розмовами-нісенітницями; одначе він говорив з ними нерадо й балакав тільки із стареньким батюшкою про давню давнину. Ледви-ж відійшов Тарас, в дім сьвященика прибігла стара Лимариха. — „А щó? бачили, батюшка, нашого Тараса? Який він?“ спиталась вона молодого попа. — „Та бачив же!“ відповів він. „Але як би ти, бабо, знала, який він дурний! Сів собі з старим, та тільки розпитує про голодранців! Та ще, як на глум, попросив покликати нікчемного Смолька, свого школьного товариша, та й став із ним цілуватись!“ — „Чудно отце ви, батюшка, кажете;“ відповіла Лимариха дивуючись. „З нами Тарас ніколи не мовчить, а з вами мабуть не знав, про щó балакати“.[2])

---

[1]) „Споминки Варфоломея Г. Шевченка про Тараса Г. Шевченка“. „Правда“. У Львові, 1876; стор. 25—26.

[2]) М К. Чалый. „Жизнь и произведенія Т. Шевченка“. стор. 51—52.

Digitized by Google

Коли Тарас виїзжав с Кирилівки, то сімья проводила його за село, і відтак усі зайшли в корчму. На жиду-арендарі побачив Тарас єрмолку, пейси, лапсердак і патинки, дарма́, що царським указом було заборонено жидам, носити такий костюм. Коли Шевченко натякнув на сей указ, то богатий жид відповів згірдно, щоб він глядів свого носа. Тоді поет став погукувати про жидів-кровопийців і спімнув про тее, що арендарь за проценти у пана бере людей на роботу. Але жид погрозив паном, поліциєю, і кинувся на Шевченка неначе з мокрим рядном. Поет не видержав і крикнув своїм родичам: „Хлопці! а простягніть лишень цього невіру на воздусі, та всипте йому гарячих!“ — Хлопці, котрими проводив Микита, старший брат Тараса, в-мить простягли арендаря і одубасили його на всі боки. Поки-ж жиди про сю халепу дали знати оконому, Тарас від'їхав в Зелену до Катрі. Опісьля почалась тяганина судова, і родичі його заплатили в користь жида кільки десяток рублів.[1])

В зимі р. 1846. заїхав Шевченко в Ісковці, Полтавської ґубернії, де жив Олександер Чужбинський, що́ саме-тоді вернувся с Кавказа. В тім часі Тарас писав поему „Іван Гус“ і переробляв епічний твір „Кавказ“, хіснуючись оповіданями Чужбинського про ті гори.

Про „Івана Гуса“ пише Чужбинський, що Шевченко студіював гісторию гуситизму, та що він в сій поемі взнісся до свого апоґея. Але-ж крім „Івана Гуса“ були у поета ще инші стихотвори; — деякі з них прочитав він Чужбинському. По-між більшими стихотворами важнійшою була ще „містерія“ без заголовку [мабуть „Великий Льох“]. Відтак заявляє Чужбинський, що в сій містерії поет розсипав багато квіток чистої української поезиї.[2])

У Чужбинського побачив Шевченко свою поему „Тризна“. Поет засьміявся своїм симпатичним сьмі-

[1]) „Кіевская Старина“; т. XIX. 1887. стор. 567—568.

[2]) „Воспоминанія о. Т. Г. Шевченкѣ“; стор. 13.

Digitized by Google

хом та заявив, що не годилось друкувати сього стихотвору, та от, де-хто хотів одурити Тараса, — зачепити його авторське самолюбіє. І кинувши сю книжку, сказав він: „Швець знай своє шевство, а в кравецтво не мішайся! Нехай йому цур!“...

Чужбинський розказує про Шевченка, що він, приїхавши в Ісковці, був блідий, перебувши горячку. Тоді він стійно носив чорну, аксамітну шапочку. Чужбинський дізнався, що Тарас в часі недуги написав багато стихотворів. Шевченко приїхав в Ісковці за-для того, щоб разом с Чужбинським відбувати вандрівки в цілях археольоґічних. Вони оба порішили, поїхати в Чернигів на короткий час, а відтіль у Київ. Як вони їхали в Ніжин, то зупинились нічю в одному місточку, щоб перепрягли їм коней. Аж ось у сусідній улиці стала горіти жидівська хатина. Збіглись мужики, але якось не хотіли гасити огню, бо се „горів жид“. Шевченко с Чужбинським прибігли на місце пожежі, і відтак поет кинувся ратувати майно погорільців. Опісьля став він мужикам дорікати за те, що не хотіли ратувати жида, і доказував їм, що всякий чоловік в біді і нещастю стає нам близьким братом, хоча-б він був нехристом.

Приїздом Кобзаря зворушився весь город Ніжин, — двері кватири Тарасової не зачинялись. Найпаче студенти ліцея висказали йому сердечне „здоров був!“ Між иншими був також Н. В. Ґербель, що́ опісьля переклав „Кобзаря“ на мову россійську. Йому-то написав Шевченко в альбом свою думку, що́ починається словами: „За думою дума роєм вилíта“. („Кобзарь“, I, стор. 167). В Ніжині зустрівся поет з давнім своїм приятелем, Сошенком, що́ в тому місті був учителем рисунків. Але й тоді, коли Шевченка всі земляки вважали славним поетом, Сошенко висказав йому свою гадку, що все-таки було-б лучше, коли-б він більш займався малярством, ніж поезиєю; ба, бідний учитель-малярь заприметив прямодушно, що Шевченкова поема „Тризна“ не має стійности літературної.

З Ніжина поїхали оба путники в Чернигів.

Digitized by Google

В сьому городі відрисував Шевченко деякі стародавні памятники штуки, і відтак з-відсіль їздив часто в Седнів та бував гостем у Андрія Ів. Лизогуба. В Седневі намалював Шевченко кілька образів для сього приятеля. Тоді бував він також в Качанівці (в Борзенському повіті) у Григория Степ. Тарновського, у котрого збирались літерати й художники.

В Чернигівщині, в селі Бігачи, малював Шевченко опісьля (р. 1847.) портрет жони князя Кекуатова. Що-вечора пісьля денної праці збиралися круг поета всі служащі в княжій окономії. Шевченко щонебудь або читав, або розказував, і так цікаво, що всі слухали з великою увагою. Іноді оповіданя поета, на вигляд все серіозного, визначувалися таким жвавим гумором, що слухачі, старі й молоді, ажь качались від реготу.[1])

Того-ж (1846.) року Шевченко с Чужбинським поїхали в Київ. В сім городі Тарас дістав місце „рисовальщика“ при комісиї археографічній. С порученя сеї комісиї їздив він по Україні, рисував види памятних в гісториї місць і старих будівель, розкопував могили... Шевченко рисував тоді Лавру й коритарі, що ведуть в ближчі й дальші печери. Тут нарисував він портрет одного сьліпого атамана жебручих дідів.

Іноді покидав він свою роботу та бив байдики. Коли-ж лучились дні дощеві, то нераз лежав собі цілий день на постели й читав часописи, або такі твори гісторичні, котрими міг хіснуватися в малярстві. Мабуть тоді хотів навчитись мови французької, але не довів сеї науки до путя.[2]) Живучи в Київі, рідко він навідував панів. — „Не хочетця мені натягать от-того фрака, — щоб він зслиз!... Ходімо лучше на Дніпро!“ говорив він бувало, спекавшись запросин на забаву панську, — „сядем де-небудь на кручі й засьпіваєм.“ — Нераз сідав він на полі осторонь від людей і, схиливши голову на руки, думав

[1]) „Русская Старина“. 1891; кн. V., стор. 429. — „Зоря“. 1892; стор. 86.

[2]) Чужбинскій, „Воспоминанія о Т. Шевченкѣ“; стор. 36.

Digitized by Google

свої думки, або глядів у даль перед собою; — іноді-ж закривши лице руками, плакав гірко.

Коли-ж годі було вимовитись від тих запросин, то поет, явившись у домах аристократиї, вмів придержуватись правил чемности, з-за чого всі його вельми поважали. А вже-ж страстно любив Тарас прості звичаї народні й ходив радо в ті доми, де його приймали не пишно, але щиро. Там бував він веселий, говіркий; особливо-ж любив розказувати всілякі пригоди способом шутливим.[1]) Наймилійшою-ж була йому тота гостина, коли приготовано йому добрий сільський обід, се-б-то борщ із сушеними карасями, з сьвіжою капустою і з иншими придатками, пшоняну кашу, запіканого Дніпрового ляща і т. и.

Поет любив дуже дітей: сідав нераз між них в кружок на улиці, оповідав їм казки, робив сопілки, сьпівав пісеньки, котрих знав багато. — „Кого люблять діти, той, значить, ще не зовсім поганий чоловік", говорив Шевченко про себе. — Коли рисував розвалини „Золотих воріт" в Київі, найшов він раз між валами трилітню дівчинку, що туди була заблукалась. Він посадив її побіч себе на розстелену хустину й робив їй ріжні забавки, граючись із нею дотіль, доки не надійшла зажурена мати, що глядала своєї дитини.

Про відносини Тараса до жіноцтва пише Чужбинський, що він любив жіноче товариство, і що займався іноді красою, але ніколи на-довго. — „Ах, дурниця!" говорив він, — „поки з нею балакаю, то буцім-то щось і ворушитця у серці, а там і байдуже!"...[2]) А вже-ж чи-мало зворушилось його серце почуваньем до одної красавиці, що морочила голови всіх, хто лишень попався в її тенета. Шевченко рисував її портрет і складав для неї деякі вірші. Але незабаром розчарувався він у своїй лю-

---

[1]) Тарас любив розказувати сьмішне, а не анекдоти, як Квітка-Основяненко.

[2]) „Воспоминания..." стор 32.

Digitized by Google

бові до тої вітрениці. Одного ранку запросила вона Шевченка, щоби прочитав їй свою поему; — сказала, що хотіла-б доволі налюбуватись читанєм, та що саме-тоді нікого в неї не буде. І от, яке диво з'явилось очам Шевченка, коли ввійшов у кімнату красавиці! Навкруги неї сиділи три любовники єї: студент, гусарин і грубий ґенерал. Поет стерявся і, хоч хазяйка мило до його промовляла, він вийшов с кімнати і не бачив більш тої вітрениці.[1]).

Довше жив Шевченко в Переяславі в господі свого приятеля А. О. Козачковського, щó був лікарем духовної семінарії. Тарас мав там окрему кімнату, любив, як до його збиралися товариші, але не любив багато з ними балакати. Завсігди було сидить, мов нікого не бачить, курить люльку одну за другою, та все про щось думає. Коли збирались до його гості, то більш балакали самі про-між собою, а він рідко вмішувався в їх розмову. Треба було чимнебудь цікавим зачепити його. Жартуючи, починали гості розмовляти про Україну, про Хмельницького і т. и. Один з них починав говорити, що добре було-б, коли-б Україна мáла самостійність, відтак лаяв він Хмельницького, — а другий нарошне натякав на ґісторию і на ґеоґрафічні обставини України та казав, що Хмельницький зробив те, щó треба було і т. и. До сього опонента приставав гурт, а потім усі звертались до Шевченка, мов до судьї, кажучи: „Адже так? Тарасе! — адже ґісторія й ґеоґрафія...“

— „Та й обридли ви мені з вашою ґісторією й ґеоґрафією“, — починав тоді Шевченко. „Подивітця, на віщо похожа ваша ґістория, щó в ній написано: *„Былъ такой-то царь, поправилъ государство, финансы, администрацію, и умеръ завѣщавши государство своему наслѣднику. Новый государь засталъ государство въ крайне разстроенномъ состояніи; но стараніемъ и непристанными заботами поправилъ дѣла государства, обогатилъ казну, учредилъ судъ правый и умеръ благословляемый народомъ .... Новый государь засталъ*

[1]) ibid., стор. 32—33.

Digitized by Google

государство въ крайне бѣдственномъ положеніи“ і т. д.

Шевченко ніби забувався, все щось думав, нікого не бачив кругом себе, а к тому ще не дуже був дбалий о себе. Нової одежі шити він не любив, а ходив у старій. Знаючи-ж добре, коли Шевченко дістане гроші с Київського археографічного общества, Козачковський тиждень перед тим кликав до себе кравця-жида, брав із кімнати Шевченка його жупан, поки він спав, давав жидови зняти мірку, а жупан знову клав на місце. Коли Шевченко дістав гроші с Київа, тоді кравець приносив йому новий жунан. Шевченка се дуже здивувало. — „Як? який жупан?“ — „Ви-ж паночку, заказували жупан на сьогодня, — ще я з вас і мірку знімав!“ — „Що́ за біс! нічого не згадаю!... І торгувався?“ — „А як же!“ Шевченко віддавав гроші і заспокоювався, повіривши жидови.

Хоча-ж Шевченко діставав чи-мало грошей с Київа, то вони в його ніколи не держались, бо він роздавав, кому попало, не дивлячись, скільки дав. Раз під таку-руч приходить до Козачковського кріпак і плачучи розказує, що в його украдено пару волів. Козачковський тільки пожалкував і відослав мужика з Богом. Шевченко-ж вийшов на-зустріч мужикови так, щоб його ніхто не бачив, розпитав про все й дав йому 50 карбованців „в позику“, кажучи: „Оддаси коли-небудь, як розбогатієш“. — „Як же я оддам вам? коли я вас не знаю,“ — одмовив здивований мужик. — „Все одно, пізнаєш!“ відповів Тарас.[1])

Шевченко помагав усякому, кому тільки міг помогти, та не зважав на те, що найшлись хитрі люде, котрі одурювали його, беручи від його гроші, хоча їх не потребували. Як отже декотрі приятелі Тарасови радили, щоб він тільки тим людям подавав свою поміч, що́ справді бідують, то він, бувало, мовив тоді: „Я й сам про це знаю: та нехай лучше тричі одурять мене, а все таки у четверте подам тому, хто справді не бачив може й шматка хліба.“

[1]) „Зоря“, 1886; стор. 119—120.

Digitized by Google

7. Товариство сьвятого Кирила і Методия.

В Київі пізнався Шевченко з декотрими молодими Українцями, з Миколою Костомаровом, Паньком Кулішем і и. С тими новими приятелями Тарас їздив по Київщині, та відрисовував стародавні церкви й важнійші будівлі давної столиці Руси-України. Тоді приготовляв Тарас рисунки до альбома „Живописная Украина“. Іноді забавлявся с товаришами й сьпівав всілякі пісьні народні, та й розказував казки про давню бувальщину. Часто він бесідував с приятелями про гірку долю України й став думати, як би помогти бідному народови.

В перший день празника Рождества Христового р. 1846. засновав Микола Костомаров, ад'юнкт-професор університету Київського, потайне політичне товариство, се-б-то „товариство сьвятого Кирила й Методия.“ Члени сього товариства бажали, видвигнути свою націю с темряви, котра не давала духовним силам ёї піднятись із занепаду, а тим самим нівечила і ёї добробут.[1])

Ось-які були бажаня членів сього товариства: 1. Визволенє славянських народів с-під кормиги чужих народів. — 2. Орґанізованє їх в самостійні політичні ґрупи з удержанєм федеративної їх звязи між собою. Самостійними-ж народами славянськими признавались: а) Українці; б) Велико-Русси з Біло-Руссами; в) Поляки; г) Чехи з Словінцями; д) Лужичане; е) Ілліро-Сербове с Хорутанами; ж) Болгари. — 3. Усунєнє всякої неволі. — 4. Знесенє кастових привілеґій. — 5. Релігійна свобода й терпимість в вірі. — 6. При повній свободі всякої науки віри заведенє одного славянського язика в публичнім богослуженю всіх істнуючих церков. — 7. Повна свобода думок, науки й печатаного слова. — 8. Виклад всіх славянських язиків і їх літератур в наукових інститутах всіх народів славянських. — 9. Управа, законодавство, право власности й просьвіта у Славян мають основуватись на сьвятій релігії Ісуса Хри-

[1]) Куліш, „Хуторна поезия“, стор. 7.

Digitized by Google

ста. — 10. Поодинокі славянські народи висилають своїх репрезентантів на загальний славянський збір.

Члени сього товариства бажали ширити свою проповідь устним і печатаним словом, найпаче-ж доброю наукою дівчат, яко матірок і сестер тих діячів, що мали колись вирости серед стуманілого люду, і холодного, лінивого панства. Тим-то вони постановили піклуватись, щоб на Україні постало як найбільш письменного й тямущого жіноцтва. Відтак установлено помалу-малу підготовляти й уряд і панів до знесеня кріпацтва за помічю науки й намови, а простий люд — до нової кращої долі — за помічю шкіл. Розпочати-ж се діло повинні були пани-гуманісти у своїх селах.

Високі ідеї товариства Кирило-Методиївського висказував Шевченко в поетичних своїх творах, особливо-ж в „Посланію землякам“ і в присьвяті „Івана Гуса“ Шафарикови. Тоді вже його муза запротестувала з усією енергією своєю против ледарства сильних мира сього.[1]) Київська громадка вважала Тараса вже не-то кобзарем, а національним пророком, і обгортала „українського барда“ глибоким почитанєм. Ба, Куліш пише, що для його сяєво духа Тарасового було чимсь надприродним.[2])

А вже-ж орґанізациєю товариства Шевченко не міг займатися, та й Куліш із-за своєї аристократичної вдачі стояв подалеки від других товаришів; про-те в „Хуторній поезиї“ заявив він ось-що: „Обох нас не приинято в тайне політичне общество за-для того, що ми й самі по собі працюватимемо для славянської і вкраїнської свободи, а тим часом, на случай игемонського гоненьня, до нас ніхто не причепицця“.[3]) Все-ж таки Куліш хвалив статут товариства, пишучи між иншим от-се: „В статуті, як опісьля вже стало мині відомо, між иншими премудрими задумами було сказано, що Українці сполу-

[1]) ibid, стор. 12.
[2]) ibid., стор. 15.
[3]) ibid., стор. 28.

Digitized by Google

чать Славянщину в одну федерацію під протекцією всероссийського імператора, а коли б всероссийський імператор на се не зволив, то будуть промишляти об собі як-небудь инше".

Між-тим відвідував Шевченко своїх приятелів і підносив їх духа до любови рідних сьвятощий. В загалі бував він неначе душею всякого збору Українців. Дня 22. січня р. 1847. в Вознесенській церкві села Оленівки (Борзенського повіту, Чернигівської губернії) Тарас держав вінець при вінчаню Панька Куліша з сестрою Василя Білозерського, будучи „старшим боярином". Коли молодята прийшли від вінця в хутір Мотронівку, то Шевченко, здоровкаючись з молодою, кликнув словами одної народної коляди: „Чи ти царівна, чи королівна?" На що женних одвітив шутливо: „На чужий коровай очей не поривай, да собі дбай!" [1])

Живучи в тім хуторі, Тарас очаровував матірь Білозерського своїм сьпівом. Ходить бувало по кімнаті, заложивши руки на-зад, опустивши в-низ задуману голову, та сьпіває народні пісьні. А по-за-як любив рідну мову, і в ній висказував свої ідеали, то дорікав всякому, хто єї цурався. Про-те писав раз ось-що до Варфоломея Шевченка: „Скажи братови Микиті, що як писатиме до мене, то нехай пише по-нашому, бо як ні, то й читати не буду, а то мені вже й так от-ся московщина обридла!" [2])

В тім (1847.) році блиснула Тарасови надія на кращу будучність. Саме того часу мати княжни Варвари Репніної вистаралась у міністра для Шевченка місце професора живописи при Київськім університеті. Відтак одна молода Українка була такою ентузиясткою супроти поетичних творів Шевченка, що хотіла жертвувати йому своє віно на те, щоб поїхав на три роки в Італію і там пізнався з сьвітом клясичним. Зоставалось тільки нахилити поета до прийому такого приносу. У сьому дразли-

[1]) „Кіевская Старина"; том. IV. 1882; стор. 70.

[2]) „Правда". Львів, 1878; стор. 24.

Digitized by Google

вому ділі спустились на Куліша. Тарасови тоді нічого так не хотілось, як зачепитись на житє в Київі, і вже мечтав він про якусь живописну академію на Україні, про якесь царство пластики української. Веселячись в-купі с Тарасом ясними перспективами українського духу, Куліш почав жалкувати, що він у Київі, яко артист, буде самітником, і що самота не дасть йому розвинути художницького його смаку до повної повні. — „Не по чім і бє, як не по голові!“ відказав Тарас, насупившись, і міцно стукнув по якійсь книзі своїм кулаком, дужим, як у ґлядиятора. Тоді Куліш сказав йому просто, що коли-б він здобув собі художницький пашпорт за границю, то гроші будуть видаватись йому видавцем, як із царського скарбу, три годи, а скарбівничим буде сам Куліш, нехай тільки Шевченко дасть слово, не допитуватись, з-відкіля сі гроші взялися. Почувши се, Шевченко зрадів як дитина. Зараз почав міркувати, як роздобути художницький пашпорт. Були-ж тоді між панами-Українцями такі люде, щó й тут помогли-б Кобзареви.[1])

Вельми щасливий, яким ще не бував ніколи, виїхав Тарас із Київа в Полтавщину й Чернигівщину, щоб позбирати до-купи свої, як він звав, шпарґали, бо тиняючись по Україні козаком-артистом, покинув не в одному панському дому свої рукописи. Поїхав отже в Лубни, повітове місто Полтавської ґубернії. Коли-ж він, гостюючи у якогось приятеля, виголосив кілька своїх вольнодумних поезий, найпаче-ж „Сон“, то найшовся хтось, щó доніс урядови, мабуть-то Шевченко виступає ворожо против царя. Трохи-перегодя їхав він с Чернигова до Київа, але вже не доїхав до гóрода. Коли перевозився поромом на Дніпрі, то його арештовано, 5. квітня р. 1847.

Саме тоді арештовано також Костомарова і вісьмох инших Українців, щó були членами товариства Кирило-Методиївського. Час від часу сходились вони в кватирі колежського секретаря Гулака-

[1]) „Хуторна поезия“, стор. 17—18.

Digitized by Google

Артемовського за Софійською оградою в домі протоєрея Завадського. Та от, о-по-стін с кватирою Гулака займав помешканє Олекса Петров, студент університету. Петров чуючи, що приятелі Гулака, зібравшись у його, балакають про справи державні, був о стільки метким, що спізнався з Гулаком, і до такого ступня надбав довіря, що Гулак допустив його на свої збірки і виявив йому істнованє товариства сьв. Кирила й Методия. Петров же подав про все те звістку свому начальству. У Гулака знайдено статут товариства, а у декого з його товаришів забрано примірники рукопису з заголовком „Закон Божий“ і „Подністрянка“. В обох сих письмах з'являлись уже революційні думки з бунтовливими відозвами до племен славянських. Відтак дізналось начальство, що „Закон Божий“ був перерібкою твору Міцкевича „Księgi pielgrzymstwa polskiego“, — перерібкою такою, що її приспособлено до України. У декого знайдено поезиї Шевченка „Сон“, „Кавказ“, і ще инші рукописи змісту революційного.

Із Київа повезли Шевченка в Петербург і посадили в Петропавловській кріпости. Коли він після допросу в „Ш. отдѣленіи“ разом с Костомаровом ішов у свій „нумер“, то сказав свому приятелеви: „Не журися, Миколо! доведетця ще нам у-купі жити“.[1])

В донесеню шефа жандармів, графа А. Ѳ. Орлова, до царя Миколая І. видано на Тараса ось-який присуд: „Художника Шевченка за складанє революційних і в найвищому ступні зухвалих віршів, як людину з міцним складом, вирядити салдатом в Оренбурський окремий корпус с правом вислуги, доручивши начальству, мати найпильнійший догляд, аби Шевченко в жадному разі не писав революційних і пасквильних творів“. На первотвору власною рукою царя написано олівцем: „під що-найпильнійший до-

[1]) Опісля, згадуючи товаришів тої недолі, Шевченко написав короткий стихотвір п. з. „Моїм соузникам“. („Кобзарь“, II; стор. 80).

Digitized by Google

гляд, заборонивши писати й малювати". (28. травня р. 1847.)[1])

8. Шевченко в неволі.

В арешті сидів Шевченко три місяці; опісьля-ж вивели його на сьвіт божий, посадили на „чортопхайку" і відвезли аж в Оренбурґ, де в червні р. 1847. представлено його корпусному комендантови В. А. Обручеву. Тут зачислено його рядовим в Оренбурський лінійний баталіон N⁰ 5. Йому заборонено писати й рисувати, *„чтобы отъ него"*, як сказано в письмі военного міністра до ґенерала Обручева, *„ни подъ какимъ видомъ не могло исходить возмутительныхъ и пасквильныхъ сочиненій"*. С-першу не боронено Шевченкови листуватися с приятелями; коли-ж при трусениці найшлись у його листи й рисунки, то найблизшим начальникам його дано остру догану за той попуск.

Того часу служив в Оренбурській комісиї Федір М. Лазаревський, що́ опісьля так сердечно подружився з Шевченком. Дізнавшись, що Тараса перевели в Оренбурґ, просив він „чиновника особыхъ порученій" при Обручеву, полковника Є. М. Матвієва, облегчити гірку долю поета. Від Матвієва пішов Лазаревський в касарню, де жив Шевченко, бажаючи його пізнати. Саме-тоді читав Тарас Біблію, котру дали йому в Петропавловській кріпости. Шевченко приняв гостя з-разу недовіркувато; але як почув рідну мову, а до того як з очей вичитав Лазаревському щиру прихильність, то с того дня бував він частим гостем в домі сього земляка.

Дві роти 5. Оренбурського лінійного баталіона, перша й друга, занимали тоді степові укріпленя, Оренбурське й Уральске, а дві роти стояли з баталіонним штабом в Орській кріпости. Так отже з Оренбурґа перевели Шевченка в Орську кріпость і тут

[1]) „Русскій Архивъ". 1892. — іюль. — „Правда". 1893; стор. 85—95.

Digitized by Google

зачислили його на службу в другу роту, в котрій він по „ранжирному“ списку значився 191. чоловіком, а ростом виказаний в два аршина і ¼ вершка.

В чужому киргізькому степу побивався поет тяжкою недолею-неволею. Кругом його „простягнулась трупом бездиханним помарнілая пустиня, кинутая Богом“. („Кобзарь“, II; стор. 24; в. 24—27). І там не вільно було йому ні писати, ні рисувати; про-те довелось йому, „з віршами ховатись, мережати книжечки, сьпівати й плакати в буряні“ (II, 82). Про ті свої вірші сказав поет ось-що в одній думці:

Не для людей і не для слави
Мережані та кучеряві
Оці вірші віршую я, —
Для себе, братія моя!
Мені легшає в неволі,
Як я їх складаю:
З-за Дніпра, мов, далекого
Слова прилітають
І стелютця на папері,
Плачучи, сьміючись,
Мов ті діти, і радують
Мою сиру душу
Убогую... (II, 19—20).

В неділю виходив бувало нишком в поле, та тинявся по-над рікою Уралом. Виходить, дивиться і згадує Україну, — і згадати боїться. І там степи, і тут степи, але-ж киргізькі степи не такі, як на Україні, „руді-руді, аж червоні, а там голубиї, зелениї, мережані нивами, ланами, високими могилами, темними лугами“. („Кобзарь“, II; стор. 83—84).

Давні приятелі стали забувати про свого Кобзаря, і лишень де-хто помянув його добрим словом. Так А. І. Лизогуб прислав йому із Седнева Шекспіра і матеріяли до рисованя та мальованя.

З Орської кріпости Шевченко написав перше своє письмо до княжни Репніної, вложивши його в письмо до приятеля Лизогуба. В тім письмі силкується він вдарити лихом об землю і посьміятись

Digitized by Google

над своєю долею; тільки-ж сьміх його лунав жалібнійше, ніж гіркий плач. Ось-що пише він: „Ви певно розсьміяли-б-ся, коли-б тепер мене побачили. З'образіть собі неповоротного ґарнізонного салдата, нечесаного, неголеного, з дивовижними вусами, — от-це буду я! Сьмішно, а сьлози котятця. Що-ж робити? Така воля Божа! видно, я мало терпів в моїм житю! Правда, що попередні мої терпіня супроти теперішніх були дитячі сьлози. Гірко, не-в-міру гірко!“...

Довго не діставав Шевченко відповіди від княжни Репніної. Коли-ж одержав давно дожидане письмо, то дотіль читав-прочитував його, доки не вивчився на память. Любо зробилось Шевченкови на душі, коли дізнався, що княжна Варвара не відцуралась його в нещастю. В день своїх іменин, 25. лютого р. 1848., так писав поет до неї: „Я неначе с твердого сну проснуся, коли дістану лист від кого-небудь, що́ не відцурався мене. Ваше-ж письмо перенесло мене з мрачної касарні на мою родину і в Ваш чудовий Яготин. Яка це роскіш, уявляти собі тих, що́ споминають о мені, хоча таких дуже мало. Але щасливий, хто вдоволяєтця малим, — а я тепер належу до найщасливіщих. Бесідуючи з Вами, я сьвяткую 25. лютого не гучно, як бувало колись, але так тихо-тихо й так весело, як ніколи не сьвяткував...“

Сей лист докінчив Шевченко аж 29. лютого. Пише відтак ось-що: „26. лютого. Вчора я не міг докінчити свого письма, тому-що салдати-товариші скінчили науку; началися оповіданя, кого били, кого похвалились бити, — гук, крик, балабайка вигнали мене с касарні. Я пішов на кватиру до офіцера (мене, спасибі їм, всі приймають, як товариша) і тільки що́ забрався кінчати лист... Пишіть до мене й присилайте книжки. — 28. лютого. Вчора я пересидів до рана й не міг зібрати мислей, щоб докінчити листу. Щось таке зайшло на мене, сам не знаю що́. „Пріидѣте вси труждающіися и обремененніи, и Азъ упокою вы“. Перед благовістом до утрені прийшли мені на гадку ці слова Роспятого за нас, і я немов ожив, пішов на утреню й так радісно,

Digitized by Google

так щиро молився, як може ніколи. Я тепер говію й сьогодня причащався. Рад би я, щоб усе моє житє було так чисте й хороше, як сьогоднішній день! Як Ви маєте книжку Томи Кемпійського „О подражаніи Христу“ (переклад Сперанського), то пришліть ради Бога! Весною жде нас похід у степ на береги Аральского моря для ставленя нової кріпости. Бувалі в таких походах порівнують тутешнє житє в Орській кріпости з раєм. Як же то там мусить бути, коли тут рай! Але ніхто як Бог! Одно мене журить, що туди не ходить почта; і прийдетця рік, а може й три (коли переживу) не мати звістки ні від кого близького моєму серцю“ ...[1])

На такий безнадійний лист поважилась княжна Репніна написати до шефа жандармів, ґрафа Орлова, просячи його горячо, щоб Шевченкови позволено рисувати. В сім письмі замітила вона, що справедливість стається жорстокою, коли переступить свої границі. На се-ж письмо ґраф Орлов поки-що не відповів нічого, але пригадав княжні Репніній опісьля єї просьбу за Шевченком.

В листі до кн. Репніної Шевченко згадує між иншим про одну досіль незнану річ, що він від дня, коли прибув в Орську кріпость, писав дневник, та що в гірку годину спалив його. Добрі його начальники мимо острої заборони потурали йому, так що він тайком міг собі писати. Вже в перших найтяжших роках своєї неволі записував він свої поезиї в маленький зшиток, щó його носив все при собі в холяві, а опісьля в Петербурзі показував його Костомарову й Турґеневу.[2]) Пізнійше писав Шевченко

---

[1]) „Кіевская Старина“; т. XXIII. 1887; в статьї Н. Стороженка „Первые четыре года ссылки Шевченка“; Порівн. переклад сеї статьї у Львівській „Зорі“. 1889. стор. 89—94.

[2]) Тарас став, тоді свої вірші писати в книжечці з сивого, почтового паперу. Її ховав він бережливо в холяві Та книжечка починається (р. 1847.) стихотвором: „Думи мої, думи мої, | ви мої єдині!“ („Кобзарь“, II; стор. 8), а кінчиться (р. 1850.) стихотвором: „Заступила чорна хмара | та білую хмару“ (ibid., стор. 176—178). В тій книжечці є 126 стихотворів; між більшими визначуються: Княжна, Відьма, Сон, Іржавець, Чернець, Козач-

Digitized by Google

свій дневник в останнім році своєї неволі, і більшу його частину надруковано 1861. і 1862. р. в Петербурскій „Основі“.

В Орській кріпости пізнався Шевченко з деякими засудженими дворянами, котрі морально нижче стояли від простих колодників і справдішніх каторжників-душегубців. Одного с таких упавших членів висшого товариства з'образив Тарас в повісти „Нещастный“, що її написав в мові россійській. А вже-ж не-малу симпатию заявив поет деяким тямущим Полякам, що сиділи в тій кріпости; особливо-ж по-приятельски він відносився до Сераковського, Залєського, Желіговського (Антонія Сови). Від Броніслава Залєського дістав Шевченко польскі поезиї Богдана Залєського, і відтак удержував з ним дружню кореспонденцию.[1]) В 1858. р. присьвятив він сьому приятелеви стихотвір п. з. „Ляхам“. („Кобзарь“, II; 244).

В Орській кріпости прожив Шевченко осінь і зиму р. 1847—1848. Весною р. 1848. обі роти, що там стояли, а з ними й Шевченко, перейшли в Уральске укріплене. З-відти майже таки зараз поведено відділ війська, зо дві тисячі, над ріку Сир-Дарию, де тоді удержувалась власть Россиї. В тім відділі були й козаки й башкіри, ба й вольнонаємні робочі, і ті дві роти, с котрими був Шевченко. Цілий похід відбув Тарас пішком, віддільно від роти військової. Другого дня після виходу побачили путники з-далека пожежу степову, вдіяну Киргізами, щоби спалити зівялу, суху ковиль-траву. Шевченко довго любувався тим видом і змалював акварелею картину тої імпровізованої іллюмінациї. Відтак подарував він сей образ генерал-майорови Шрайберови. Офіцери сьлідом за своїм начальником на-випередки обсипували Тараса ласками, а один з них, штабовий капітан Макшеєв, ділив з ним хліб-сіль і приймав його на ніч до свого намету. Поет скинув шинелю та й

ковському, Варнак, Сотник, Петрусь, і ін. („Кіевская Старина“ т. XXXVI. 1892; в статьї В. Науменка: „Къ вопросу о научномъ изданіи „Кобзаря“ Т. Г. Шевченка“; стор. 318).

[1]) „Кіевская Старина“; т. V. 1883.

Digitized by Google

убрався у свій одяг, запустив довгу бороду, так що зовсім не виглядав на салдата.

Як тільки прибув той відділ на місце, зараз принявся за докінченє Раїмського укріпленя, котре заложено рік перед тим на ріці Сир-Дарії, а опісьля приступлено до будови великого форту, що́ його назвали Кос-Аральским. Той форт стояв недалеко Раїмського укріпленя і був назначений для поміщеня складів і фльотилі Сир-дарийсько-аральскої, що́ тоді тільки що́ повставала. В-недовзі були готові і фльотиля і форт Кос-Аральский. А що для служби на фльотилі не вистарчало людей, то на те відправлено під руку капітанови фльоти, А. І. Бутакову, с першої і другої роти Оренбурського лінійного баталіону 5 під'офіцерів, 36 рядових і одного фельдшера. В числї тих імпровізованих матрозів находився також рядовий другої роти, Тарас Шевченко. Бутаков приїхав туди в цілях наукових для описаня моря Аральского, а по-за-як він дізнався, що Шевченко гарно рисує й малює, то постарався о те, що Тарас прийшов під його руку, бо міг би відрисовувати види берегів незнаного дотіль моря.

Шевченко, ставши матрозом, зазнав пільги в своїм побуті. Вже не копав землі, — не таскав єї на собі для насипки укріплень, і то цілими місяцями на спеці! Тепер рисував він береги, картини Сира та Араля; відтак добре жилось йому на судні, котрим управляв сам Бутаков.

Бутаков бо осмотрював і описував береги й острови, остаючи для-того за кождим разом по пять місяців безперервно на морю. А вже-ж не-мало натерпілись тоді пловці і від бурі, і від лихорадки, і від непривички жити на воді, і від тих клятих комарів, що́ їх цілі хмари носяться по берегах Араля. За ті невзгодини всі, що́ відбували службу матрозів, отже й Тарас, дістали опісьля „Всевисочайше“ даровану грошеву нагороду, кождий по 5 рублів сріблом.

У своїм дневнику записав Тарас одну шуточну подію, котра лучилась йому тоді з-за того, що в його була широка борода. „В 1848. році“, пише Шев-

Digitized by Google

ченко, „після тримісячної плавби по Аральскому морю ми вернулись в усть Сир-Дарії, де мали провести зиму. При форті на острові Кос-Аралі, де гарнізоном стояли уральскі козаки, вийшли ми на беріг. Уральці, побачивши мене с широкою, як лопата, бородою, сейчас зміркували, що я певно мученик за віру. Оповістили про-те свого командира, а той, не дурак, попросив мене в комиш, та беркиць передо мною на-в-колінки! „*Благословите, батюшки, мы уже все знаемъ!*“ Я також не дурак, зміркував, в чім діло, та й подав йому „раскольничье благословеніе“. Осаул зрадівши поцілував мене в руку, а вечером справив нам такий бенкет, який нам і в сьні не снився“.[1])

Живучи в Раїмі, Тарас окрім портретів малював іноді які-небудь мальовничі місця і легенькі жанрові картинки, а одного разу намалював велику карикатуру на місцеве товариство. Жіночого елементу в кріпости було дуже мало. Окрім одної попаді була тільки одна родина провянтського урядника Цибісова, та ще одна жінка. То-ж не дивно, що дочка Цибісова, гарненька чорнобрива дівчина, опанувала серця всіх офіцерів. В неї були закохані всі Раїмські кавалєри, й дівчині не можна було вийти на улицю, щоб зараз-же не оточила її ціла юрба закоханих. Особливо виявляло ся се жениханє в перших днях кождого місяця, коли голови офіцерів були затуманені після кількох ночей безмірного пянства. Бідолашна дівчина в сі дні мусіла вислухувати трохи-не від кождого пяне жениханє, і кавалєри просто вдиралися в господу Цибісова. Звичайно, що се не подобалось батькови і він часто витав гостей не дуже привітно. От на се-то „палане пяних сердець“ Шевченко намалював карикатуру, — се-б-то намалював усіх, що́ залицялися до дівчини, простуючих довгою низкою до дому Цибісова простісінько с шатра маркитана. Виновниця-ж демонстрації, дочка Цибісова, сиділа коло хати в обіймах ма-

[1]) „Основа“. 1861; сентябрь; стор. 13—14

Digitized by Google

тери, а по-над ними з'являлася гнівна постать батька с піднятою в гору лопатою в руках. [1])

Морською експедицією р. 1849. скінчилась і служба Шевченкова на морю. Та експедиция тривала мало-що не півтора року. За той час Шевченко не мав майже ніяких звісток про своїх приятелів і сам ледви-чи писав до кого. Тоді написав він немало стихів. Між иншими скомпонував поезию „На Різдво“ („Кобзарь“, II; стор. 87—88), котру присьвятив Ф. М. Лазаревському. А коли прощався с Кос-Аралем, то написав думку, що починається словами: „Готово! Парус розпустили . . .“ (II; стор. 25).

В жовтні відправився Бутаков до Оренбурґа, щоб начальникови краю здати справу з своїх робіт. Між иншими взяв з собою й Шевченка, щоб той під його проводом кінчив роботи около описаня Аральского моря. В Оренбурзі прожив Тарас пів року (від падолиста 1849. до квітня 1850. р.); — був се сьвітлий час в його житю на засланю. Земляки з Лазаревським на чолі витали його радісно й виправили бенкет в його честь. Кружок польских засланців (Броніслав Залеський, Сераковський, Станевичь, Желіговський і. и.), що звичайно держалися осторонь від Россиян і Українців, на сей раз уважали собі честю, приймати в себе українського поета-мученика. Тоді Шевченко не робив військової служби, жив не в касарні, а в дому свого приятеля, ад'ютанта при Обручеву, К. І. Герна, котрий відступив йому частину свого дому, де Тарас уладив собі справжню робітню художницьку. Бутаков показав відтак ґенерал-ґубернатору Обручеву праці експедиції, а на першому місци предложив альбом з видами берегів Аральских; він вносив офіціяльно, щоби творцеви сього альбома, се-б-то Шевченкови, виєднати аванс в „унтер-офіцери“. Обручев вволив волю Бутакова і вступився за Шевченком, але с Петербурґа одер-

[1]) „Южный Край“. 1890. №. 3435. — В перекладі українськім переказала сю статью М. Комарівна п. з. „Дещо з життя Т. Г. Шевченка в Раїмі. („Зоря“. 1891; стор. 91 - 94.)

Digitized by Google

жав він остру догану за те, що на перекір царському приказови дозволив Тарасови малювати. Відтак Бутакова поставлено під тайний догляд поліції, та звернено альбом рядовому салдатови Шевченкови. Його перевели с пятого лінійного баталіону в перший, котрого штаб з двома ротами стояв тоді в Уральску.

Коли-ж поет не мав уже надії, освободитись з неволі, то писав нишком свої думи, в котрих вельми жалкувався про свою недолю-неволю. Ось-які слова сумовитого одчаю видобувались іноді с-під закервавленого його серця:

Чи мати Богу не молилась,
Як понесла мене, — що я,
Неначе лютая змія
Розтоптана в степу здихає,
Захода сонця дожидає!
От-так-то я тепер терплю,
Та смерть із степу виглядаю . . .
А за-що? — Їй-Богу не знаю!
А все-таки її люблю
Мою Україну широку,
Хоч я по їй і одинокий,
(Бо, бачте, пари не найшов,)
Аж до погибелі дійшов (II, 16).

Із Оренбурґа писав Шевченко до кн. Репніної тричі. Перший лист, написаний 14. падолиста р. 1849. після повороту з Аральскої експедиції, малює апатию поета до висших ідей. „Не багато проминуло часу“, пише Шевченко, „а як багато змінилося! Ви самі не пізнали-б уже в мені давного, жаркого поета. Ні, я тепер став надто розумний! Виставіть собі: майже за три роки ані одної ідеї, ані одної думки висшої; — проза й проза, або лучше сказати, степ і степ. Так, Варваро Николаївна, я сам дивуюсь моїй зміні; в мене тепер майже нема ні смутку, ні радости; за-те є мир душевний, моральний спокій аж до рибячої холоднокровности. Будучість для мене

Digitized by Google

так як би не істнувала. Не вже-ж безнастанні нещастя можуть так сумно перетворити чоловіка? Воно-б то так! Я тепер просто чиста противність бувшого Шевченка, — і Богу дякувати!“ [1])

Аж ось Шевченко довідався, що подане Обручева на його аванс відкинено, що йому опять заборонили писати й рисувати; крім того дійшли до його слухи, мабуть-то на весну знов вишлють його на Аральске море. Тому-то в другім листі до княжни Репніної писав він між иншим ось-що: „От як я стрів новий рік! Не правда, що весело? Сьогодня пишу до В. А. Жуковського і прошу його, щоб мені виробив дозвіл бодай рисувати. Напишіть і Ви, коли з ним знайомі, або напишіть до Гоголя, щоб він написав до його, — вони живуть з собою дуже добре. Більше не сьмію Вас безпокоїти... Страшна безнадійність; — так страшна, що хиба тільки одна християнська філософия може боротись з нею. Я вас прошу: дістаньте в Одессі, бо я тут не найшов, і пришліть мені Томи Кемпійського „О подражаніи Христу“. Єдина відрада моя в теперішню годину — се Євангеліє; я читаю його що-днини й що-години. Перше колись думав я аналізувати серце Марії Непорочної, Матери Христової, але тепер і се буде мені в вину! Як сумно я стою між людьми!...“ [2])

В третім листі до Варвари Репніної з д. 7. марта р. 1850. Шевченко не жалкується вже про свою недолю й мало говорить про себе. Лист той замітний поглядом Шевченка на талант Гоголя й на значіне його творів. — „Всі дні колишнього мого побуту в Яготині“, пише він, „суть і будуть для мене чергою чудових споминок. Один день був покритий легкою тінію, але останне Ваше письмо осьвітило і ту сумну споминку. Ви певно забули, — пригадайте собі! Раз якось стали ми говорити про „Мертві душі“, і Ви відозвались незвичайно сухо. Мене вразило се немило, бо я все читав Гоголя з роскошю і все

[1]) „Кіевская Старина“, т. XXIII. 1888; стор. 14.
[2]) ibid., стор. 15.

Digitized by Google

в глубині душі поважав Ваш високий ум, Ваш смак і Ваші ніжні чутя. Мені було болюче; я подумав: не вже-ж я такий простий і дурний, що не можу ні понимати, ні почувати того, що́ красне? ... Мене-ж дуже тішить теперішній Ваш погляд на Гоголя і на його безсмертний твір, — радію, що Ви поняли справді християнську ціль його. Так, перед Гоголем треба клонитись, як перед чоловіком, що́ в обдарений вельми глибоким умом і найніжнійшою любвою до людей ...“ [1]) Готовлячись на те, що його 1. мая поженуть у степ, Шевченко просить княжну, щоб йому прислала Гоголеві „Мертві душі“. „Така книжка“, пише він, „буде мені другом в моїй самоті“. ...

Хоча-ж Обручев одержав нагану з-за тої пільги, яку подавав Шевченкови, то все-ж таки був він для його прихильним. Ажь ось лучилась одна пригода, котра приневолила Обручева, виступити против Шевченка рішучо й остро. Один с приятелів Шевченка мав прегарну дружину, до котрої підмощувався прапорщик Оренбурського лінійного баталіону И—ъ. Всі в місті знали про се, — не догадувався нічого тільки чоловік, що́ сьліпо вірив жінці. Шевченкови здавалось, що знати й мовчати значило б тут тільки, що́ бути спільником обману. Дарма́, що приятелі радили йому не мішатись у сю справу, впевнюючи, що й муж не подякує йому за те, — Шевченкови забаглось, відкрити йому очи. Живучи недалеко, він став сьлідити за влюбленими, а побачивши раз, як прапорщик підікрався до своєї любки, коли чоловіка єї не було дома, поет вишукав мужа і привів його просто під двері кімнати, де голубилися влюблені ... Другого дня дістав Обручев донос, що Шевченко одягається не-по-салдацьки, що пише стихи й рисує. Відтак із-за того доносу попав Обручев у круте положенє, бо із сьлідства могло було виявитись, що Шевченко малював портрет його дружини в його-таки дому. Ще-ж можна було догадуватись, що той прапорщик подав свій донос також

[1]) ibid; стор. 16.

Digitized by Google

до шефа жандармів. А що Обручев був не в найлучших відносинах до ґрафа Орлова, то треба було йому на-разі поступити рішучо. Він приказав своєму ад'ютантови Гернови взяти з собою жандармського штабового офіцера, перетрусити хату Шевченка та здати йому справу. Було се в суботу страстного тижня. Герн дуже любив Шевченка, так і сейчас побіг до Лазаревського і просив його, повідомити Шевченка, що не дальше, як за півтора години будуть його трусити. Лазаревському ледви повелось при помочи одного приятеля відшукати Шевченка. Пішовши до його хати, взялись всі три нищити письма й рисунки, порозкидані по столах. Коли вже більшу частину паперів знищено, оперся Тарас дальшій такій роботі. „Буде вже!“ сказав він, закриваючи рукою пачку листів. „Лишіть хоч що-небудь для інквізиторів, а то подумають, що добрі люде мене й знати не хочуть“.[1]) Через ту необачність попали в руки жандармів два альбоми з рисунками й стихотворами Шевченка, та більше двацяти листів від ріжних осіб: пять листів від Лазаревського, сім від Лизогуба, два від княжни Репніної і и. Відобрані листи післано в Петербурґ, а на їх авторів спали описьля більші або менші халепи. Самого-ж Шевченка приказано ще перед кінцем сьлідства вислати по етапу в Орську кріпость, а з-відтам в Уральск. Сьлідство покінчено швидко, і вже в початку червня справу політичної провини Шевченкової подано до царя. Та незабаром вийшла „Всевисочайшая резолюция“, щоб Шевченка перевести за Каспійське море в Новопетровське укріпленє[2]) під острий догляд ротного коменданта, та щоб найблизшим його начальникам, Мєшкову і Бутакову, дати остру догану.

Між тими, що́ з-за тої справи попались в невзгодини, були Лазаревський і княжна Репніна. Лаза-

[1]) ibid., стор. 18.

[2]) Новопетровське укріпленє лежало на крутій, вапняній скалі пів'острова Мангишлика три версти від східнього берега моря Каспійського. В 1858. р. перезвано се укріпленє „Александровським“ фортом, а 1865. р. знесено й збурено його.

Digitized by Google

ревського минули при авансі, а княжна Варвара дістала від ґрафа Орлова острий докір за переписку с Шевченком і за свою ласку до його. Він радив княжні, на-будуче менше мішатися в діла України, а то сама собі буде винна, коли постигнуть її немилі наслідки. Побоюючись відтак о себе й о Шевченка, перестала княжна з ним листуватись, але не перестала довідуватись про його долю у його приятелів.

Коли Шевченка вели в Новопетровське укріплень (в осени р. 1850.), то в місточку Ґурєві (на східньому берегу Каспійського моря) підняв він на улиці свіжу вербову ломаку і привіз її з собою в нову свою оселю. Відтак в ґарнізоннім горбді, де не було ні одної деревини, застромив її в землю, та й зовсім забув про неї. Аж ось на весну огородник сказав йому, що його ломака росте. Опісьля Шевченко став її підливати, а пізнійше в часі свобідному спочивав в густій тіни верби. Він говорив, що та верба часто йому пригадувала леґенду про каючогося розбійника. [1])

В Новопетровське укріплень приплив Шевченко 17. листопада р. 1850. на почтовім човні. Тамошньому комендантови приказано вважати Шевченка записаним в салдати за політичну провину, з-за чого поставлено його під острий догляд, не дозволивши йому ні писати, ні рисувати. Помістили відтак Тараса в касарню, дали йому для надзору окремого дядька, стали водити на фортові роботи, на муштру. Служба його була тим тяжша, що він попався під начальство штабового капітана Потапова. Він дошкулював Шевченкови всякими дрібними ба й непотрібними придирками. Бувало ні с того, ні з сього стане вивертати його кишені, щоб подивитись, чи нема в його олівця, або чого писаного чи рисованого. А вже-ж найбільше дошкулював він Тарасови всякими тонкостями муштри, котрі бідному салдатови

[1]) В переказах галицько-руського люду той каючийся розбійник зоветься Мадей. (Порівн. „Казки". Зібрав Ігнатий з Никлович. Львів. 1861; стор. 3).

Digitized by Google

при всій його увазі ніяк не вдавались. — „Не достигти мені тої премудрости, — хоч кладись та гинь!“ бувало говорив бідняга одному офіцерови, котрий українському поетови з'являв свою симпатию. І справді, досить було подивитись при вправах на Тарасову фіґуру під ружем, щоб дізнатись, що сей чоловік зовсім до того не спосібен.

Як туди його привезли, то два роки страдав він скорбутом і знемагав від болю голови. С-першу жив Тарас тут на самоті, та й не було такої людини, с котрою міг би був поділитись своїм горем. Тому-то писав він одному приятелеви, що Овидию Насонови не було так тяжко на засланю між Ґетами, дикими варварами, як гірко-важко йому між дикунами й пяницями. [1])

Тяжко жилось отже Шевченкови з-разу в Новопетровськім укріпленю. В неродючій пісковато-камянній пустині він від'окремився вже зовсім від тих людей, що́ його знали й любили. Цілу зиму сумував гірко й дожидав нетерпеливо весни й парового корабля з далекого города Астрахані. [2]) З весною бо доходила до його не одна вістка з рідного краю від деяких давних приятелів, котрі не забували нещасного Тараса, що́ далеко від них побивався неволею в поганій пустині.

Про тодішнє своє житє писав Шевченко свому приятелеви А. О. Козачковському (16. липня р. 1852.) між иншим ось-таке: „Жию в казармах; муштруюсь що-день, хожу в караул, — одно слово салдат, та ще салдат який! Просто — пугало вороне! Вуси величезні, лисина мов твій гарбуз; точнісінько салдацький патрет, що́ його з'образив Кузьма Трохимович (у Основяненка)“. [3])

Трохи-перегодя, мабуть в червні р. 1852. позволено йому і писати і рисувати під надзором окре-

---

[1]) „Основа“. 1862; квітень. „Листи Шевченка“; стор. 26.

[2]) Береги Каспійського моря зимою замерзали і через кілька місяців не було ніякої комунікації з Европою.

[3]) „Основа“. 1862; іюль, стор. 10. — Земляк, Скобелев, сьпівав Шевченкови в касарні українські пісьні. („Основа“, 1861; іюль, в статьї: „Дневникъ Т. Гр. Шевченка“; стор. 17).

Digitized by Google

мого офіцера. Незабаром всі старші полюбили його і стали його в себе приймати, зачавши від коменданта Антона Маєвського, котрого дітям він став подавати науку рисунків. Та й трудно-ж було не полюбити Тараса, коли він умів поводитись поважно, і такий був розумний та щирий, що й офіцери могли від його де-чого навчитись. Іноді найде на його така хвиля, що сидить-хмурий, та мовчки рисує, чи ліпить що-небудь із глини, або й так таки сидить, мов неживий, десь осторонь на горбі, та сумний-сумний такий глядить кудись в далечінь. За-те іноді, хоч і не часто, так уже розходиться, розговориться, стане сипати ріжні свої вигадки та приказки, — а знав їх тьму! — або почне удавати купців, попів, дяків, старообрядців, — тоді просто кінця не було сьміху та веселощам. Тоді-то не обійшлось без Шевченка ні в одній товариській забаві: всюди брав він участь живу, чи-то при виставі театральній, чи в хорі сьпіваків, чи в поїздці на полювання.[1])

А вже-ж не залишав Тарас рисунків і малярства. Акварелі свої робив він звичайно сепією. Дуже високо цінив Рембрандта і в роботах своїх наблюдав часто сильне, ба й фантастичне осьвітлення, на взір голяндського майстра. Іноді рисував він портрети з офіцерів і дам різноцьвітними олівцями. Опроче з алябастру виробляв він безліч фіґур і статуеток.

Аж ось помер Маєвський при кінці р. 1852., а баталіонне начальство почало знов остро обходитись із Шевченком. Тому-то зле діялось йому аж до приходу нового коменданта Іраклія А. Ускова, котрий перед тим служив в Оренбурзі ад'ютантом при головнім начальнику Оренбурського краю, ґр. В. А. Перовськім. Усков не вимагав уже від Шевченка салдацької служби зі всею строгостю, яку на рядового накладав військовий порядок: Шевченко

---

[1]) „Кіевская Старина"; т. XXIV. 1889; в статьї: „На Сыръ-Дарьѣ у ротнаго командира"; стор. 561—581. В українськім перекладі надруковано сю статью в скороченю в „Зорі" (1889) п. з. „Шевченко в Новопетровському"; стор. 94—98.

Digitized by Google

являвся в рядах тільки в конечній потребі. Жив відтак не в касарні, а с котрим-небудь із офіцерів в зимі, а літом в саду коменданта. Обідав літом і зимою що-день в Ускова, котрого маленьку доню Натю він дуже любив і пестив. Вона-ж так привязалась до Шевченка, що й в сьні звала к собі „лисого дядю“. Тарас бо тоді вже був полисів і посивів. А вже-ж декотрих офіцерів се дразнило, що між гістьми в коменданта бував і Шевченко, — не подобалось, що Шевченкови з'являв Усков свою ласку перед другими та не боронив йому писати й рисувати. Те все дратувало неприхильників поета, ба й давало їм ключку против коменданта, так що за те пішов донос до ґенерал-ґубернатора ґр. Перовського. Одначе ґраф не приняв доносу. Все-ж таки Перовський був лихої волі супроти Шевченка. Кажуть, що приятелі поета поклали йому раз на стіл один з найбільше вдатних степових рисунків Тараса, сподіючись, що ґенерал зверне увагу на картину і, довідавшися про артиста, заступиться за ним у висших властий. Але Перовський, як тільки побачив картину, догадався сейчас, чия вона, кинув її на землю і приказав, ніколи йому й згадувати про того чоловіка.

Коли Усков подав Шевченкови пільгу в неволі, то бажав поет де-що прочитати і з'явити яку-небудь літературну діяльність. Про-те 14. квітня р. 1854. писав він Козачковському, щоб прислав йому текст „Слова о полку Ігоревім“ в виданю Шишкова або Максимовича, по-за-як він задумав перекласти сей староруський памятник поетичний на „наш задушевний прекрасний язик“. Межи книжками, що їх Шевченкови доставлено, подобалась йому вельми Естетика польского письменника Кароля Лібельта. Сей твір читав він за-любки під тою вербою, що її викохав собі в ґарнізоннім огороді. — Під кінець своєї неволі Шевченко задумав писати поему „Сатрапъ и Дервишъ“ — „въ родѣ Анжело Пушкина“. [1])

[1]) „Дневникъ“ з 19. іюля р. 1857. („Основа“, 1861, сентябрь; стор. 19).

Digitized by Google

Надія на освобожденє з неволі заблисла Шевченкови тоді, коли по смерти Миколая І. (1855) вступив на трон Олександер II. Але коронация царя не принесла невольникови ніякої пільги. Між-тим по ініціятиві княжни Варвари Репніної ґрафиня Настася Ів. Толстая стала в 1855. р. заходитись около визволеня Шевченкового. Чи-мало хлопотався в сій справі Михайло Лазаревський, щó був урядовцем в Петербурзі. Відтак в початку р. 1857. подав він Тарасови звістку, що він уже небавом визволиться з Новопетровського укріпленя. Пост дізнавшися про таку весєлу новину, зрадів радостію і 22. квітня р. 1857. відписав Лазаревському ось таке: „Христос воскресе, брате мій любий! — Удався-ж мені сьогорічний великдень! Такого сьвятого радісного великодня у мене ще й з-роду не було! Як-раз 7. апріля прийшла до нас почта й принесла твою дорогую посилку і твоє радіснеє письмо від 17. генваря. Я трохи-не одурів, прочитавши його; та ще як закурив твою сиґару (я десять літ не курив сиґари), то як закурив твою гавану, то так мені, друже мій єдиний, запахло волею, що я заплакав, як мала дитина . . .“ [1])

Відтак 2. мая 1857. р. Михайло Лазаревський перший оповістив Шевченка, що царь Олександер II. дав йому амнестию. В листі своїм писав він Тарасови, що ґрафиня Толстая просить його, не їхати на Україну, а приїзжати в Петербурґ. Так отже Шевченко змінив плян своєї подорожі; се бо хотів він відвідати свого приятеля Якова Кухаренка, кошового атамана чорноморських козаків; — відтак с Чорноморя думав поїхати через Крим, Харків, Полтаву, Київ в Минськ, Несьвіж, а вкінці в село Чарковичі, де жив його приятель, Броніслав Залєський. Аж с Чаркович хотів Шевченко через Вильну поїхати в Петербурґ. Вволяючи-ж волю своєї „сьвятої заступниці“, вибрав він коротшу дорогу, і задумав їха-

[1]) „Основа“. 1862; мартъ; стор. 6.

Digitized by Google

ти Волгою через Астрахань і Нижній Новгород в Москву і Петербурґ.

Але-ж поет довго не міг діждатись урядової оповістки про свою волю. У своїм дневнику с 13. липня р. 1857. записав він, що сім тяжких років в тім засланю не видались йому так довгими, й страшними, як ті останні дні неволі. Тоді не міг він спати, а коли заснув, то в сьні видів лиця своїх приятелів, Семена Артемовського [1]), Куліша, Лазаревського. Відтак в день читав за-любки естетику Лібельта і поезиї Лермонтова. А вже-ж не впав Тарас духом і дня 28. липня записав в дневнику, що подякував всемогучому Чоловіколюбцю, котрий дарував йому силу душі й тіла, щоб перейти ту мрачну й тернисту дорогу, не понизивши в собі чоловічого достоїнства. І ось-тут додав він сі слова: Успокоїв я себе сьвятою молитвою та сьпівав: „Нема в сьвіті гірш нікому, як сироті молодому“. [2])

---

9. Шевченко знов на волі.

а) Побут в Нижнім Новгороді.

Урядова вість про свободу „рядового“ Шевченка наспіла до коменданта Ускова 21. липня. Той же, не дожидаючи з Оренбурґа указу о відставці, видав йому на власну руку пропустку до самого Петербурґа, але за те дістав опісьля догану. Відтак Шевченко виїхав з Новопетровського укріпленя 2. серпня р. 1857. вечером, і на човні рибальскім поплив морем та одним рамям Волги. Пісьля тридневної плавби прибув він в Астрахань, де його повитали деякі Українці. Про-те писав Тарас у дневнику своїм, що від 15. до 20. серпня був у його такий сьві-

---

[1]) Семен Артемовський був славним сьпіваком опери Петербурської.

[2]) „Основа“. 1861; ноябрь и декабрь; стор. 11—13.

Digitized by Google

тлий і прекрасний празник, якого ще не було в його житю. [1])

22. серпня поплив Шевченко Волгою на кораблі, що́ звався „князь Пожарський“ і 31. серпня пристав до берега в Саратові. В сім городі відвідав він Тетяну Петровну Костомариху, матірь Миколи Костомарова. Син ей був саме-тоді за границею. Старенька Тетяна пізнала сейчас Тараса і привитала його мов рідного сина. Відтак показала йому письмо свого сина з-заграниці й вітку фіялків, вислану їй Миколою із Штокгольму 28. мая. Ся дата пригадала поетови злощасний день 28. мая р. 1847., коли в наслідок царської „конфірмації“ Шевченко й Костомаров утратили волю; — про-те Тарас і Тетяна розплакались неначе діти. Прощаючись, передав він матери свого приятеля стихотвір, що́ його написав в 1847. р. під заголовком „М. І. Костомарову“. („Кобзарь“, II; стор. 81). В сьому стихотворі помянув поет також матірь Миколину, котра „чорнійше чорної землі іде, с хреста неначе знята“.

Пливучи дальше Волгою, корабель остановився в десяти верстах від Казани; відтак поет поїхав в сей город, де з натури нарисував кілька картин. Опісьля всів опять на корабель і 19. вересня прибув в Нижній Новгород. Тут задержала його поліция, не дозволяючи йому пускатись в дальшу дорогу. Хоча бо Новопетровський комендант І. А. Усков видав Шевченкови відпустку с призволом їхати прямо в Петербурґ, то баталіонний командир, близший начальник Тараса, розсердився за-для такого розпорядку та й повідомив поліций-майстра в Нижнім-Новгороді, щоб Шевченка задержав і прислав в Уральск, де б освободжений салдат дістав указ про відпустку з якимись ограниченями. Так отже застряг Тарас в Нижнім і став жалкуватись, що помилували, та тільки до половини. В письмі-ж своїм до Михайла С. Щепкина, артиста драматичного в Москві, писав він між

[1]) ibid. 1862; лютый; стор. 4.

Digitized by Google

иншим ось-що: „Тепер я в Нижнім Новгороді на волі, та на такій волі, як собака на привязі.“ [1])

В сім місті жив поет по-найбільше у архитекта Овсяникова і займався с-першу без впину читанєм книжок. Прочитав „О времени происхожденія славянскихъ письменъ“ Йосипа Бодянського, „Богдана Хмельницкого“ Костомарова, [2]) „Граматку“ [3]) і „Записки о южной Руси“ (II. том) Куліша, „Народні оповідання“ Марка Вовчка й дещо иншого. Опроче писав тут деякі стихотвори, як поему „Неофіти“, і забирався писати поему п. з. „Сатрапъ и Дервишъ,“ котру задумав присьвятити своїм землякам. Тоді писав він Кулішеви про свою поему „Іван Гус“, котра в 1847. р. була десь запропастилась. Ось і слова Шевченкові: „Чи не найдеш там у панночки-хуторяночки в альбомі мого Гуса? — а то шкода буде, як пропаде!“ [4])

24. грудня р. 1857. приїхав в Нижній Новгород Михайло Щепкин з Москви, повитати свого приятеля. Щепкин вийшов с кріпаків, так як Шевченко, і був одним с перших, що в авторі „Кобзаря“ пізнав великого поета. Він зробив імя Шевченка відомим у Москві, читаючи артистично найпаче його стихотвір: „Думи мої, думи мої, лихо мені з вами!“ Сьому артистови драматичному присьвятив Шевченко ще в 1846. р. думку п. з. „Пустка“ („Кобзарь“, I; стор. 192—193), а в память 24. грудня р. 1857. присьвятив йому своїх „Неофітів“, зовучи його „возлюбленником муз і ґрацій“ (II. стор. 255). Щепкин приїхавши в Нижній, виступав в театрі в деяких важнійших своїх ролях. В честь Шевченка виста-

---

[1]) „Основа“. 1861; октябрь, стор. 12.

[2]) Богдана Хмельницького назвав Шевченко „геніяльним бунтовщиком“ („Основа“, 1862, февраль; „Дневникъ“, стор. 24.

[3]) Про „Граматку“ Кулішеву писав Шевченко ось-що: „Это первый свободный лучъ свѣта, могущій проникнуть въ здавленную панами невольничью голову бѣднаго народа“. („Основа“. 1862; квітень; стор. 37).

[4]) М. К. Чалый, „Жизнь и произведенія Т. Шевченка; стор. 107.

Digitized by Google

влено тоді „Москаля Чарівника“ Івана Котляревського. Ролю Чупруна грав 70-літній Щепкин, між-тим коли молоденька 15-літня акторка, Катруся Борисовна Піунова, виступала в ролі Тетяни. Батько Катрусі служив в конторі. Вона-же не знала ні словечка по-українськи, і тільки великим змаганям повелось Щепкинови й Шевченкови, привчити її ролі Тетяни. — Шевченко зрадів радостію великою, коли в московському городі почув на сцені рідне слово; він кричав: „славно!“ — плескав в долоні, тупотів ногами, не жалуючи похвал гарній артистці . . .

Щепкин пробував в Нижнім ради Шевченка шість днів; він-то подав своему приятелеви гадку познайомитись с Катрусею. Тарас бував у Піунових що-дня, — його любили всі, найпаче братя й сестри Катрусі, с котрими він за-любки бавився, сьпіваючи їм українські пісьні. Він носив Катрусі книжки, між иншими Пушкина й Гоголя. Вона-ж читала Шевченкови деякі поетичні твори Кольцова й байки Крилова.

Аж ось раз, одягшись по-сьвяточному пішов Шевченко до Піунових. Акторка саме-тоді виходила з дому. — „Погоди, дівчино, вернись!“ сказав їй Тарас. — „Годі, мені треба йти на пробу!“ відповіла Катруся. — „Серденько, погоди!“ молив Тарас. Дівчина, стерявшись, вернулась у кімнату, де сидів і батько еї. — „От, і батько!“, промовив Шевченко і попросив, покликати матір, щó саме-тоді була в кухні. Всі посідали. Шевченко заявив, що має сказати їм щось важного. — „Слухайте-ка, батьку й матко, і ти, Катрусю, прислухай!“ мовив поет. „Ви давно мене знаєте, — от я, який є, такий і буду. У вас, батьку й матко, є товар, а я купець; — віддайте мені Катрусю!“ — Акторка стояла ні жива, ні мертва, тремтячи із страху. Відтак за словами: „нема коли, коні ждуть!“ вона бігцем кинулася с кімнати й поїхала до театру на пробу. А вже-ж батьки Катрусі порішили, пождати ще хоч рік. Та от, с перегодом приїхав з Єкатеринбурґа в Ниж-

Digitized by Google

ній Новгород Максиміліян Шмідгоф, і оженився с Катрусею.[1])

Коли Тарас жив в Нижнім Новгороді, то Костомаров, вернувшись із-за границі, не знав, що його задержано в тім городі, про-те дожидав свого приятеля два тижні в Петербурзі; відтак поїхав в Саратов і написав до Кобзаря вельми патріотичне письмо, заявляючи між иншими ось-які слова щирого привіту й доброї ради: „ . . . Слава, честь, благодареніе великому, справедливому, милосердному Богу, визволившому тебе, друже, із тяжкої неволі на сьвіт Божий, між народ хрещений, на надію всім кохаючим щиро Україну і всі братерські славянські народи. — Швидче пиши да старайся, щоб тебе пропустили до Петербурґа! Та пиши, пиши, тілько понашому пиши! Час змінився: Царь, дай Бог йому здоровя і довгого царствованія! не забороняє нашої мови. Тепер процвите рідне слово; багато охочих до його, тебе тілько не достає, голови нашого милого, любого! . . .[2])

Але-ж Шевченко думав тоді про свою Катрусю, про-те на се сердечне письмо Костомарова не дав ніякої відповіди. Відтак автор „Богдана Хмельницкого“ вислав до Кобзаря другий лист. Ось і деякі частини сього письма: „Чого вси так замовк? коханий друже й приятелю! Я писав до тебе, а ти мені не одвітував; думав, що тебе вже нема у Нижньому, коли-ж од Куліша одібрав звістку, що ти й досі сидиш там. — Мене порадовала „Граматка“ Кулішева, не так сама, як та думка, щоб писати для народу. Приходить час, проснутись нашому люду і розумом працювати. Коли у царськім рескрипті сказано, щоб подумать об заводі школ і об вихованьню народнім, то мусять щиро Южно-Русси ужити тую царськую милость для користи й ужитку й подносу своєї мови.

---

[1]) М. К. Чалый, „Жизнь и произведенія Т. Шевченка“; стор. 114. — „Кіевская Старина“; т. XXXVI. 1892; стор. 321—323.

[2]) М. К. Чалый „Жизнь . . .“, стор. 105—106.

Digitized by Google

Треба, щоб по селам учили дітвору по-нашому, а для того треба ще того, по чім учитись“ . . .[1])

Коли-ж Костомаров дізнався про причину довгої мовчанки Тарасової, то в письмі своїм радив йому оженитись, щоб „хоч на старости літ пісьля такої глубокої, гіркої коновки лиха трохи відпочив душею“.[2])

Шевченко сподівався, що в Нижній Новгород приїде й Куліш, але він піклувався тоді в Петербурзі своєю друкарнею; опроче заявив він Тарасови в письмі своїм, що земляки ждуть його в столиці, і про-те замітив: „Як піде слава, що вже й тепер до тебе збираютця земляки, як жиди до рабіна, то гледи й попсувтця твоє діло у великих панів.“[3]) Тоді післав Куліш Шевченкови 250 карбованців, котрі зібрав с продажі сімнацяти „невольницьких пейсажів“, що їх був нарисував Тарас.

Відтак 4. січня р. 1858. післав Шевченко Кулішеви своїх „Неофітів“, „ще не добре викінчених“, щоб їх гарненько переписав і відіслав старому Щепкинови.[4]) Але-ж Кулішеви не дуже сподобався сей епічний твір, із-за чого він Тарасови опісьля от-се писав: „Твої Неофіти, брате Тарасе, гарна штука, да не для друку! Не годитця напоминать доброму синови про діла його батька, ждучи од сина якого-б не було добра. Він же тепер у нас первий чоловік; як би не він, то й дихнуть нам не дали-б. А воля крепаків — то-ж його діло! — Инша була-б річ, як би ти докінчив „Гуса“, там би тобі було де розгулятьця!“ . . .[5])

Куліш хотів спонукати Шевченка, щоби в хосен люду зладив деякі гісторичні картини. Про-те писав він до Тараса в сій справі ось-таке: „Колись ти малював „Живописну Україну“, і нічого с того не вийшло, а хоч би й вийшла яка тобі користь грошова, то все-ж ти був послухач панський, а не

---

[1]) ibid., стор. 115—116.
[2]) ibid.
[3]) ibid, стор. 109.
[4]) „Основа“. 1862; май, стор. 10.
[5]) М. К. Чалый, „Жизнь . . .“, стор. 117.

Digitized by Google

людський: людям не було-б ніякого діла до твоєї „Живописної України“, — не змогли-б люде за дорожнетою до неї докупитьця.[1]) Тепер же сам бачиш, що панський вік кінчаєтця, а людський начинаєтця, — то сама година поміркувати, як би людям помогти, духом у гору піднятись. От же я тобі дам добру раду: Накидай ти пером дещо з нашої гісторії і попідписуй найкращі вірші з дум і з свого таки компонуваньня. Сі твої рисунки ми виріжемо на дереві, одпечатаєм і розрисуєм фарбами трошки краще од лубочних картинок московських. Ціна буде їм по 2 і по 4 шаги, а коли дуже дешево, то й по 6 шагів; і будуть вони продаватись по всіх ярмарках, і будуть вони наліплюватись у кожній хаті замісць московсько-суздальского плюгавства, і буде старе й мале на їх дивитись, і от-ті підписи вичитувати, — і розійдетця по Вкраїні наше „слово забуте“, наше слово тихо-сумне, богобоязливе, і воскресить воно не одну душу, — і мала́ твоя праця станетця с часом причиною великого діла, всесьвітнього, — душа моя чує . . .“ [2]) Хоча-ж ся рада Кулішева була справді добра, то Шевченко не хотів взятись за таку роботу. Він звинявся тим, що, хотячи зладити такі рисунки, треба-б жити на Україні між народом, а не в столиці.

Так отже Шевченко займався тоді опять літературними працями: скомпонував три поезийки: „Доля“, „Муза“ і „Слава“, і переписав до друку стихотвори „Відьма“, „Лілея“ і „Русалка“.

Між тим приятелі Тараса вдіяли тее в хосен його, що його не вислано в Уральск. На імя Нижньо-Новгородського ґубернатора наспіла 1. марта офіцияльна „бумага“, в котрій позволено Шевченкови жити в Петербурзі під доглядом поліциї. Відтак 8. марта р. 1858. виїхав поет з Нижнього Новгорода, де більш шістьох місяців пробував. 11. марта приїхав в Москву. Тут повитали його сердечно оба старі приятелі, Михайло Щепкин і Максимович; ба й два

[1]) „Живописну Україну“ видав Шевченко в Петербурзі р. 1844.
[2]) М. К. Чалий, „Жизнь . . .“, стор. 122.

Digitized by Google

московські панслависти, Сергій Аксаков і Михайло Погодин, і також професор Степан Шевирев з'явили велику симпатию українському поетови. Відтак відвідав Тарас „друга свого“, княжну Варвару Репніну, і Йосипа Бодянського. Наговорились вони оба доволі про Славян в загалі, а про Україну з-окрема.

б) Побут в Петербурзі.

26. марта від'їхав Тарас в Петербурґ і, як прибув у столицю, зрадів вельми, коли Максимович через Г. П. Галагана прислав йому поему „Іван Гус“, котра вважалась уже пропащою і відтак найшлась у Москві. [1])

Коли Шевченко приїхав в Петербурґ, то 29. марта р. 1858. явився в канцелярії обер-поліцийместра. Славному українському поетови зволив Єго Превосходительство дати сьвідоцтво, що йому, яко відставному простому салдатови Оренбурського лінійного 1. баталіона, вільно жити в Петербурзі один рік, а відтак бідному салдатови треба було старатись о дальшу милость обер-поліцийместра.

В Петербурзі горнулись около Шевченка не тільки Українці, але й Россияне. Вже тоді носились по Россиї слухи, що царь незабаром освободить мужиків с кріпацтва, а по-за-як Тарас підносив усе протест против тої неволі, то всі тямущі люде вважали його неначе апостолом свободи. В честь поета давано бенкети, на котрих Українці й Россияне говорили сьміло тев, щó їм лежало на серці. Того часу присилали йому земляки сердечні письма з України; в їх звали його батьком і просили, щоб не переставав сьпівати для слави батьківщини.

У Василя Білозерського [2]) зустрів Тарас Поляків: Сераковського, Станевича й Желіґовського-Сову, щó були його товаришами в Орській кріпости. В Пе-

---

[1]) Шевченко дістав тоді мабуть частину поеми с присьвятою Шафарикови.

[2]) Василь Білозерський став у Петербурзі р. 1861. видавати „южно-русскій литературно-ученый вѣстникъ Основа“.

*

Digitized by Google

тербурзі бажали вони з'єднати собі українського поета для політичних своїх плянів. Сова присьвятив Шевченкови один свій стихотвір „Do poety ludu“, та й Тарас написав стих п. з. „Антонію Сові“, („Кобзарь“, II; стор. 250), в котрім, насьлідуючи Сирокомлю, з'образив ідиллічне щасте сімьяного житя. А вже-ж наймилійша була йому гостина у своєї „сьвятої заступниці“, се-б-то у ґрафині Настасі Ів. Толстої, котра українського поета й артиста приймала у своїм дому с честю великою. Єї-ж муж, Федір Петрович Толстой, що́ був віцепрезидентом академії художеств, позволив Шевченкови мешкати в самій академії, із-за чого поет мав тихий куток для своїх праць академічних і літературних.

Шевченко жив собі весело й спокійно в кружку приятелів. Дім Толстих уважав він своїм, і проте майже всі його приятелі, Костомаров, Білозерський, Семен Гулак-Артемовський і и. були милими гістьми Федора й Настасі Толстих. Швидко минали вечори в дружніх бесідах і спорах, — незамітно засиджувались всі до ранку. Шевченко бувало сильно горячився в спорі, але та його горячість була якась мила, так, що він нікого нічим не прогнівив. Він був вельми добрячий, мягкий і наівно довіркуватий у зносинах з людьми, та й не-в-міру чутливий на красу природи. В загалі любим своїм поведенєм очаро́вував він не то свою рівню, але й висші верстви суспільности.

Два рази приїздив відвідати свого друга артист драматичний Щепкин. Він деклямував знаменито поезиї Шевченкові. Але найбільше зрадів Шевченко тоді, коли в столицю приїхав славний траґік-неґр Айра Ольдридж. Шевченко, побачивши його в ролі Шекспірового „Отелля“, назвав його артистом величним, і відтак пізнався з ним в дому ґрафів Толстих. Вдача обох сих мужів була трохи-не однакова. Се були дві чисті, чесні душі, справдішні артисти; оба перебули в молодому віку тяжке лихоліте. Один, хотячи дістатись до театру, до котрого „собакам“ і „неґрам“

Digitized by Google

не вільно було входити, став на службу в якогось актора, — другий, бажаючи навчитись малярства, був ученикахем у такого Ширяєва, що чотири роки тяжко згнущався над панським кріпаком. Вони розмовляли з собою через перекладчиків: ролю товмачів обіймали по-найбільш обі молоденькі дочки гр. Федора й Настасі Толстих. Але оба артисти розумілися дуже добре й тоді, коли один одному сьпівав свої рідні пісні.

Ольдридж не міг вимовити руських імен, — Шевченка називав він „the artist“. Іноді прилучувався до них пяніст Антін Контський, Поляк, що Шевченкови акомпанював до сьпіву українських пісень, і що на обох слухачів наводив тихий смуток величними звуками Мозартового „Requiem“. А вже-ж межи всілякими мельодиями й пісьнями, які дотіль чув английський трагік, подобались йому особливо пісьні українські. Часом сьпівав Ольдридж мелянхолійні нетританські пісьні, або стародавні романси английські.[1])

Айра Ольдридж відвідував часто Шевченка в „антресолях“ академії художеств. Тоді старий хмурий салдат, що услугував Шевченкови, став бувало прятати-чистити кімнатку Тарасову і геть викидував вітки барвінку, зівялої рути та инших квітів степових, які діставав поет від земляків. Як трагік явився, то замикано двері, і відтак Шевченко з гостем своїм оставався самодруг. Справді, сам Бог знає, як і що вони оба говорили. Тоді-то Тарас малював портрет Айри Ольдриджа, а відтак трагік-негр дістав від М. Микешина портрет Шевченка, що його сей артист нарисував для „Кобзаря“.

А вже-ж найбільшим ентузиястом супроти Ольдриджа явився Шевченко тоді, коли він в Маріянськім театрі грав ролю „короля Ліра“. Між актами побіг Тарас за куліси, допав до славного трагіка, став цілувати його лице, руки і плечі, і за-вдяки за

---

[1]) „Вѣстникъ Европы“. 1883; том IV. в статьї Катерини Юнге „Воспоминанія о Шевченкѣ“.

Digitized by Google

знамениту гру заявляв йому крізь сльози найбільший свій подив. [1])

Живучи в Петербурзі, пізнався Шевченко з Іваном Турґеневом. Славний сей россійський письмовець відвідав українського поета враз із Марком Вовчком, се-б-то з Маріею Марковичкою, і відтак Тарас приходив іноді в дім Турґенева. В товаристві Турґенева прочитав раз Шевченко свій стихотвір „Вечір“ („Кобзарь“, I; стор. 175.) і очарував усіх присутних своєю деклямациею і чудовим змістом сеї думки. Турґенев розказує, що Шевченко був задумав написати якусь поему в такій мові, яку зрозуміли-б Українці й Россияне; і справді, Тарас зладивши частину тої поеми читав Турґеневу ві початок. Одначе россійському письмовцеви не вподобалося таке епічне писанє, котре було слабим пересьпівом якогось стихотвору Пушкинового. [2]) Того-ж часу бажав Турґенев пізнати українські твори літературні й питався Шевченка, якого автора треба читати, щоби швидко навчитись „малороссийського язика“. На те відповів Кобзарь живо: „Марка Вовчка: він один володіє нашою мовою!“ [3]) І справді, Тарас дивувався вже давнійше гарним „Народним оповіданям“ Марка Вовчка, коли сидів невольником в Новопетровській кріпости. Сі оповіданя прислав йому Куліш, пишучи в листі своїм от-се: „Бач, які дива творятця! уже і каменьнє починає вопіяти. Де-ж бак не диво, що Московка переобразилась в Українку, та такі повісти вдрала, що хоть би й тобі, мій друже, то прийшлось би в миру. Як то їх ти вподобаєш? Пиши щиро, бо ти в нас голова на всю Україну.“ [4]) Коли-ж Шевченко пізнався з Маріею Марковичкою, то на память 24. січня р. 1859. присьвятив їй гарний вірш п. з. „Марку Вовчку“, зо-

[1]) „Споминки про Шевченка М. Микѣшина“. („Кобзарь“. У Празі. 1876. II; стор. XVIII.).

[2]) „Споминки про Шевченка И. С. Тургенева“. („Кобзарь“. У Празі. 1876. I. стор. VI.).

[3]) ibid.

[4]) М. К. Чалый, „Жизнь . .“, стор 106.

Digitized by Google

вучи її „кротким апостолом і обличителем жестоких людей неситих“. („Кобзарь“, II; стор. 246). У споминах М. А. Марковички написав Тарас також стихотвір п. з. „Сон“, що починається словами: „На панщині пшеницю жала“ (II; стор. 217).

Шевченко бував у художника Михайла Микешина, Білоруса, котрого робітня в академії художеств занята була моделями для памятника тисячиліття Россиї. Між тими моделями визначувалась кольосальна статуя Петра I. Шевченко сердився все вельми, коли глянув на сю статую глиняну, і репродукував бувало ті думки, котрі він висказав у своїй поемі „Сон“. [1])

Тоді-то Українці, що жили в Петербурзі, подарували Шевченкови альбом, в котрий поет із давнійшої своєї книжечки переписав багато своїх стихотворів, — деякі без всяких змін, а инші в скороченю і в перерібці. Є в тім альбомі й нові поезиї, а все-ж таки всіх стихотворів знаходимо тут 85, між-тим коли в тій малій книжечці записав Шевченко 126 поезий. [2])

В 1858. р. Шевченко читав „Космос“ Гумбольдта в перекладі российськім і дістав літопись Самійла Величка, котру був йому вислав Йосип Бодянський в 1856. р., коли-то поет сидів ще в Новопетровськім укріпленю. Третій том літописи Величка прислав Тарасови Михайло Максимович 6. жовтня р. 1859. — Вже 15. марта р. 1858. прислав йому Максимович шутливу поему Константина Думитрашка п. з. „Жабомишодраківка“ і також свої „Псалми“.

Між-тим Шевченко думав про свою женитьбу й 22. падолиста р. 1858. писав лист до Марії Василевни, молодої дружини Михайла Максимовича. Ось і його слова: „Я вас просив, щоб Ви мене оженили. — А то як Ви не ожените, то й сам Бог не оженить, так і пропаду бурлакою на чужині. На те

---

[1]) Споминки про Шевченка М. Микешина“. („Кобзарь“. У Празі. 1876. II; стор XX.).

[2]) „Кіевская Старина“; т. XXXVI. 1886; стор. 318.

Digitized by Google

літо, як Бог поможе, буду в Київі й на Михайловій Горі, а Ви там де-небудь під явором, або під вербою і поставте мою заквітчану княгиню, а я піду погулять та й зострічу її. — Зробіть-же так, моє серце єдинеє, а я вам тепер шлю замісць парчевого очіпка мій невеличкий „Сон“, а літом привезу величенну поему, як зробите по моєму прошенію, а як-же ні — то ні!“ [1]) — Опісьля (10. мая р. 1859.) Тарас писав до Марії Василевни ось-що: „Посилаю вам свій портрет; тілько будьте ласкаві, не показуйте портрет дівчатам, а то вони злякаютця, — подумають, що я гайдамацький батко, та ні одна і за-між не пійде за такого паливоду. А тим часом одній, найкращій, скажіть тихенько, щоб рушники дбала, та щоб на своєму огороді гарбузів не сажала . . .“ [2])

В кінці р. 1858. кружок московських панславистів задумав видавати нову часопись „Парусъ“. Максимовичу поручено редакциєю, просити Шевченка та инших українських письмовців, щоби схотіли бути помічниками нового видавництва. Не знаючи ще, в якім дусі видаватиметься той „Парусъ“, Шевченко обіцяв післати редакції деякі свої стихотвори („Вечір“, „Пустка“ і и.) та став спонукувати й Куліша до літературної підмоги редакцийного комітету. Ледви-ж появилось перше число „Паруса“, то Куліш та Шевченко відвернулись с презирством від тої московської часописи, котра вступилась за одного князя, „любителя хлосты“. [3])

в) Шевченко на Україні.

Хоча в Петербурзі Шевченко став „модною фіґурою“ і жив собі весело в крузі приятелів, то все-ж столиця була йому чужиною. Він бажав чимскорше поїхати на Україну й побачити Дніпро-Славуту та широкі степи. І справді, на весну р. 1859. сповнилось се його бажанє. В квітні вирвався Тарас

---

[1]) „Кіевская Старина“; т. XI. 1885; стор. 335.
[2]) ibid., стор. 338.
[3]) М К. Чалый, „Жизнь . . .“, стор. 135—137.

Digitized by Google

із столиці і перегодом заїхав в рідне село, Кирилівку. Між братьми пробував не довго, — хотів побачити безталанну свою сестру Ірину. Ось як вона сама розказувала про свою стрічу з братом Тарасом: „Була я на городі, — полола. Дивлюсь, біжить моя дівчинка: „Мамо, мамо! вас якийсь Тарас гукає; скажи, каже, матери, що до неї Тарас прийшов!“ — „Який Тарас?“ А сама й з місця не зоступлю. Ажь ось і сам він іде. — „Здрастуй, сестро!“ каже він . . . Я вже й не знаю, що зо мною було. От, ми сіли гарненько під грушею; він сердешний положив голову на мої коліна, та все просить мене, щоб я йому розказувала про своє життьо гіркеє. От я йому й розказую, а він, покійник, слухав та все додає: „Еге-ж! так, сестро, так!“ Наплакалась я до волі, аж покіль не доказала до кінця, як мій чоловік умер. [1]) Він сердешний встав, подивився на небо, перехрестився та й сказав: „Слава-ж тобі, Господи! Молись, сестро! — і я вільний, і ти вільна“ . . . [2])

Поет не міг довго сидіти в Кирилівці, — не міг дивитись на гірку долю своєї сімьї, що жила в неволі кріпацтва. Тому-то в кінці мая поїхав він в Корсунь, місточко Канівського повіту, Київської губернії. Там жив його свояк, „названий брат“ Варфоломей Шевченко, що був управителем дібр князя Лопухина. Тарас приїхав у Корсунь на простім возі; він був одягнений в сіру полотнянку, а на голові мав соломяний капелюх. В Корсуні жив Тарас два місяці: вставав рано о 4. годині, щоб послухати, як птички щебечуть, витаючи схід сонця. Ходив отже в Лопухинський сад і, вибравши собі там тихий захист, сидів трохи-не до обіду зо своїм альбомом. Іноді любив він ходити по двору в ночи до раніщньої зорі, говорячи, що „безчислені зіронькы не пускають його в хату“.

---

[1]) Чоловік Ірини, малярь Бойко, був безтямним пяницею.
[2]) М. К. Чалый, „Жизнь . . .“, стор. 139.

Digitized by Google

Уже тоді Тарас бажав купити собі землю при Дніпрі і поставити хату так, щоби Дніпро плинув у самого порога. Про-те їздив нераз по-над сією рікою і глядав пригожого місця для своєї оселі. В половині липня Тарас розпрощався з Варфоломеєм, бо хотів відвідати Максимовича на Михайловій Горі. Варфоломей проводив поета до Межирічя, де впадає Рось у Дніпро. В маєтности поміщика Парчевського подобалась Тарасови чудова околиця, про котру він опісьля часто згадував у своїх листах до Варфоломея. Поміщика не застали дома. Зустрінувшись опісьля з ним в Черкасах, поет все-таки нічого від його не добився; видно було, що той поміщик не хотів бути сусідою Шевченка, „що́ волю писав“, як про його говорили мужики. Відтак сказав Парчевский, що як побачиться з ґенерал-ґубернатором, князем Васильчиковом, то зараз потому дасть „резолюцию настоящую“.

Відтак Шевченко пробув кілька днів на Михайловій Горі, і поплив Дніпром в Городище до цукроварні Яхненка й Симиренка. Тая цукроварня славилась тоді мало-не на всю Россию. Були-то ще часи кріпацтва, а в цукроварні заведена була свобідна вольнонаємна праця, добре оплачувана. Дбалість о добро робітників була велика, а крім больниці й бібліотеки була там ще школа на 150 учеників з 7-ома учителями, що́ в більшій части ма́ли університетські науки. Не дивниця-ж, що Шевченко, прибувши на Україну, поспішив оглянути цукроварню Яхненка й Симиренка, бувших кріпаків, як і він сам, — побачити сходячу зорю сьвітлого для України дня свободи. Вечерами сидів він в товаристві урядників фабрицьких, розказував їм веселі приказки, читав свої стихи, писані в невеличкій книжечці, що́ звичайно носив за холявою. Такого містецького читаня нікому с присутних не доводилось чувати ні перед тим, ні опісьля. А вже-ж найглибше врізався в їх память стихотвір „Сон“, що́ починається словами: „На панщині пшеницю жала, — втомилася...“ („Кобзарь“, II; стор. 219—220). Як раз тоді роботи

Digitized by Google

для освободженя кріпаків були в самім розгарі, тому-то ся поезия потрясла всіх мов електричною струєю. [1])

Тоді Шевченко ходив часто між народ; — одягався в свитку і заходив до корчем. В таких мандрівках мав він звичайно повні кишені пшениці. Впровадивши своїх слухачів в добрий гумор розмовою та пісьнями, виймав він зерно і, поклавши його на столі, питав, що би се значило? По хвилі відповідав сам, що воно означує царя. Дальше довкола його клав ряд подібних зерен і називав їх міністрами, ґенералами, ґубернаторами. Дальший круг творили нижчі урядники, ще дальший поміщики-пани. Уложивши се все, казав мужикам придивитись тим зернятам, а потім добував с кишені цілу жменю пшениці і засипав нею всі уложені круги, покликуючи: „А се мужики, ми! Найдіть тепер царя і ґенерала і ґубернатора й пана!“

Коли Тарас був в Городищи, то сюди приїхав пристав Добжинський. Він довідавшись, що Шевченко гостює в цукроварні, подав донос ісправникови Табачникови, а сей велів поета увязнити. Між-тим виїхав Тарас до свого старого приятеля, Михайла Максимовича, на Михайлову Гору; і от, підчас обіду приїхав пристав і хотів гостя сейчас увязнити, але Максимович упросив його, щоб підождав, поки гість виїде з його дому. Добжинський віддалився і ждав на поета над Дніпром. Ледви Шевченко вспів відплисти кілька сяжнів, аж надлетів на його становий, пересадив його на свій човен і відвіз в станову кватиру в Мошни. Тут поет пересидів три дні, переселившись до полковника Ґрудзінського. З Мошен повезли Шевченка до Черкас, де проживав ісправник Табачников. [2])

Тараса винили тоді „в кощунствѣ и богоотступничествѣ“. Він мав розмовляти зо своїми приятеля-

[1]) „Кіевская Старина“, т. XXIV. 1889; стор. 459—461.

[2]) Сидячи в Черкасах в арешті, Шевченко 20. липця р. 1859. написав стихотвір п. з. „Сестрі“ (Кобзарь“, II; стор. 248), згадуючи свою безталанну сестру Ірину.

Digitized by Google

ми і також з мужиками на тему своєї поеми „Марії“, котру як-раз коло того часу він складав.[1])

Табачников, скінчивши свій досьлід, угостив Шевченка у себе обідом; опісьля виняв із столика свої вірші і став дещо читати поетови. Тарас дізнавшись, що ті писаня ісправника справді нісенітниця, взяв зшиток недоладних його поезий та, замкнувши його в столику, викинув ключ крізь отворене вікно. Побачивши таку дивовижу, ісправник розсердився і насварив на Шевченка. Але поет одвітував йому також сьміливими словами, а коли ісправник натяк-нув на свою урядову службу, то Тарасови не стало терпцю і відтак кликнув він: „Дурний ти с твоїм . . .!“ Кажуть також, що Табачников домагався від Шевченка, щоб намалював його портрет „*во весь ростъ и безошибочно*“. Але поет не хотів вволити його волі. Відтак Табачников казав сейчас арештувати Шевченка; опісьля відвезли його пароходом до Київа, де його посадили в кріпость.[2]) Відтак станув він перед ґенерал-ґубернатором, Іларіоном Васильчиковом, чоловіком дуже людяним, котрий увільнив його, кажучи йому на дорогу: „Ідьте боржій до Петербурґа; там люде розумнійші і не чіпаються за дрібниці, щоб заслужитися“. Все-ж позволив поетови, жити поки-що в Київі. Одначе тут стояв Тарас під доглядом жандармського полковника.

Пробуваючи в Київі, Шевченко жив с-першу у сьвященика Евфима Ботвиновського, а відтак у фотоґрафа Гудовського. Опісьля на Подолі, на передмістю Преварці, наймив він собі кватиру у хазяйки, що́ вельми любила поезиї Кобзаря й пісьні народні. В Київі побачив Шевченко свого давного приятеля, Івана Сошенка, що́ мав кватиру в церковнім домі „всѣхъ скорбящихъ“. Сюди приходив поет за-любки;

[1]) „Листочки до вінка на могилу Шевченка“ в літературно-науковій Бібліотеці; книжка 6. Львів. 1890; стор. 10 — Варф. Шевченко подає ось яку причину арештованя Тарасового: Коли поет в Межирічю був в товаристві Поляків, то в розмові про черців з'явив деяку вільну думку, про-те арештовано його, мабуть-то він „богохульствуетъ“. („Правда“. 1876; стор. 66).

[2]) „Кіевская Старина“; т. XIX. 1887; стор. 569.

Digitized by Google

тут бо жартував собі с панною Леонтиною, що́ була по-знаку жоні Сошенка, говорив компліменти чорнявій Ганусі, племінниці сього маляра-вчителя, котрого поет шутливо звав „старим ледащо“, і відтак сьпівав деякі пісьні. З Сошихою і Леонтиною говорив Тарас по-польски, і тоді ся панна заявила, що Шевченко добре говорить по-польски, що одначе в його мові все-ж є „coś chłopskiego.“ [1]) А вже-ж Тарас не міг злюбити тої Леонтини. Коли він чорнявій Ганусі посилав опісьля збірник українських пісень з нотами, то просив її, „не радитьця с панною Леонтиною, бо вона добру не навчить“.

В тім часі поет ходив також до М. К. Чалого, інспектора другої ґімназиї Київської. Той-то Чалий є автором цінної моноґрафії „Жизнь и произведенія Тараса Шевченка“ (Кіевъ, 1882). Гостюючи раз в його, Шевченко критикував твори российського поета Николая А. Некрасова, а вихвалював оповіданя Марка Вовчка. Бесідуючи про повість „Інститутка“, присьвячену йому Вовчком, Тарас порівнував Марковичку з Жоржом Зандом (бароновою A. L. Dudevant), звісною авторкою французьких повістей, котра по його думці Марії Марковичці „і в кухарки не годитця“.

С Київа поїхав Шевченко в повіт Конотопський до матери свого приятеля, Михайла Лазаревського. Тій „божественній“ старушці поет присьвятив свій стихотвір „Вечір“ (Кобзарь“, I; стор. 175—176), що́ його Турґенев назвав „прекрасним“. [2])

10. Тарас бажає жити над Дніпром.

Вернувшися в Петербурґ (7. вересня 1859. р.), поет став часто листуватись з Варфоломеєм Шевчен-

[1]) Хоча Шевченко вмів говорити по-польски, — хоча с творів Міцкевича, Богдана Залеського, ба й Красиньского вмів дещо на память, то все-ж не осьмілювався писати по-польски. (Порівн. „Листочки до вінка на могилу Шевченка“ в „Літературно-науковій Бібліотеці“, книж. 6. Львів. 1890; стор. 31).

[2]) „Кобзарь“. У Празі. 1876; т. I. стор. V.

Digitized by Google

ком. Тоді хотів він поставити собі хату над Дніпром і доживати там свого віку. В тій новій хаті хотів Тарас жити з своєю дружиною. Він любив женщини живої вдачі й бажав мати таку жінку, „щоб під нею земля горіла на три сяжні“. І от, уже тоді, як жив в Корсуні у Варфоломея, подобав собі наймичку його, що́ звали її Харитою.[1]) З нею думав він одружитись, і про-те 2. падолиста р. 1859. писав ось-що в листі до Варфоломея: „ . . . В Петербурзі я не вспжу — він мене задушить. Нудьга така, що нехай Бог боронить всякого хрещеного й нехрещеного чоловіка! — Чи Хариту ще не приходив ніхто з нагаєм сватать? Як що ні, то спитай у неї нишком, чи не дала-б вона за мене рушників? Або нехай сестра спитає, — се жіноча річ. Оті одуковані та ненадрюковані панночки у мене в зубах навязли; — нефорощ! та й більш нічого! — Слава мені не помага́, і мені здаєтця, як не заведу свого кишла, то воно мене і в-друге поведе Макарові телята пасти! — Харита мені дуже-дуже подобалась. Порадься з своєю жінкою, а з моєю сестрою[2]), та й мені раду дайте! — Ще ось-що: може Харита скаже, що вона вбога сирота, наймичка, а я багатий та гордий, то ти скажи їй, що в мене багато де-чого нема, — а гордости та пихи я ще в моєї матері позичив, у мужички, у безталанної кріпачки.“ [3])

Дивним видалось Варфоломеєви таке жениханє; про-те хотів він відвести Тараса від його думки, пишучи йому ось-що: „Чоловік ти письменний; — діло твоє таке, що живучи над Дніпром на самоті, тілько з жінкою, часом може треба-б похвалитьця жінці, що оце мені прийшла така й така думка, що оце я так написав, та й прочитать їй. Що́-ж вона (Харита) тобі скаже? Тоді твоя нудьга ще побільшає. Та вже-ж тоді хоч сядь та й плач, — ніхто нічого не

---

[1]) Харита була кріпачкою князя Лопухина.

[2]) Жінку Варфоломея звав поет своєю сестрою, так як його самого вважав своїм братом. Сестра Варфоломея була віддалась за рідного брата Тарасового, Йосипа.

[3]) „Основа“. 1862; червець, стор. 7—8[4].

Digitized by Google

поможе! Або як дасть Бог діточок, хто-ж їм стежку покаже? Насунувши тобі таку увагу, жду, що́ ти скажеш і як воно по-твоєму?“ [1])

Але-ж Тарас не збився с-пантелику й 7. студня р. 1859. відповів Варфоломеєви от-се: „Твоя порада добра, спасибі тобі! Ти тілько забув ось-що (а ти це добре знаєш): Я по плоти й духу син і рідний брат нашого безталанного народу, то й як же таки себе поєднать с панською кровю? Та й що́ та панночка одукована робитиме у моїй мужицькій хаті? З нудьги пропаде, та й мені укоротить недовгого віку. — Харита мені подобалася, хоч я її й назирки бачив. Нехай ще сестра Ярина подивитця на неї, та що́ вона скаже, то так воно й буде. Мати — всюди однакова мати: коли розумна та щира, то й діти вийдуть в люде, хоч по-під тиньню; а хоч і одукована та без розуму, без серця, то й діти виростуть, як те ледащо в шинку . . .“ [2])

Довго зволікав Варфоломей сю справу та не міг якось рішитись, сказати Хариті, що Тарас хоче з нею одружитись. Та от, місяців через пять трохи не в кождім листі поет стійно домагався ріщучої відповіди. Коли-ж Варфоломей з'явив Хариті думку Тарасову, то сказала вона, що хоче ще порадитись з батьком і матірю. Хоча він їй говорив, що викупить її с кріпацтва, поки Шевченко приїде, то вона не хотіла віддаватись за пана і про-те сказала, що не думає ще йти за-муж, що хоче ще собі погуляти. А Катерині, жоні Варфоломея, повіла: „Як викуплять, то й закріпостять на ввесь вік; — не хочу, Бог з ними!“ [3])

Коли-ж Тарас довідався, що Харита ледащиця, то просив Варфоломея (15. мая р. 1860.), найти йому другу. Ось і його слова: „Як що та придурковата Харита не схаменулася, то проси сестру Катерину й сестру Ярину, чи не накинуть вони оком

---

[1]) ibid., стор. 9[4], примітка 2.
[2]) ibid., стор. 9[4].
[3]) ibid., стор. 15[4], примітка 2.

Digitized by Google

у Кириливці огрядну та чепурну дівчину, хоч і вдовицю, аби чесного роду, та щоб не стара й доладна була. Без жінки й над самісеньким Дніпром, і в новій великій хаті, і с тобою, мій друже-брате, я буду на самоті, я буду одинокий.“ [1]) — На се письмо відповів йому Варфоломей (18. мая): „Коли хочеш, я зроблю так, що моя жінка висватає тобі Наталку Ш(улячів)ну, людину з розумом і з серцем“. Одначе Тарасови вже давнійше не сподобалась тая людина; про-те відписав він Варфоломеєви: „Я її добре не розгледів; здаєтця трошки педантка і не дуже чепурна, а нечепурна жінка й циганові не дружина... Шкода, що о-та Харита зледащіла, а мені-б лучшої жінки і на край сьвіта шукать не треба“. [2])

Між-тим Варфоломей старався купити пригоже місце над Дніпром, де мож було поставити хату для Тараса. Не добивши торгу с Парчевським, Варфоломей допитав другого ґрунту недалеко від Триполя на самім краю села Стайок над самісеньким Дніпром. Але-ж Шевченко боявся, щоб сердитий Дніпро „не пошкодив“, бо все по-трохи брав що-весни тої землі так, що через 20—30 років міг би зовсім той ґрунт забрати. Опісьля Варфоломей оповістив Тараса, що довідався про иншу оселю на лівому берегу Дніпра біля Рудяків над Дніпром, де озера кругом пообрастали лісом. Одначе Тарас хотів, щоб Варфоломей сам оглянув тее місце; відтак писав своему названому братови, що Михайло Максимович уступає йому в Прохорівці таке-саме добро, тільки що не коло Дніпра; — видно Дніпро з далека, а Тарасови треба його коло порога.

Ще якийсь жид хотів продати одну оселю в місточку Ржищеві, але Тарас відписав Варфоломеєви: „Начхай ти в єрмолку о-тому жидови, що ти пишеш, з його ґрунтом і з його хатою! Кінчай швидче в Каневі!“

Так отже Варфоломей вибрав в кінці вельми

---

[1]) ibid., стор. 17[4].
[2]) ibid., стор. 18[4].

Digitized by Google

романтичне місце між Каневом і Пекарами, вище по Дніпру від того місця, яке Тарас сам був вибрав коло Пекарів. Ось-як описав Варфоломей се добро: „На високій горі есть лісочок, граничить з Монастирищем; по-серед того лісочка поляна; далеченько від города в-низу кілька рибальских хаток. На тій горі дуже багато дичок, яблонь і груш, — садочок завести можна. А любий, староденний Дніпро буде здаватьця тобі під ногами. Кринишна вода не-подалеку, а риба що-ранку буде сьвіжа, бо рибалки поперед поріг возитимуть з-низу в го́род.“ [1])

Поет зрадів, дознавшись про таку благодать, одначе не дождався осісти там над Дніпром у своїй хаті. Справа закупна землі під Каневом проволіклась довго, по-за-як се майно було городське. Опроче деякі лихі люде не хотіли допустити, щоб на пустці городській осів той, „що́ людям волю писав“. Опісьля ледви-не-ледви повелось сімьї Тараса закупити се місце для його могили.

Живучи в Петербурзі, Шевченко удержував кореспонденцию зі всіми важнійшими письмовцями українськими. Коли-ж із Дрездена дістав лист від Марка Вовчка, то 25. мая р. 1860., відписав між иншим се, що́ сьлідує: „Спасибі тобі, моя доню любая, моя єдиная, що ти мене хоч в Дрездені згадала. Я ще й досі тут, — не пускають до дому. Печатать не дають; не знаю, що́ робити!... Втечу на Україну, оженюсь і вернуся як умитий в столицю. — В осени буде у нас свій журнал під редакциєю Білозерського і Макарова.“ [2])

Так отже Шевченко не покидав думки про женитьбу. Вже 22. серпня післав він Варфоломеєви в Корсунь ось-таке письмо: „Будущее подружие мое зоветця Ликеря — кріпачка, сирота, така сама наймичка, як і Харита, тілько розумнійша від неї, — письменна і по-московському не говорить. Вона землячка наша із-під Ніжина. Тутешні земляки наші

[1]) „Основа“. 1862; червець, стор. 19[4]., примітка 2.
[2]) „Правда“. 1875; стор. 574.

Digitized by Google

(а надто панночки), як почули, що мені Бог таке добро посилає, то трошки подурнішали. Ґвалтом голосять: „Не до-пари, не до-пари!“ [1]) Нехай їм здається, що не до-пари, а я добре знаю, що до-пари. — В осени, як од'робишся с полем і окопавш наше будущее кишло, вибери на тому кишлі найкраще місце і посади яблуню на память 1860. р. 28. іюля.“ [2])

Вже-ж Шевченко давно носив у своєму болючому серці завітну, милу думку, викупити с кріпацької неволі хоч одну людську душу, — „спасти“, як він казав, „душу“, і відтак щиро полюбив він Ликерю, „ту ясну зіроньку, що́ зійшла для його й ясно осьвітила йому темну, нерадісну його дорогу“. [3])

Ликеря Полусмакова була кріпачкою поміщика Н. Я. Макарова і служила „горничною“ у сестри його, В. Я. Карташевської. Люблячи її пристрастно, Тарас написав вірш „Ликері“ — на память 5. серпня р. 1860. Тоді-то думав він про-будуще своє щастє і, насьлідуючи польского поета Сирокомлю, написав ідилічний стихотвір, що́ починається от-сею строфою:

Посажу коло хатини,
На спомин дружині
І яблуньку і грушечку,
На спомин єдиній!... (II; 250).

Посилаючи-ж Варфоломеєви сей стихотвір, заявив Тарас ось-що: „Поберемося пісьля Покрови. — Сказано, коли чоловік чого добре шукає, то й найде: так і зо мною тепер трапилось. Мені тепер не жаль, що Харита трошки придурковата.“ [4])

Але-ж Ликеря була лінива, неохайна й дуже легкодушна дівчина. Коли-ж сестра Кулішихи, що́

---

[1]) До тих жінок, що́ голосили: „не до-пари!“ (Тарасови з Ликерею), належали найпаче А. М. Кулішиха і Н. М. Білозерська. Порівн. листи їх, писані до Макарова, поміщика кріпачки Ликері. (М. К. Чалий, „Жизнь . . .“, стор. 165—168).

[2]) „Основа“. 1862; червець, стор. 20—21[4].

[3]) „Споминки про Т. Шевченка“. („Зоря“. 1892; стор. 83).

[4]) „Основа“. 1862; червець, стор. 21[4].

Digitized by Google

знала добре Ликерю, намовляла Тараса, щоб „покинув свій чудний намір“, то він розгнівався на неї і відповів палко: „Хоч-би й батько мій рідний устав з домовини та сказав мені, то й його-б я не послухав!“ [1])

Та от, уже 5. жовтня р. 1860. писав Тарас Варфоломеєви от-се: „Я з своєю молодою, не побравшися, розійшлися. Ликеря така сама-самісенька, як і Харита, — дурнійша тілько тим од Харити, що письменна. Що мені на сьвіті робити?! Я одурію на чужині та на самоті!“ [2])

Ще-ж попереду, 14. вересня т. р. Шевченко написав стих „Н. Я. Макарову“ („Кобзарь“, II; стор. 252), натякаючи на тее, що він зі своєю молодою розійшовся. Коли Шевченко дізнався, що вона його не любить, то він „не видержав“ і почуваня зболілого свого серця з'явив в от-сім віршу:

Не журюся, а не спитця
Часом до півночи —
Усе сьвітять ті блискучі
Твої чорні очі.
Мов говорять тихесенько:
„Хоч, небоже, раю?
Він у мене тут у серці!“
А серця немає
Й не було його ніколи,
Тілько шматок мяса . . . (II, 229—230). [3])

Опісьля М. К. Чалий радив Шевченкови оженитись з якоюсь „мадам“ Соар у Київі, і про-те писав Тарас Варфоломеєви, щоб сам поїхав у Київ та своїм оком на неї подивився; одначе додав він

[1]) „Зоря“. 1892 стор. 83.

[2]) „Основа“. 1862; червець, стор. 22[4]. — Дуже цікаві звістки про відносини Тараса до Ликері подала Наталка Полтавка, (Надежда Кибальчичева) в „Зорі“, р. 1892, — в статьї „Споминки про Т. Шевченка“; стор. 82—86.

[3]) Наталка Полтавка відносить сей стихотвір до того часу, коли Тарас дізнався, що Ликеря не любить його. („Зоря“. 1892; стор. 85). Одначе Олександер Чужбинський запримітив, що поет написав ту думку ще в сорокових роках, коли свою любку зустрів в товаристві студента, гусарина й товстого генерала. („Воспоминанія о Т. Г. Шевченкѣ“, стор. 33).

Digitized by Google

у своїм листі, що „по слуху вона йому не подобалася.“ [1]) Ще 4. падолиста р. 1860. сьпівав Шевченко ось-що в одній думці:

. . . Треба одружитись,
Хоча-б на чортовій сестрі,
Бо доведетця одуріти
В самотині . . . (II, 235).

Але незабаром опісьля закинув Тарас всяку думку про женитьбу і втратив надію на щасливу долю в сімьянім житю. Ажь ось зустрівся він с Костомаровом в театрі, коли виставлювано оперу „Вільгельм Тель“. Шевченко любив вельми сю оперу, добачаючи в Телі речника свободи й волі. Тоді спитався його Костомаров: „Ну, Тарасе, коли-ж твоє весільля?“ — „Тоді мабуть, коли твоє!“ відповів Тарас. „Не женитись нам с тобою; зостанемося до смерті бурлаками!“ [2])

Сидячи в академії художеств, Шевченко займався рисованєм і ґравірованєм. Ісьля перших своїх проб в сорокових роках займався він ґравірованєм найпаче в останніх роках житя. Його „офорти“ ціняться високо художниками. Картин Тарасових, мальованих олійними фарбами, звістно дуже мало; — за те збереглось від затрати доволі багато рисунків його сепією і крейдою. Рисунки Тараса зділані понайбільше з натури. Се суть або побутові сцени; — сцени з житя на засланю, або краєвиди. В офортах же Шевченко репродуковав картини Рембрандта, Муріллa, Брюлова, або творив портрети й жанри. [3]) В офортах с коллєкциї В. В. Тарновського знаходиться 27 картин (Київ, 1891. р.). [4]) Між ними є 7 портретів Шевченка; — всі вони були рисовані самим Тарасом в 1860. р. Коли-ж шість портретів з'я-

[1]) „Правда“. 1875; стор. 970.

[2]) „Кобзарь“. У Празі; т. II. стор. X.

[3]) Порівн. статью „Иллюстрациі Шевченка“ в журналі „Кіевская Старина“, т. XX. 1888; стор. 8—11. Докум., и „Картины, рисунки и офорты Шевченка“ — ibid., т. XXI. 1888; стор. 80—85.

[4]) В. В. Тарновський прислав 10 екземплярів тих офортів даром в музей товариства „Просьвіта“ у Львові“.

Digitized by Google

вляють такого Шевченка, яким він був в 1860. р., то в однім з'ображено молодого Тараса, щó держить горючу сьвічку в лівій руці.

В тій коллекциї Тарновського визначуються між иншими картинами найпаче дві: 1. Судня Рада; 2. Дари в Чигрині 1649. року. На картині „Судня Рада" Шевченко написав ось-яке пояснене: „Отаман збирá на село громаду, коли щó трапитця незвичайне, на раду і суд коло оранди або на майдані. Громада порадивши і посудивши добре, і давши мир ворогам, чи то кару, розходитця пючи по чарці позвової". — А на картині „Дари . . ." написав Шевченко ось-таке: „Із Цариграда, із Варшави і Москви прибували посли з великими дарами, єднать Богдана і народ украïнський, уже вольний і сильний. Султан, окроме великого скарбу, прислав Богданови червоний оксамитовий жупан на горнастаєвій хутрі, шталт княжої порфіри, булаву і шаблю, — одначе рада (оприче славного лицаря Богуна) присудила єднать царя московського". [1])

Так отже Шевченко не тільки з'ображав суспільно-національний побут Украïни у своїх стихотворах, але старався змалювати у своїх картинах і зовнішнє обличе рідної неньки. Ті-самі образи намагав він передати памяти земляків і кистію і пером, — і в його змаганях одно одним доповнюється.

Того часу (р. 1860.) Шевченко зладив також деякі стихотвори й став писати книжечки для науки дітей. Навперед написав він „Букварь южнорускій", щó його надруковано в Петербурзі р. 1861. Тарас хотів розкинути його по селах, де були школи; гроші-ж, які вплинули-б із продажі сієї книжечки, думав він положити в касу недільних шкіл. [2]) За букваром хотів Шевченко видати аритметику, етноґра-

[1]) В „Живописній Украïні" з р. 1844. (С-Петербурґ) крім жанрів і побутових картин знаходяться також гісторичні картини, щó в них з'образив Шевченко важнійші події Украïни. Всі ті картини описано в мові украïнській і французькій.

[2]) Про „школи недільні" гляди „Гісторию руско-украïнської літератури" — Омелина Огоновського, том II. відділ 1., стор. 92—98.

Digitized by Google

фію, ґеоґрафію та ґісторию руcько-українську для шкіл недільних і сільских.

По-правді міг тоді поет про свою літературну й просьвітну діяльність ось-що сказати:

. . . . . Орю
Свій переліг — убогу ниву,
Та сію слово: добрі жнива
Колись-то будуть! (II, 230—231).

Між-тим Шевченко клопотався справою визволу своєї рідні с кріпацтва. А численна була сімья Тарасова. У брата Микити були три сини: Сава, Петро й Прокіп, у брата Йосипа також три: Трохим, Андрій і Іван, та й у сестри Ірини були три сини: Лавро, Логин та Іван.[1]) Поміщик Валєрий Фльорковський, Поляк, готов був дати свободу сим мужикам, тільки без землі. Тоді Тарас хотів заплатити йому по 85 рублів за душу с полем, але він домагався вищої ціни. В-кінці при помочи „общества для пособія литераторамъ“ повелось Тарасови довести діло до путя. Се вдіялося кілька місяців перед оповіщенем царського маніфесту з д. 19. лютого р. 1861. про свободу всіх кріпаків. Між особами, що щиро займались тою справою, були І. С. Турґенев і А. Д. Оболонський, видавець журнала „Народное Чтеніе“.[2])

11. Недуга, смерть і похорони Тараса Шевченка.

А вже-ж великі невзгодини й тяжкі злидні житя зломали сильну стать Кобзаря.[3]) Від падолиста р. 1860. став він нездужати; все-ж таки не переставав займатися своїм ділом. Рисував і малював майже без впину, і мало коли виходив із своєї кімнатки в антресолях академії художеств. Коли-ж 23.

[1]) Тарасова сестра Катерина вмерла на холєру р. 1830.

[2]) „Кіевская Старина“; т. XXXVI. 1892; стор. 319—321.

[3]) Шевченко був широкоплечий, приземистий, — чоловік кремезний, що мав, як то кажуть, здорове залізне. В милих його очах виражався супокій душі, а голос його був так мягкий, що ніколи не можна було до волі наслухатись розумної і милої його мови.

Digitized by Google

падолиста у Лазаревського зустрівся з лікарем Барі, то жалувався на біль у грудьох. Від того часу поетови було що-раз гірше; тому-ж, що він запопадливо ґравірував картини та малював копію із свого портрету, приятелі його не добачали нічого лихого в знемаганю його здоровя. Про-те Василь Білозерський просив Шевченка 2. січня р. 1861., щоби схотів бути „основателем“ нового журнала „Основа“. Та от, уже 22. січня поет писав братови Варфоломею: „Погано я зострів оцей новий поганий рік: другий тиждень не виходжу с хати. Чхаю та кашляю, аж обісіло!“ В тиждень опісьля писав він ось-що: „Так мені лихо, що я ледви перо в руках держу!“ [1])

Коли Костомаров довідався, що Шевченко тяжко нездужає, то відвідав його двічи; другий раз прийшов до його в лютім, кілька днів перед смертю Кобзаря. Тоді-ж сказав йому Тарас, що вже зовсім здоров, та показував йому золотий годинник, що купив в тих днях. Відтак сказав Шевченко, що се перший годинник, який мав в житю.

В суботу, 25. лютого, в день іменин Тараса, перший відвідав його Михайло Лазаревський, та застав його в великих муках. Шевченко сказав, що годі йому дихати, та що цілу ніч пересидів на постели; про-те просив Лазаревського, написати Варфоломеєви, що йому „дуже недобре“. Незабаром прийшов лікар Барі, та замітив, що водна пухлина підійшла до легких. Ще того дня Тарас заявив бажанє, поїхати весною на Україну, кажучи: „От, як би до дому, там би я може одужав!“ Поетови хотілося ще жити й виспівати всі ті пісьні, які таїлись в його душі; про-те сказав кілька раз, що не хотів би ще вмирати.

Крім Барого прийшов до недужого Тараса ще й лікарь Крунєвич, одначе йому не було полекші. Та ось під вечір принесли Шевченкови от-сю депешу с Полтави: „Батьку! Полтавці поздоровляють любого Кобзаря з іменинами й просять: „Утни, батьку! орле

[1]) „Основа“. 1862; червець; стор, 24[4].

Digitized by Google

снзий!“ Вислухавши сі слова, Тарас озвався: „Спасибі, що не забувають!“ Зрадів трохи тим сердечним привітом, але незабаром сказав: „Чи не засну я? — возьміть огонь!“ Та годі було заснути вмираючому.

По десятій годині в ночи прийшов до Тараса Лазаревський з Грицком Ченстохівським. Поет сидів на постели, бо годі було лежати. Коли-ж Лазаревський спитався, чи не мішають йому спокою, відповів Тарас: „І справді так; мені хочетця говорить, а говорить трудно“. Відтак оба приятелі лишили Тараса самого, — при йому остався слуга-салдат. Трохи-не цілу ніч просидів Шевченко на постели, опершись на неї руками: то запалював, то гасив сьвічку. О пятій годині рано (26. лютого) казав себе убрати, хотячи зійти в-низ до своєї робітні. На посьлідньому ступні він упав коміть-головою; — салдат кинувся до його, — Шевченко був неживий.

Смерть Тараса вразила громом Україну, що́ втратила „апостола правди й науки“. Тарас умер на чужині, — „не в степу, не на могилі над Дніпром широким заснув Кобзарь вічним сном глибоким, а поліг над Невою, під сьнігами“ ...[1]) А вже-ж земляки Шевченка, що́ жили в Петербурзі, вміли оцінити вагу от-сих слів його заповіту:

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого
На Вкраїні милій:
Щоб лани широкополі
І Дніпро, і кручі
Були видні, було чути,
Як реве ревучий! (I, 180).

Та й умираючи, коли Михайло Лазаревський і Грицько Ченстохівський питались, де його поховати, Шевченко сказав: „В Каневі!“

---

[1]) Порівн. вірш Олександра Чужбинського в память Т. Шевченка. („Основа“. 1861; мартъ, стор. 10).

Digitized by Google

Про-те в сам день смерти „батька Тараса“ зібрались приятелі його у Михайла Лазаревського і порішили: 1. перевезти тіло його на Україну; — 2. поставити йому памятник; — 3. основати народну школу „Тарасову“, або „Шевченкову“; — 4. удержувати одного або кількох стипендистів в університеті Київськім і Харківськім, в Одесськім ліцеї і в академії художеств; — 5. видати як-найлучше твори Кобзаря; — 6. визначити премію за життепись поета в мові українській і за критичний розбір його творів; — 7. видавати популярні книжечки в хосен народу; — 8. помагати родині Тарасовій, і 9. відвідувати що-рік кому-небудь с приятелів покійника його могилу. [1])

28. лютого ві второк мясопустного тижня відбулась похоронна „обідня“ в церкві академічній. Приятелі Тараса виголосили тут кілька прощальних бесід і жалібних віршів. [2]) Відтак поета похоронили на кладовищі Смоленському, на котрому він за-життя сидів і думав за-любки, і що́ його був також відрисував.

Незабаром опісьля земляки Тараса, що́ жили в Петербурзі, старались внеднати у власти дозвіл, перевезти тіло його на Україну. Коли-ж в-кінці М. Лазаревський усунув в сій справі всякі перепони, то 26. квітня р. 1861. багато Українців прийшло в останнє на гріб Тараса. Огворено домовину, а відтак дехто побачив, що тіло Кобзаря не змінилось, та тільки покрилося пліснію. Деревяну домовину вложено в другу, оловяну, й опісьля заговорив Куліш: „Що-ж се ти, батьку-Тарасе, од'їжджаєш на Вкраїну без червоної китайки, заслуги козацької? Чим же ти нижчий од тих козацьких лицарів, що́ червоною китайкою вкривалися, заслугою козацькою пишалися?... Розкиньте-ж, небожата, червоний цьвіт славетний по чорній, сумній домовині Тарасовій! Нехай наш батько з'явитця на Вкраїні лицарем щирим, що́ жив і вмер, побиваючись про добро, про честь і волю на-

[1]) „Основа“. 1861; іюнь, стор. 13—14[2].
[2]) ibid., мартъ, стор. 5—16.

Digitized by Google

шу“ . . . [1]) І покрито домовину червоною китайкою по козацькому обичаю.

Похоронами Шевченка клопотався в Київі „названий брат“ його, Варфоломей. Наради в сій справі відбулись у М. К. Чалого, інспектора другої ґімназиї. Хто радив погребати тіло Кобзаря на Оскольдовій могилі, хто на Щекавиці, хто вказував на Видубицький манастирь, де „мужицький поет“ спочивав би між ґенералами й панами, а хто домагався сповнити заповіт Шевченка й поховати його на березі Дніпровому за Каневом. Варфоломей притакнув тим, що боялись демонстрациї й бажали поховати Тараса на кладовищи Видубицького манастиря; про-те умовився про похорони з ігуменом того манастиря. Але сталось інакше. 6. мая в суботу, около 4. години с-полудня студенти та инша молодіж везли домовину Тарасову з Чернигівського берега мостом Дніпровим, хотячи простувати до церкви Рождества Христового. Тоді Варфоломей Шевченко поїхав чим-скорше до протоєрея Лебединцева і заявив йому тверду волю Петербурської громади української, похоронити тіло Тараса на горі між Каневом і Пекарами. Відтак Лебединцев із Варфоломеєм поїхав в Лавру до митрополита Арсенія, щоб показати йому відкритий лист, виданий міністерством внутрішніх діл на перевезенє тіла. С похоронним походом зустрілись вони оба перед „башенними воротами“. Молодіж обіцяла задержатись на дорозі і дожидати розрішеня на дальший похід у ґород. Митрополит велів Лебединцеви їхати до ґенерал-ґубернатора Васильчикова, котрий протоєреєви й Варфоломеєви сказав: „*Стало! пусть внесутъ въ церковь!*“ [2])

Так отже внесено тіло Кобзаря в церков Рождества Христового на Подолі. Рано-в-ранці винесено домовину с церкви на улицю Александрівську, щоби зняти з неї фотоґрафію. Домовину окружили брати Тараса зі своїми дітьми. Тоді де-хто питався: „хто

[1]) ibid., іюнь. стор 31[2].
[2]) „Кіевская Старина“, т. III. 1882; стор. 365–367.

Digitized by Google

покійник?“ і одержав відповідь: „мужик, но чин на нім ґенеральский!“ В церкві не було ніяких бесід, але ледви винесено домовину на улицю, треба було задержуватись с тілом що-кілька кроків, тому-що виступало багато бесідників найпаче с кругів молодіжи.

Коли відтак похоронний похід наближився до пароходу на Дніпрі, то с тілом Кобзаря в-останнє попрощався М. К. Чалий. Опісьля кораблем відвезено домовину Тарасову до Канева; провожали її крім сімьї два приятелі Шевченка, Іван Сошенко й Віктор Забіла, Сошиха й Чалиха, та з двайцять студентів. До Канева приплив тоді човном із Михайлової Гори М. Максимович, старий приятель Кобзаря. По відправі панахиди в соборній церкві занесено домовину на гору Чернечу. Та гора стоїть над Дніпром за три версти від Канева і зоветься тепер Тарасовою. Вона така крута, що на неї трудно йти просто. Студенти викопали яму, і як поховано Кобзаря, то в кількох днях висипано могилу довгу с чотирма углами. Її обложено камінєм двома терасами, а верху неї поставлено високий деревляний хрест. Коли по двацяти роках тераси розсувались і хрест похилився, то відновлено могилу. Тепер входиться східцями деревляними на земляний курган, майже на три сяжні високий. Верх могили є плоский в чотири аршини проміру, а на тій площі стоїть величезний хрест залізний в три сяжні високий разом с постаментом. Чудовий образ природи розкривається перед очима путника із сеї могили, що́ зберегав порох батька Тараса. Гори, покриті лісом, піднимаються з одної сторони амфітеатрально і обмежують з-заду гору Шевченкову; по другій же стороні видно з могили Дніпро-Славуту, що́ розкинувся на долині синьою лентою, а далі простягається безкрая низина задніпрянська, — мрія степ, що́ був колись вольний, а тепер занапащений новим лихолітєм [1])

Все-ж таки се місце, де поховано Шевченка,

---

[1]) „На Украині“. Споминки і враженя с подорожи Написав Олександер Барвінський. („Дѣло“. 1885; число 112).

Digitized by Google

вважалось майном міста Канева. Аж ось в 1892. р. Варфоломей Шевченко купив у сього міста ту землю, мірою пів десятини, де спочивав тіло Кобзаря, а в кінці червця т. р. подав до Канівської мійської думи просьбу, щоб вона приняла від його яко дар ту землю і 3.000 рублів, вложених до банку державного на 5% під ось-якою умовою: 1. щоб на процент с того капіталу по-вік удержувано Тарасову могилу в доброму ладу; — 2. щоб удержувано при могилі сторожа, щó повинен жити в тій хаті, яка збудована на могилі; — 3. щоб мійська дума зробила добру дорогу проїздну від Канева на могилу; — 4. щоб на тій землі ніколи не будував ніхто нічого, і щоб ніколи до віку тої землі місто Канів не займало ні під гробовище ні під щó инше. — І от, мійська дума згодилась, приняти той дар на визначеній умові. [1])

Ледви поховано Шевченка на Чернечій горі, то могилу його навідували нераз сотні хліборобів, — вони бо думали, що Тарас дав їм „волю". Отже на сьвіжій могилі Шевченковій скоївся вже в місяці червці р. 1861. чи-малий переполох за-для того, що дідич села Межирічя, Поляк Парчевський [2]) оповістив свого Канівського сусіда, ґенерал-лейтнанта князя Лопухина, що в Каневі й в Корсуні між мужиками є змова проти панів, щоб їх у пень витяти. Сею справою зайнявся сам ґенерал-ґубернатор, князь Васильчиков, і незабаром виявилось тільки тее, що хлопоман Грицько Ченстохівський оздоблював Шевченкову могилу, малював ріжні види с природи, та роздавав людям книжечки Шевченкових творів. Відтак всі ґутірки про вигадані змови викликав проміж селян Ченстохівський читанєм Шевченкових творів та свої-

---

[1]) Варфоломей Шевченко вмер літом р. 1892. в Київщині, в Радомиському повіті, ще перше, ніж ту справу затвердив уряд. — Чи мало свого кошту й праці для упорядкованя могили положив Василь Тарновський, щó в Київі у своєму музеї зберегає чи-мало картин і рукописів Тараса Шевченка.

[2]) Се був той-самий пан, щó не хотів продати Шевченкови землі над Дніпром, котру поет був собі дуже вподобав. Парчевський не хотів бути сусідою Шевченка, „щó людям волю писав".

Digitized by Google

ми оповіданями про гайдамачину, про Запороже, про козацькі вольности . . .[1])

На могилу Шевченка ходять хлібороби, щоб сцілитись від пропасниці та инших недуг. А вже-ж в переказах народу Тарас з'ображається лицарем, рівним Морозенкови, Нечаєви, Палієви, — він-то стає за волю „сермяжного люду“.[2]) Де-хто віруе, що він жие досіль, та що замісць його поховано когось иншого; де-хто розказуе, що його тіло в дорозі підмінняли й вкрали; а де-хто говорить, що він, бувши „характерником“, встав невидимо з гробу. — Розказують також, що „Шевченко цей дуже клопотався за людей, щó робили у панів панщину, і дуже просив за них царя, щоб той дав їм волю. А царь все-таки волі не давав. От, раз він приходить до царя, — його впустили в палатку. Ввійшовши в палатку, він хап за шапку, та об землю трах, та й каже тоді цареви: Оце тільки й твоєї землі, щó під моею шапкою, а над всею землею пани царюють! Весь сьвіт я із'їздив, а ніде не бачив, щоб так було гірко та важко жити людям, як в твоїм царстві!“[3])

Ось і житє поета-мученика, щó й в тяжкому лихолітю висказав свій ідеал от-сими словами:

І хочетця . . . Боже милий!
Як хочетця жити,
І любити Твою правду,
І весь сьвіт обняти (II, 24).

---

[1]) „Тревога надъ свѣжей могилой Т. Г. Шевченка“, — статья І. Білика в журналі „Кіевская Старина“; т. XIV. 1886; стор. 708—728. — Сам Білик зладив скорочений переклад сеї статьї в мові українській. („Правда“. Львів. 1889; стор. 268—274; 360—365).

[2]) Вже Мих. Максимович писав Шевченкови ось-що: „На правой сторонѣ Днѣпра вы стали лицомъ миѳическимъ, о которомъ идутъ уже баснословія и легенды, наравнѣ съ преданьями старыхъ временъ“. (Чалый, „Жизнь и произведенія Т. Шевченка“, стор. 156).

[3]) „Кіевская Старина“; т. III. 1882, в статьї А. Смоктія „Взглядъ народа на Шевченка“, стор. 371—373. — Порівн. статью Хванька Кримського: „Народна память про Шевченка“. („Зоря“. Львів. 1891; стор. 96), і статью М. Школиченка: „Оповідання про Т. Шевченка“. З народних уст. („Зоря“ 1892; стор. 94—98).

Digitized by Google

II.

Хоча Тарас Шевченко був поет ґеніяльний, то все-ж не зберігся він від впливу народної (людової) поезиї української, а по-декуди й від впливу літератури россиїйської та польскої. В першій добі свого літературного змагання (від р. 1838—1843.) нахилявся він до романтизму. Відтак крім менше важних впливів россиїйських (Жуковського, Пушкина й Козлова) бачимо в тодішніх творах Шевченка деякий вплив польского поета Міцкевича.

Щоб доказати, як у першій добі поетичної діяльности Шевченка „перехрещувалися і зливалися найріжнійші впливи, і як ґеніяльна натура нашого поета вміла впливи ті щасливо перетопити в одну орґанічну і глибоко-поетичну цілість", Іван Франко розібрав критично стихотвір „Перебендя", і дійшов до сеї думки, що „Improwizacya" Міцкевича в третій части поеми „Dziady" мáла деякий вплив на формованє основної думки Шевченкового „Перебенді". [1]) Одначе др. Осип Третяк заявляє, що „если-би ми конешне шукали для „Перебенді" якого попередника в поезиї Міцкевича, то найшли-б его швидче в балляді „Dudarz", або в пісьні Вайдельоти". [2]) А вже-ж годі притакнути сьому польскому критикови із-за того, що

---

[1]) „Перебендя" Т. Ґ. Шевченка с переднім словом Ів. Франка. (Літературно-наукова Бібліотека. Книжка 1. Львів. 1889; стор. 10—11; 18).

[2]) „Про вплив Міцкевича на поезию Шевченка". Написав Осип Третяк. Кравів. 1892; стор. 19. — Про вплив Міцкевича на деякі поезиї Шевченка сказав дещо професор Н. В. Дашкевич уже в 1888. р. в „Отзывѣ о сочиненіи г. Петрова: „Очерки исторіи украинской литературы XIX. столѣтія". Напечатано по разпоряженію императорской академіи наукъ. С.-Петербургъ, іюнь 1888. года; стор. 173—174.

Digitized by Google

він Франкове порівнанє „Імпровізації“ Міцкевича с „Перебендею“ вважав дуже поверховним. Се бо порівнанє в подекуди глибоко обдумане, дарма́, що др. Третяк гадав, мабуть-то в „Перебенді“ нема майже ніякого відголосу „Імпровізації“ Міцкевича.

Все-ж таки вважаються виправданими слова Франка, що в першій добі поетичної діяльности Шевченка перехрещувалися і зливалися найріжнійші впливи. Опроче сам поет говорив тоді про свої вірші: „Хто його знав, відкіль несетця, — несетця пісьня, складаютця стихи, дивлюсь, — уже й забув, про що́ думав, а мерщій напишеш те, що́ навіялось“. [1])

Хоча-ж в деяких стихотворах Шевченка добачаємо вплив инших поетів, то не годиться думати, мабуть-то наш Кобзарь не з'явив в них творчости самостійної. Той бо вплив був незначний, по-за-як тільки спонукував Шевченка до писаня якогось стихотвору, подаючи йому деякі мотиви до величної композиції.

Тут годиться запримітити, що романтичність, яка проявляється в Шевченкових стихотворах першої доби літературної діяльности, не має прикмет того романтизму, який з'являвся в Россії в двайцятих роках. Коли бо от-сей российський романтизм витворився із романтизму німецького, то стихотвори Шевченкові з романтичною закраскою проявляють вплив тих романтичних мотивів, яких знаходимо так багато в народній поезиї українській. А по-за-як вдача народу руcько-українського вважається подекуди сентиментальною, то й деякі сентиментальні думки Тарасові суть вірним образом думок і почувань сього народу. Вже-ж муза Шевченкова з'уміла покористуватись усім богацтвом народної поезиї, — з'уміла з'єднити красу природної творчости народу с художницькою творчостію ґеніяльного поета.

Прикмету чисто-романтичну мають в тій першій добі тільки два стихотвори: „Перебендя“ і „То-

---

[1]) М. К. Чалый, „Жизнь и произведенія Тараса Шевченка“. Кіевъ, 1882; стор. 56.

Digitized by Google

поля". [1]) Закраску романтично-сентиментальну має думка, що починається словами: „На-що мені чорні брови (I, 6—7.), між-тим коли стихотвір „Думи мої" (I, 3—6) проявляє прикмету романтично-національну. Ось бо згадує тут поет про булави й бунчуки козацької громади, — згадує про Україну, де родилась, гарцювала козацкая воля, що Шляхтою, Татарами засівала поле.

Чисто-національну прикмету з'являють чотири стихотвори сеї доби: 1. До Основяненка. 2. Іван Підкова. 3. Тарасова ніч. 4. Гамалія.

А вже-ж в поемі „Гайдамаки" бачимо суспільно-національні змагання поета, котрий бажав закрасити їх сьвітоглядом романтичним. „Гайдамаки" — се величезна поема народна, що по думці автора, з'ображає останні змагання люду козацько-українського за „правду й волю". Коли-ж гайдамаки „встали за сьвятую правду й волю і розкували закований у кайдани народ темний". (I, 220), то не диво, що поет називає Гонту „мучеником праведним", що Залізняка зове „душею щирою" (I, 122). Тоді-ж по всій Україні було лихо гірше пекла, — тоді закувані руки розвязались і віддали кров за кров, муки за муки. І дивується поет, що „того-ж батька діти не вміли, не хотіли жити та брататьця", — „серце його болить, як згадає, що старих Славян діти впились кровю" (I, 130).

Пишучи „Гайдамаків" поет не стояв під впливами чужих літератур, [2]) — він сам каже, що розказав козацьку славу за дідом своїм так на-вманя без книжньої справи (I, 155). Саме-тоді полюбив він націоналізм козацький, котрий спонукав його глядати ідеалу України в минувшині й висьпівати той ідеал в величній поемі. Що Шевченко видів в гайдамачині боротьбу суспільно-національну, можемо з сього ді-

[1]) Др. Третяк думає, що головні моменти „Тополі", винявши переміну дівчини в тополю, знаходяться в балляді Міцкевича „Ucieczka" („Про вплив Міцкевича . . .", стор. 15).

[2]) Іван Франко думає, що Шевченко почав писати поему „Гайдамаки" під впливом повісти Чайковського „Wernyhora". („Kurjer Lwowski ", 1893; Nr. 67, в статьї „Taras Szewczenko").

Digitized by Google

знатись, що на закид „гайдамаки не воїни, — розбійники, вори, пятно в нашій історії“ — відповів він в „Холоднім Ярі“ ось-що: „Брешеш, людоморе! — за сьвятую правду, волю розбійник не стане!“ (I, 220). Відтак і Володимир Барвінський каже, що гайдамачину треба узнати подією народною, по-за-як у тій боротьбі козацтва із шляхтою стояли по стороні козаків, не одні гольтяпаки, а йшли за ними поважні селянє й міщане. [1])

Опроче годиться ще спімнути, що по думці Франка в „Гайдамаках“ пробивається нахил поета до реалістичного трактованя предметів, до аналізи чутя людського і до чисто-психольоґічних проблєм. [2])

Хоча-ж Шевченко видав поему „Гайдамаки“ рік опісьля, як надруковано „К а т е р и н у“, то все-ж сей епічний твір стоїть неначе на узграничю між першою а другою добою в розвою поетичної діяльности Тараса. Ба, „Катерина“ має вищу літературну стійність, ніж усі инші твори першої доби. В сім стихотворі з'образив поет сумну долю сільскої дівчини, що́ сталась жертвою розпусти „старшого“-москаля. Автор розкрив нам тут гірку правду суспільного житя, що пани занапащують талан бідних людей. А вже-ж в „Катерині“ вкривається мабуть також глибша ідея побуту національного. Поет вказав неначе в аллєґорії на долю України, занапащену могучою Москвою. Відтак запримічаємо, що між стихотворами Тарасовими найпаче „Катерина“ визначується гарними поетичними образами, спокійними, високоумними рефлєксиями і чудовою, мельодийною мовою.

В „Катерині“ добачав Квітка-Основяненко подекуди свій взоровзір, пишучи свою повість „Оксана“. В письмі до Шевченка прирівнує він сю повість „Ка-

[1]) „Правда“. Львів. 1876; стор. 516. 566.

[2]) „Зоря“. Львів. 1891; стор. 89. — Про „Гайдамаків“ і про „Кобзаря“ писав Квітка 20. марта р. 1841. ось-що до Шевченка: „Гайдамаки ваші добра штука буде. Читав я де-кому з наших. Поцмакують. А що́ вже Гулак-Артемовський, коли знаєте, той дуже вас улюбив за „Кобзаря“. („Русская Старина“. 1879; том XXIV; стор. 177.)

Digitized by Google

терині". Ось і його слова: „А щó Катерина, так-так що Катерина! Гарно, батечку, гарно! більш не вмію сказати. От, так-то Москалики воєнні обдурюють наших дівчаток! Списав і я „Сердешну Оксану", от точнісінько як і ваша „Катерина". Будете читати, як п. Гребінка видрюкує.[1]) Як-то ми одно думали про бідних дівчаток та про бузовірових Москалів!"[2])

Поки Шевченко зладив політичні поеми „Сон" і „Кавказ", написав він епічний стихотвір „Наймичка", котрий є більш реальний від „Катерини"; ба, Драгоманов зове „Наймичку" „найпростійшою і найреальнійшою з усіх поем Шевченка".[3]) По нашій думці деякі стихотвори третьої і четвертої доби в літературній діяльности Тараса суть більш реальні від „Наймички". Сей стихотвір визначується чудовими іділлічними образами й біблійною простотою, — а все-ж „Катерина" має вищу літературну стійність, ніж „Наймичка", дарма́, що польский письмовець Совінський добачає в „Наймичці" що-до інвенції стократ ціннійші прикмети, чим в „Катерині".[4])

Хоча-ж в першій добі літературної діяльности козачина явилась ідеалом національних змагань Тарасових, то вже-ж незабаром насунулась поетови думка: „хто взяв волю Україні?" Мабуть уже в починах своєї творчости линув він душею до того руху політичного, щó в двайцятих роках зворушив суспільність россійську. Йому були звісні змагання декабристів, котрі в грудні р. 1825. заподіяли революцию проти Миколая I., щó вступив на трон по смерти Олександра I. Шевченко міг дізнатись, що проводирі того руху (Пестель, Муравьєв і ін.) бажали знести кріпацтво, домагалися рівних прав для всіх і луч-

[1]) Е. Гребінка видрукував „Сердешну Оксану" в альманаху „Ластівка". (Петербург, 1841; стор. 32—207).

[2]) „Основа". 1861; июль, стор. 6.

[3]) „Шевченко, украйнофіли й соціалізм", — статья М. Драгоманова в українській збірці „Громада". №. 4. Женева. 1879; стор. 137.

[4]) „Taras Szewczenko". Studium przez Leonarda Sowińskiego z dołączeniem przekładu Hajdamaków. Wilno, 1861; str. XL.

Digitized by Google

шого виконання законів. Відтак перегодом витворився в душі його антаґонізм до царизму. Він позбувся старокозацької закраски українського патріотизму і написав дві політичні поеми „Сон“ та „Кавказ“, в котрих виступив ворожо против царської самоволі.

Вище від поеми „Сон“ стоїть „Кавказ“. Хоча бо поодинокі думки „Сну“ суть справді гарні, то нема тут суцільного, орґанічного твору, нема епічного спокою в оповіданю і пригожої перспективи у змальованю поодиноких образів сеї поеми, за-для чого Драгоманов каже, що „Сон“ може назватися „приміром розтріпаности“ поета.[1]) Відтак добре оцінив оба сі стихотвори Франко, заявляючи ось-що: „Сон — се велике оскарженє темного царства за теперішні й минувші кривди України, — оскарженє піднесене з більше (хоч не виключно) партикулярного становища — українства. Кавказ же побудований вже на ширшій, можна сказати, на загально-людській основі . . . Кавказ — се огниста інвектива против темного царства із становища загально-людського, — се може найкраще сьвідоцтво щирого людського чувства поета“.[2])

Пишучи поему „Сон“, поет найглибше глянув в рану сучасного побуту суспільного. Вже-ж на землі нема раю: ось латану свитину с каліки знимають зо шкурою, бо нічим обути княжат недорослих, — он розпинають вдову за подушне, а сина, єдину ёї дитину, віддають у військо, — онде під тином опухла дитина голодная мре, а мати пшеницю на панщині жне. Видячи ті та инші образи людської недолі, поет рад був високо полетіти за сині хмари, щоб не чути людського сьміху і плачу, — вже-ж хоч за тими хмарами нема власти й кари . : .

Уже Франко запримітив, що „Сон“ є поема модельована на взір Міцкевичевого стихотвору „Petersburg“.[3]) Відтак др. Третяк добачає у „Сьні“ крім

[1]) „Громада“. 1879, N°. 4; стор. 187.

[2]) „Причинки до оцінення поезий Т. Шевченка“. („Сьвіт“. Львів. 1881; стор. 197).

[3]) „Зоря“. 1891; стор. 89.

Digitized by Google

впливу того стихотвору (Petersburg) подекуди також вплив „Improwizacyi“ Міцкевича; ба, він видить ту також вплив другої части поеми „Dziady“ і сатиричного образу „Przegląd wojska“ . Порівнуючи-ж стихотвір „Сон“ з поемою Пушкина „Мѣдный всадникъ“, др. Третяк дійшов до сеї думки, що вплив Пушкина на Шевченка з'явився тільки в з'ображеню деяких подробиць. [1])

Коли Микола Костомаров засновав політичне товариство Кирило-Методіївське, то Шевченко став головним речником високих ідей сього славянофільського кружка. Тоді-то написав він поему „Іван Гус“, або „Єретик“, присьвятивши її славному Чехови, Павлови Йосипови Шафарикови. У присьваті згадує поет про тее, що „Німота запалила велику хату, і сімью Славян роз'єднила і нишком-тихо упустила усобиць лютую змію“ ... Але-ж правда Славян не потонула в німецькій пучині, тому-що „на давнім пожарищі іскра братства тліла-дотлівала, дожидала рук твердих та сьмілих, і дождалась“. Відтак каже Шевченко, що Шафарик „прозрів в попелі глибоко огонь добрий сьмілим серцем, сьмілим орлім оком, і засьвітив сьвіточ правди, волі“. І пробудилися Славяне до нового житя і „брат з братом обнялися, і проговорили слово тихої любови“. Коли-ж „потекли в одно море славянські ріки“, то бажає поет, „щоб усі Славяне стали добрими братами і синами сонця правди“.

Висказавши сі славянофільскі думки в присьваті поеми Шафарикови, Шевченко з'образив Констанського єретика Гуса, щó „поборовся за правду“. Але-ж в „Кобзарі“ надруковано тільки дві неповні частини сієї поеми, — всі-ж инші запропастились, переходячи з рук до рук, коли автор був невольником і не міг доглядати творів своєї музи.

Бувши православним і ставши в обороні гуситизму, Шевченко заявив у фраґменті своєї поеми такий погляд на церковний прімат, який осуджається

[1]) „Про вплив Міцкевича ...“, стор. 21—31.

Digitized by Google

доґмами римсько-католицької церкви. А вже-ж годі сказати рішуче слово про літературну стійність сього твору, по-за-як нам звісний тільки початок його, та й тут видно деякі пропуски й невикінчені фрази. Автор уважає противників Гуса розбійниками й людоїдами, що правду побороли та осьміяли Божу славу й силу й волю. Про Івана Гуса каже, що він думав розкувати народ замучений і сьвятеє диво показати очам незрячим. Відтак розказує поет, як Гус розідрав паньску буллю, з-за чого ченці, як та галич, повалили до Констанциї. — В писаню тих двох частин поет не проявляв епічного спокою, дарма, що просив Бога, щоби благословив нетвердиї його руки й слово тихеє. Проте справжню поетичну стійність має тільки посьвята поеми Шафарикови.[1])

Саме тоді, коли Шевченко був речником ідей товариства Кирило-Методиївського, написав він також „Дружнє посланіє до мертвих і живих і ненарожденних земляків, в Україні і не в Україні сущих“. Коли товариші поета, члени того братства, висказували свої теориї про все-славянство, то Шевченко з'явив здорові гадки про суспільне, просьвітне й національне відроджене своїх земляків. Основною думкою сього стихотвору є зазив, щоб усі Українці, пани й хлібороби, сьвічні й темні обнялися мов брати, та й підносили спільний добробут і правдиву просьвіту, — щоб пани й в загалі сьвічна частина суспільности не вдоволялись тільки ліберальними фразами, але щоб і ділом помагали народови. [2]) — Пишучи сей стихотвір, поет позбувся вже свого ентузиязму до колишньої гетьманщини, бо сказав, що ясновельможні гетьмани то „раби, підніжки, грязь Москви, Варшавське сьміття!“ (I, 291).

---

[1]) Про „Івана Гуса“ і про „Кавказ“ каже Франко, що з рамок націоналізму душа поета рветься на широке поле всесьвітної боротьби духа людського за поступ і свободу. („Зоря“, 1891; стор. 90).

[2]) Сю основну думку „Дружнього Посланія“ висказав професор Ілля Кокорудз у своїй естетично-критичній студиї про сей стихотвір Шевченка. („Зоря“. 1885; стор. 202).

Digitized by Google

Між гетьманами Шевченко незлюбив тоді найпаче Богдана Хмельницького, котрий піддав Україну під кормигу Москви. Тому-то в стихотворі „Розрита могила“ вкладає він в уста матери-України ось-які слова:

Ой, Богдане, Богданочку!
Як би була знала, —
У колисці-б придушила,
Під серцем приспала! (I, 223).

В от-сім стихотворі дорікає він Москалеви, що могили розриває-розкопує і чогось там шукає, — дорікає перевертням, що вже підростають та поможуть Москалеви ґосподарювяти. Відтак згадує Шевченко про могилу, щó її Москалі на четверо розкопали й розрили, шукаючи мабуть якогось скарбу, схороненого старими батьками Українців.

Думка про розриту могилу є також головним мотивом містерії „Великий Льох“. Поет каже тут, що „малий льох в Субботові Москва розкопала, великого-ж того льоху ще й не дошукались“ (I, 240). Коли-ж з „Великим Льохом“ порівнаємо стихотвір „Могила Богданова“ (II, 240—241), щó його поет написав пізнійше (перед 19. лютого р. 1861), то дійдемо до сеї думки, що в „Великому Льоху“ вказав автор на будущу волю України. Є бо в селі Субботові ще великий льох, — на горі високій стоїть церква домовина. А як Москалі той льох розкопають, та як церква розвалиться, то с-під неї встане Україна і розвіє тьму неволі, бо тоді богатирь Іван стане катів катувати.[1])

Того часу спімнув поет ще раз про гайдамаків у „Холоднім Ярі“, виправдуючи їх супроти закиду, мабуть-то гайдамаки не воїни, а розбійники. Тарас велів відтак панам остерегатись, щоб в день радости не розпалась над ними кара, — щоб не по-

[1]) В „Великім Льоху“ добачає др. Третяк деякі реміпісценції з другої і третьої части Міцкевичевої поеми „Dziady“. („Про вплив Міцкевича на поезію Шевченка“; стор. 33 - 37).

Digitized by Google

віяв новий огонь с Холодного Яру, бо ось вони торгують і землею всім даною, і сердешним людом (I, 221).

Так отже з годом-перегодом в давній бувальщині козацькій Шевченко не добачав уже засновку до своїх стихотворів. Гетьманів назвав він в „Чигиринi“ „недолюдками“ [1]) і заявив, що „заснула Вкраїна, буряном укрилась“, що вона „дітям надію в степу оддала, а надію вітер по полю розвіяв“ (I, 196). Хоча-ж Чигирин проспав степи, ліси і всю Україну, хоча він сам заснув, повитий жидовою, то годі заснути поетови; — думи прокляті рвуться душу його запалити, і відтак на з'оранім перелозі рад би він посіяти свої щирі сльози, сподіючись, що може зійдуть і виростуть ножі обоюдні, розпанахають погане, гниле серце трудне, і вицідять сукровату, і наллють живої козацької тії крови, чистої, сьвятої (I, 197).

Поки-що заявляв поет свої симпатиї славним Запорожцям, котрі колись „аж до моря степ широкий крили“ (I, 90). Про них спімнув він добрим словом уже в стихотворі „Іван Підкова“; відтак в „Невольнику“ з'образив поет січовика, котрому Турки-янічари випекли очи гарячим залізом. Ідеалом же лицарського завзятя Запорозців являється в „Кобзарі“ славний Хвастовський полковник, Семен Палій, котрого поет з'образив опісьля по-містецьки в епічнім стихотворі „Чернець“ (II, 116—120). По-правді міг отже Шевченко сказати в „Москалевій криниці“, що „не було й не буде таких людей“, якими славились Запорожці (II, 199).

Із того погляду на деякі стихотвори Шевченкові видно, що він уже в другій добі своєї творчости нахилявся подекуди до писаня реального. Тому-то й балляда „Утоплена“ має більше прикмет реальних, ніж балляди першої доби.

Коли-ж поет у творах другої доби тикався понайбільше дійстности в житю політичнім, національ-

[1]) Поет заявляв свою симпатию гетьманови Мазепі. Звісно нам, що Шевченко писав лібрето до опери „Мазепа“, що до неї мав зладати музику Петро Д. Селецький. („Кіевская Старина“; т. IX. 1884; стор. 621).

Digitized by Google

нім і суспільнім, то не було в його тоді снаги, займатись житєм психічним і компонувати думки. Вже-ж найбільше думок зложив Шевченко в третій добі своєї поетичної творчости (від р. 1847—1857), коли жив в неволи. Сі думки нагадують „Tristia“ Овидія Насона, що́, як кажуть, жив на засланю над Чорним морем; тільки-ж своїм змістом Шевченкові думки суть глибші і більш поетичні від сумовитих рефлєксий римського поета.

Про сі думки пише Франко ось-що: „Період другої неволі поета — се період ліричних пісень, почасти особистого змісту, хоч і с широкою політичною та соціяльною закраскою, по-части вельми оріґінальних і характерних парафраз на пісьні народні“. [1])

„В думках своїх“, каже відтак проф. Ілля Кокорудз, „подає поет найвисші і найправдивші ідеї, до яких дійшла образована і Христовою наукою осьвічена людскість, — отже ідеї того, що́ єсть добре, правдиве і красне, — ідеї передо-всім найкрасшої любови своєї рідні, свого племени, свого народу, а через свій нарід і любови людскости“. [2])

Та от, живучи в неволі, поет почав прикладати аналізу до прояв суспільного побуту України, і відтак витворився в його душі реальний сьвітогляд, котрий в тій третій добі творчости його був подекуди закрашений націоналізмом. Тоді писав Шевченко, що „немає гірше, як в неволі про волю згадувать“ (II, 30). А вже-ж тоді заговорив він сьміле слово також про неволю в громаді. „Любов до мужика до невільного, — це найголовнійша провідна ідея Шевченка і як поета, і як чоловіка“. [3]) Він заявив, що „як би розказать про якого-небудь одного маґната історію-правду, то перелякать саме-б пекло можно, а Данта старого полупанком нашим можно здивувать“ (II, 98). Шевченко підносив отже протест

[1]) „Зоря“. 1891; стор. 90. — До тексту кращих думок і деяких инших стихотворів Шевченкових уложив Микола Лисенко чудову музику, котра з'єднала йому славу европейську.

[2]) „Дѣло“. Львів. 1892; число 149.

[3]) „Громада“. 1879; № 4., стор. 155.

Digitized by Google

против кріпацтва, бо бачив, як дівчина сиротина у наймах марніла (II, 43), як пан її покриткою по сьвіті пускав (II, 58), — з'образив цілий ряд покриток (Матірь-покритку, Марину і ін.) і сказав, що йому жаль байстрят (II, 155). Він бачив село обідране кругом, — бачив ледачого пана, що́ бючи поклони, робив в селі таке, чого-б і звірь дикий не зробив (II, 152). Тому-то запалало його серце ненавистію до таких панів, і він не вагувався-б вигострити товариша, засунути в халяву, та й піти шукати правди (II, 58).

Відтак здавалося поетови, що вже нічого нема сьвятого на землі, та що й самого Бога вже люде прокляли (II, 71). Хоча-ж тоді в уяві поета все було брехня: царі, попи, — то все-ж взивав він земляків, щоб молилися Богови сьвятому, молились правді на землі, а більш на землі нікому не покланялись (II, 265). Тільки в тяжкім одчаю душі сказав поет, що в далекій неволі немає слов, немає сльоз, немає нічого, — нема навіть кругом тебе великого Бога (II, 63). Як же влагодилось сильне зворушенє його душі, то поглядав він на сьвіт ясним оком, з'являючи, що йому дуже хочеться жити й любити Божу правду і весь сьвіт обняти (II, 24).

Реальний напрям писаня в третій сій добі бачимо найпаче в от-сих стихотворах: 1. Мати-покритка (II, 131—134); — 2. Марина (II, 152—160); — 3. Сотник (II, 161—175). Реалізм із закраскою романтичною проявляється в поемах: 1. Княжна (II, 100—112); — 2. Варнак (II. 121—126); — 3. Петрусь (II, 186—192); — 4. Москалева криниця (II, 206—214). Романтичною же прикметою визначуються найпаче балляди: 1. Русалка (II, 75—76);[1]) — 2. Лілея (II, 77—79).

Як-же-ж Шевченко вернувся з неволі, то реалізм його переходив іноді в натуралізм, хоча при чутливій своїй вдачі проявляв він і тоді ще подекуди змаганя ідеальні. Він просив Бога, щоб дав йому тільки любов, а робочим рукам низпослав свою силу,

---

[1]) По думці д-ра Третяка „Русалка" найбільше похожа на Міцкевичеву балляду „Rybka" („Про вплив Міцкевича . . .", стор. 8).

Digitized by Google

та щоб послав усім людям на землі єдиномисліє і братолюбіє (II, 224—225). По його думці люде живуть тільки в селищах (II, 327), опроче нема нігде правди й волі.

Причину неволі й недолі видів поет в царизмі, і відтак супроти його з'явився він червоним республіканцем. Ось яким раднкальним ліком думав він „хиренну волю“ ратувати:

. . . Добра не жди!
Не жди сподіваної волі —
Вона заснула: царь Микола
Їй приспав, — а щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,
Грюмадою обух сталить,
Та добре вигострить сокиру,
Та й заходитьця вже будить (II, 218).

Тільки-ж не треба думати, мабуть-то Шевченко був дійстним революціонером. Ось-що́ пише Драгоманов про його змаганя суспільно-політичні: „Не можучи згодитись с тим, щоб Шевченко був і міг бути соціялістом, ми не можемо згодитись і с тим, щоб Шевченко був і дійстним революціонером.“[1]) У його був тільки нахил до думок революційних, а пропаґанди революційної не робив він і тоді, коли жив на волі. Коли-ж вернувся з неволі і жив в Петербурзі, то ось-як уявив він собі будущу долю батьківщини:

. . . . Люде виростуть. Умруть
Ще незачатиї царята, —
А на оновленій землі
Врага не буде — супостата —
А буде син і буде мати,
І будуть люде на землі. (II, 230).

Поет питається, чи буде суд? чи буде кара царям, царятам на землі? (II, 234), відтак в уяві своїй видить він, що від коріня зелені парості ростуть, —

[1]) „Громада“. 1879; № 4; стор. 166.

Digitized by Google

що козак безверхий упаде, розтрощить трон, порве порфиру, роздавить кумира (II, 236).

Шевченко повставав не тільки проти царизму, але й проти византийства церковного. Таку-то церкву, що́ визискує народ для ледачих цілей, зове поет „церквою домовиною“.[1]) Відтак в думці „Сьвіте ясний...“ покликує він до окованого брата, щоби стрепенувся, просьвітився, — опісьля-ж каже йому ось-що:

. . . . Будем, брате,
З багряниць онучі драти,
Люльки с кадил закуряти,
„Явленими“ піч топити,
А кропилом будем, брате,
Нову хату вимітати! (II, 229).

Хоча-ж поет підносив протест против кріпацтва, то не зробив він ночину новому радикальному демократизмови. Тому-то каже Драгоманов, що Шевченко не був соціялістом,[2]) ба він заявляє, що соціялізм на Україні не може розвиватись гаразд, бо „в нас справа соціялізму мусить іти поруч із справою виратуваньня своєї породи, з новим нарождіньням національним“.[3]) Опроче доказує Драгоманов, що Тарас не був теоретичним раціоналістом, — що український поет зостався „біблейцем“ в основі аж до смерти.[4]) Сей критик запримічає відтак, що „ті всі противу-християнські й навіть безбожні слова й картини, (які де-хто знаходить в поетичних творах Шевченка,) то тілько або виклики досади горячого чоловіка, котрий не бачить обіцяної Богом правди на землі, або вільнодумне кощунство, або сьмілі замахи поета“.[5]) — Іноді вкладає поет вільнодумні речі в уста таким особам, котрі в одчаю душі втратили

---

[1]) Партицький, „Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка“, Львів. 1872; стор. 29.
[2]) „Громада“, № 4., стор. 156—158.
[3]) ibid, стор. 213.
[4]) ibid., стор. 140.
[5]) ibid., стор. 141

Digitized by Google

здоровий розум. Так божевільна відьма питається цигана:

Чи в вас єсть Бог який-небудь?
В нас його немає:
Пани вкрали, та в шкатулі
У себе ховають... (II, 285).

А вже-ж прихильники раціоналізму вказують на „Марію“, що її поет з'образив покриткою, з-за чого й Ісус не може вважатись сином Божим. Одначе вже Француз E. Durand заявив, що така ідея Тарасова є мабуть фальшива, але глибока й людяна[1]); відтак Драгоманов сказав, що хоч в сій поемі поет найдальше відступив від Євангелия, то все-таки не перестав бути християнином, по-за-як уже в самім початку поеми написав звісну апострофу до „пренепорочної Марії“. Дальше запримітив Драгоманов, що в „Марії“ хотілось поетови обернути християнство на свій лад, на службу своїому мужицтву, що про-те „постійний раціоналіст не може мати таких мрій.“[2]) — Опроче й в „Марії“ каже поет, що „як би Йосип Пречистій не дав руку, то рабами бідниї раби ми й досі мерли-б“ (II, 302), — а відтак читаємо, що в утечи до Египту ослиця несла „живого істинного Бога“ (II, 307).[3])

Видимо отже, що Шевченко, пишучи сю поему, не порвав зовсім з доґмами церкви, та лиш оболік сьвяту Родину в прекмети мужицького житя на Україні. А вже-ж треба признати, що образи природи та іділлічний побут сьвятої Родини змалював поет с чудовою красою. Сим писанєм доказав він, що довголітня неволя не занапастила поетичного його талану.

Із Біблії взяв поет засновок і до своїх „п с а л м і в“ (II, 336—344). Сі стихотвори (числом 10) уважають ся вільною парафразою псалмів Давидових, тільки-ж Шевченко прикрасив їх своїми думками про волю, звіщаючи суд Божий царям і судьям. По-

[1]) „Revue des deux mondes“. Paris, 1876. Tome XV; p. 939.
[2]) „Громада“, N° 4; стор. 140—141.
[3]) Гляди примітку до поеми „Марія“ в II частині „Кобзаря“.

Digitized by Google

ет каже, що небесний Владика став судити земних владик, що „кров невинну розливають людей убогих, а багатим судом лукавим помагають“ (II, 340).

Шевченко написав також одну драму п. з. „Назар Стодоля“ в 3 актах. Се є твір з другої доби поетичного змагання Тарасового, коли-то український Кобзарь придержувався політично-національного напряму літературного. Крім українського тексту автор зладив ще й российський переклад сього драматичного твору, бо бажав, щоб сю його драму виставлено в театрі Петербурськім. Хоча-ж в сім творі нема справжньої завязки драматичної, і хоч інтриґа розвязується вельми швидко, ба й з-нечевя, то характери головних дієвих осіб, козака Назара і його товариша Гната, начертані рукою великого художника-поета.

Тарас Шевченко придбав собі славу віковічну своїми стихотворами ліричними, бо вже-ж і епічні його писаня суть закрашені ліричними зразками й рефлєксиями. Поезия Тарасова — се пісьня. Поправді міг Костомаров сказати, що пісьня Шевченкова сама собою була пісьнею народною, але новою, — пісьнею такою, яку міг би засьпівати тепер цілий народ, та що Тараса мов-то вибрав увесь народ, щоби сьпівав замісць його.[1]) Не диво про-те, що Куліш ставить Шевченка вище Пушкина,[2]) та що Великорус А. Пипін підносить його по-над усіх поетів славянських.[3]) Шевченко — се останній Кобзарь і перший великий поет нової великої літератури

---

[1]) „Воспоминаніе о двухъ малярахъ“ („Основа“. 1861, апрѣль, стор. 51). — Франко оцінює ось-як поезию Шевченкову: „Коли-б мені прийшлось одним словом схарактеризувати поезию Шевченка, то я сказав би: се поезия бажаня житя. Свобідне житє, всесторонний, нічим не опутаний розвій єдиниці, цілої суспільности, цілого народа, — се ідеал Шевченка, котрому він був вірним ціле житє“. („Зоря“. 1891; стор. 90.)

[2]) „Хуторна поезия“. У ві Львові. 1882; стор. 40.

[3]) „Вѣстникъ Европы“. С.-Петербургъ. XXIII. годъ; томъ II. 1888, в статьї „Русскія сочиненія Шевченка“; стор. 250.

Digitized by Google

славянського сьвіта.[1]) А вже-ж був він також народним пророком, щó звіщав своїм землякам будущу, кращу долю, сказавши, що „встане правда, встане воля“ (I, 215).

„Яку-ж ми, Українці-Русини, науку з сього мусимо винести? який пожиток?“ питається Трохим Зьвіздочот, згадавши про значінє Шевченка в літературі славянській. І на се питанє дає він ось-яку відмову: „Ми мусимо піднестися духом в гору, мусимо няти віри, що народ, котрий дав сьвітови ґенія, не мусить загинути, духово занепасти, — не роздопче його ґенія ніяке вороже лютованьнє, хоч би й щó; — що народ сей володіє такими духовими силами, такою міцю до пассивної боротьби, перед котрою мліють і млітимуть усі ворожі заходи його знищити, усі зла, всі лиха, які окошилися на його, і які судилося йому ще перетерпіти від „роспинателів народніх, грядущих тиранів“.[2])

Творп Шевченкові в мові россійській.

Окроме дневника, автобіоґрафії[3]) і деяких листів[4]) написав Шевченко по-россійськи ще два стихотвори епічні, частину одного твору драматичного й десять повістей.[5]) Ось і перегляд сих творів: I. епічні стихотвори: 1. Слѣпая; 2. Безталанный или Тризна. — II. драма: Никита Гайдай. — III. Повісти: 1. Наймичка; 2. Варнакъ; 3. Княгиня; 4. Музыкантъ; 5. Несчастный; 6. Капитанша; 7. Близнецы; 8. Художникъ; 9. Прогулка съ удовольствіемъ и не безъ морали;

---

[1]) Се слова А. А. Григорева в часописи „Время“. 1861, апрѣль; стор. 637. — Порівн. „Русскую Старину“ за мартъ 1880. г., стор. 594—595.

[2]) „Правда“. Львів. 1891. р., в статьї „Тарас Шевченко в сьвітлі европейської критики“; стор. 28.

[3]) Первістну автобіоґрафію Т. Гр. Шевченка надруковано в журналі „Кіевская Старина“, том XIII., 1885; стор. 431—435.

[4]) По-россійськи Шевченко писав листи найпаче до Бронислава Залеского. („Кіевская Старина“; том V. 1883., стор. 161—176; 611—622; 853—856)

[5]) Всі ті повісти написав Шевченко прозою.

Digitized by Google

10. Повѣсть о безродномъ Петрусѣ (досіль не надруковано).[1])

Пять із тих творів були надруковані вже передше, а то „Никита Гайдай“ і „Тризна“ в журналі „Маякъ“ р. 1842. і 1844., „Музыканъ“ в Київській ґазеті „Трудъ“ за р. 1881., „Несчастный“ в „Историческ-ім Вѣстник-у“ (р. 1881., январь), і „Княгиня“ в „Кіевск-ій Старин-і“ р. 1884., — всі-ж инші сім, се-б-то „Слѣпая“, „Наймичка“, „Варнакъ“, „Капитанша“, „Близнецы“, „Художникъ“ і „Прогулка съ удовольствіемъ и не безъ морали“ появились у „Кіевск-ій Старин-і“ р. 1886. і 1887. Опісьля редакция „Кіевск-ої Старин-и“ видала всі ті россійські писаня Шевченка (крім „повѣсти о безродномъ Петрусѣ“) в Київі р. 1888. під заголовком: „Поэмы, повѣсти и разсказы Т. Г. Шевченка, написанныя на русскомъ языкѣ“.[2])

Дві с тих повістей „Наймичка“ (з р. 1844), і „Варнакъ“ (з р. 1845) послужили Шевченкови темами до зложеня пізнійших поем українських під тими-ж заголовками. Повість „Княгиня“ (1853) явилась опісьля в поетичній перерібці українській п. з. „Княжна“ (II, 100—112).

„Художникъ“ (1856) є частина автобіоґрафії с того часу, як Шевченко жив в Петербурзі у кімнатного маляра Ширяєва, і як по визволі с кріпацтва вчився малярства в академії художеств під проводом Брюлова. — Також у гарній повісти „Близнецы“ бачимо частину автобіоґрафії поета. Тут бо читаємо в записках одного лікаря про побут в Орській кріпости і в Оренбурґу, про експедицию на морі

---

[1]) На засновку сеї повісти написав Шевченко поему „Петрусь“ (II, 186—192). — Ще перед р. 1845. написав Тарас мельодраму „Невѣста“, котрої зміст відносився до періоду гетьманства Виговського. Поет бажав, щоб сю мельодраму виставлено в Петербурзі, в театрі імператорськім. („Споминки А. Козачковського про Шевченка“ в „Зорі“, р. 1889; стор. 110, — український переклад із ґазети „Кіевскій Телеграфъ“, р. 1875, ч. 25.)

[2]) А. Пипін видав знамениту розвідку п. з. „Русскія сочиненія Шевченка“. („Вѣстникъ Европы“; XXIII. годъ; 1888. Томъ II; стор. 246—286). В сій розвідці пише Пипін про самостійність української літератури супроти россійської (стор. 249—252).

Digitized by Google

Аральскім і т. и. — В повісти „Музыканъ“ розказує Шевченко між иншим про свою стрічу с колишнім приятелем, Іваном С . . . ., щó вчив россійської літератури в школі одного повітового міста. Тарас згадує, що просив сього свого друга, записувати все, щó відносилося-б до поезиї і фільософії люду. Відтак у сій повісти згадує Шевченко, що Київська археографічна комісия посилала його на Украіну, відрисовувати стародавні церкви, манастирі та инші памятники рідної старовини. — Опісьля в повісти „Прогулка съ удовольствіемъ и не безъ морали“ (1858) описує Шевченко свою вандрівку по Украіні і малює картини суспільного житя. Із сеї повісти довідуємося, що Тарас задумав писати героічну поему про „матроза“, та що він її перетворив на повість „Прогулка . . .“ А вже-ж Олександер Конiський доказує, що Шевченко, живучи в Нижнім Новгороді, писав повість п. з. „Матроз“, — що „Прогулка“ і „Матроз“ одно й те-саме оповіданє, та що автор описав свою подорож по Київщині, щó її відбув в 1845. р. [1])

В тих повістях малюються реальні образи суспільного житя на Україні за часів кріпацтва. Деякі-ж із них, як „Наймичка“, „Художникъ“, „Близнецы“ мають високу літературну стійність, дармá, що Костомаров добачав в повістях Тарасових мельодраматичне, або й розтягле писанє. [2]) В тих творах проявляється велика любов поета до природи, котру він зове „прекрасною, могучою, вольнолюбивою“. [3]) Із повістей можна дізнатись, що Шевченко був до-волі сьвічним чоловіком. Вже-ж знав він Гомера, Вергілія, Овидія (в перекладі россійськім), читав гісторію Тита Лівія (в перекладі), „Исторію Русовъ“ псевдо-Конiського, романи Вальтер-Скотта і Бальзака, поезиї Шіллєра, Гетого і Кернера, а „стихи Пушкина не сходили

[1]) „До житєписи Т. Г. Шевченка“. („Правда“. 1893; стор. 76—80).

[2]) „Русская Старина“. С.-Петербургъ; томъ XXVII; 1880; стор. 610.

[3]) „Кіевская Старина“, т. XIX. 1887; стор. 591-

Digitized by Google

у него съ языка". [1]) Тарас згадує про фільософа Бекона, про „череповѣда" Ляватера і т. и. Опроче каже він, що читав „не-мало", та що книжки були для його неначе „хлѣбомъ насущнымъ". [2]) С того всего видно, що ті повісти, писані по-россійськи, суть важним причинком до автобіографії Шевченка. В них з'являються найкращі прикмети вдачі його: глибока релігійність, любов до всякого чоловіка, — бажанє волі й братерства братнього.

Омелян Огоновський.

[1]) ibid., стор. 68.
[2]) ibid., т. XVII. 1887; стор. 278. 285.

Digitized by Google

Кілька слів від редакції „Кобзаря".

Вволяючи волю виділу товариства імени „Шевченка", приняв я редакцию нового, повного виданя Шевченкового „Кобзаря". Признаюсь, що мені приходилось трудно, зладити таке виданє у Львові, подалеки від тих місць на Україні, де зберегаються рукописи Тарасові. Про критичне впорядкованє тексту не міг я отже й думати, зважившн вже тев, що в Київі деякі тямущі Українці приготовлюють повне, критично-наукове виданє „Кобзаря". [1]) Треба було про-те вдоволитися важнійшими виданями поетичних творів Шевченка, і відтак порівнанєм ріжних варянтів тексту можна було подати хоч подекуди погожу лекцию. Навперед роздобув я деякі давнійші тексти „Кобзаря", а то за-вдяки заходам професора Олександра Барвінського, котрий торік їздив до Київа. Відтак поклав я засновком Пражське виданє „Кобзаря" з р. 1876. і користувався також збірником „поезий Т. Гр. Шевченка", заборонених в Россиї (Женева, 1890). З Украіни-ж дістав я дві копії Тарасових рукописів, се-б-то стихотвори „Розрита могила" і „Великий льох". Так отже Пражське виданє подало мені матеріял до систематичного впорядкованя Шевченкових стихотворів. А вже-ж, нігде правди діти, була се тяжка робота, звести до ладу цілу ту збірку, щó в ній пішло всьо в суміш найпаче за-для того, що с поглядом на российську цензуру треба було стихотвори, заборонені в Россиї, друкувати в окремім томі. От-ся моя робота була непричком така, яка з'явилася-б тоді, коли хто хотів би дві до-

[1]) Порівн. статью В. Науменка: „Къ вопросу о научномъ изданіи Кобзаря Т. Г. Шевченка". („Кіевская Старина"; том XXXVI., 1892; стор. 314–319).

Digitized by Google

мівки, збудовані нескладно із здорового матеріялу, пересипати в одну більшу хату. Та що-ж? хоч я намагав зладити одну суцільну будівлю словесну, то може й не буде вона кождому до вподоби, по-за-як у способі впорядкованя матеріялу могла зайти якась похибка.

По моїй думці в Шевченкових стихотворах проявляються от-сі чотири напрями в черзі хронольоґічній: 1. романтично-національний (1838—1843); 2. політично-національний (1843—1847); 3. суспільно-національний (1847—1857) і 4. реалістичний напрям (1857—1861). Відтак в поодиноких напрямах виділюються в окремі ґрупи думки, балляди, посьвяти, епічні та инші стихотвори. А вже-ж догадуюся, що не один критик зробить свої заміти проти хронольоґії деяких стихотворів; — але-ж мені здається, що й спорудникам критично-наукового виданя в Київі не поведеться, всякому стихотворови Шевченка визначити тее хронольоґічне місце, до якого він являється справді пристібним. Вже-ж В. Науменко запримітив, що сам Шевченко означував один і той-самий стихотвір двійними датами; — так н. пр. „Москалева криниця“ поставлена Шевченком раз під р. 1847., а другий раз під р. 1857. [1])

Далі заявляю, що крім тих стихотворів, котрі знаходяться в Пражському виданю, надруковані тут ще от-сі пять поезий: 1. Хустина (I, 11—13). [2]) — 2. До сестри (I, 191). [3]) — 3. Ой, у саду, у саду гуляли кокошки (II, 57). [4]) — 4. Мій Боже милий! знову лихо (II, 223). [5]) — 5. Не журюсь я, а не спитця часом до півночи (II, 229—230). [6]) Опроче надруковано тут

---

[1]) ibid., стор. 319.

[2]) „Луна“. Київ, 1881; стор. 3—6.

[3]) „Кіевская Старина“; том XI., 1885; стор. 522.

[4]) ibid., т. XXIII. 1888; стор. 13—14.

[5]) „Поезіі Т. Гр. Шевченка“. Женева, 1890; стор. 119.

[6]) „Воспоминанія о Т. Шевченкѣ“. А Чужбинскаго; стор. 33. — До сього виданя „Кобзаря“ не принято с Пражського виданя стихотвір „Гарно твоя кобза граєѣ“ (II, 73—74), тому-що се „посланіе до Шевченка“ надруковане було перше в „Молодику“ Бецкого (1843) з іменем „Чужбинського“.

Digitized by Google

також відозву Шевченка до панів субскрібентів (I, 162—163). Можна-ж сподіватись, що в проєктоване Київське видане „Кобзаря“ ввійдуть деякі Шевченкові стихотвори, досіль незвісні, котрих ми, Галичане, роздобути не могли.

І так подаю дорогим землякам таке видане „Кобзаря“, котре досіль уважається повним. Вже-ж бо всякий, хто хоче пізнати ґенезу поетичної творчости нашого славного Кобзаря, мусить прочитати всякі його стихотвори, — елімінувати не можна тут нічого, тому́-що обрізане видане не могло-б бути придатним до наукових студій. Опроче на ті стихотвори Шевченка, що́ визначуються позитивізмом, або напрямом натуралістичним, і також на всі инші важнійші його поезиї, подаю я свій погляд в передовій статьї про літературну діяльність Тараса, і також в примітках, приложених до першої і другої частини „Кобзаря“. Відтак заявляю з вдякою, що деякі примітки — найпаче змісту ґісторичного, — зволив мені подати ВП. Володимир Антонович, професор Київського університету.

Всякий читач зможе відтак дізнатись, що я, пишучи біоґрафію Т. Шевченка, користувався не тільки автобіоґрафією, дневником і листами його, але й тими біоґрафічними звістками, які знаходяться в самому „Кобзарі“. Вихіснував я також давнійші матеріяли до житєписи Тараса і трохи-не всякі причинки до його біоґрафії.

У Львові, 4. марта 1893.

Омелян Огоновський.

Digitized by Google

I.

Напрям романтично-національний.

(Від року 1838—1843.)

Digitized by Google

Digitized by Google

І. ДУМКИ.

1.

Думи мої, думи мої!
Лихо мені з вами!
На-що стали на папері
Сумними рядами?
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?
Бо вас лихо на сьвіт на сьміх породило,
Поливали сльози... чом не затопили?
Не винесли в море, не розмили в полі?
Не питали-б люде, що́ в мене болить?
Не питали-б, за-що проклинаю долю?
Чого нужу сьвітом?... „Нічого робить!“
Не сказали-б на сьміх....

Квіти мої, діти!
На-що-ж вас кохав я, на-що доглядав?
Чи заплаче серце одно на всім сьвіті,
Як я з вами плакав? Може і вгадав...
Може найдетця дівоче
Серце, карі очі,
Що́ заплачуть на сі думи —
Я більше не хочу...

Digitized by Google

Одну сльозу з очей карих —
І... пан над панами!
Думи мої, думи мої!
Лихо мені з вами!...

За карії оченята,
За чорниї брови
Серце рвалося, сьміялось,
Виливало мову,
Виливало, як уміло;
За темниї ночі,
За вишневий сад зелений,
За ласки дівочі...
За степи, та за могили,
Що́ на Україні,
Серце мліло, — не хотіло
Сьпівать на чужині;
Не хотілось в сьнігу, в лісі,
Козацьку громаду
З булавами, з бунчуками
Збірать на пораду...
Нехай душі козацькиї
В Украйні витають!
Там широко, там весело
Од краю до краю, —
Як та воля, що́ минулась,
Дніпр широкий — море,
Степ і степ, ревуть пороги,
І могили — гори:
Там родилась, гарцювала
Козацькая воля;
Там Шляхтою, Татарами
Засівала поле, —
Засівала трупом поле,
Поки не остило...
Лягла спочить... а тим часом
Виросла могила,
А над нею орел чорний
Сторожем літає,

Digitized by Google

І про неї добрим людям
Кобзарі сьпівають,
Все сьпівають, як діялось,
Сьліпі небораки, —
Бо дотепні... А я... а я
Тілько вмію плакать,
Тілько сльози за Вкраїну,
А слова — не має...
А за лихо... та цур йому!
Хто його не знає!...
А надто той, що́ дивитця
На людей душою —
Пекло йому на сім сьвіті,
А на тім...

Журбою
Не накличу собі долі,
Коли так не маю.
Нехай злидні живуть три дні —
Я їх заховаю,
Заховаю змію люту
Коло свого серця,
Щоб вороги не бачили,
Як лихо сьміється...
Нехай думка, як той ворон,
Літає, та кряче,
А серденько соловейком
Щебече, та плаче
Нишком, — люде не побачуть,
То й не засьміютця...
Не втирайте-ж мої сльози,
Нехай собі льютця, —
Чуже поле поливають
Що-дня і що-ночі,
Поки попи не засиплють
Чужим піском очі...
От-таке-то... а що́ робить!
Журба не поможе.
Хто-ж сироті завидує —
Карай того, Боже!

Digitized by Google

Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас, —
Де-ж мені вас діти?
В Україну ідіть, діти!
В нашу Україну,
По-під тиньню, сиротами,
А я — тут загину.
Там найдете щире серце
І слово ласкаве,
Там найдете щиру правду,
А ще, може, й славу...

Привітай же, моя ненько!
Моя Україно!
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину!

2.

На-що мені чорні брови?
На-що карі очі?
На-що літа молодиї,
Веселі, дівочі?
Літа моєї молодиї
Марно пропадають,
Очі плачуть, чорні брови
Од вітру линяють.
Серце вяне, нудить сьвітом,
Як пташка без волі.
На-що-ж мені краса моя?
Коли нема долі!
Тяжко мені сиротою
На сім сьвіті жити:
Свої люде — як чужиї,
Ні с ким говорити;
Нема кому розпитати,
Чого плачуть очі?

Digitized by Google

Нема кому розказати,
Чого серце хоче?
Чого серце, як голубка,
День і ніч воркує?
Ніхто його не питає,
Не знає, не чує.
Чужі люде не спитають,
Та й на-що питати?
Нехай плаче сиротина,
Нехай літа тратить!
Плач же, серце! плачте очі!
Поки не заснули,
Голоснійше, жалібнійше,
Щоб вітри почули,
Щоб понесли буйнесенькі
За синє море,
Чорнявому, зрадливому
На лютеє горе!

3.

Тече вода в синє море,
Та не витікає,
Шука козак свою долю,
А долі не має.
Пішов козак сьвіт за очі;
Грає синє море,
Грає серце козацькеє,
А думка говорить:
„Куди ти йдеш, не спитавшись?
На кого покинув
Батька, неньку старенькую,
Молоду дівчину?
На чужині не ті люде, —
Тяжко з ними жити!
Ні с ким буде поплакати,
Ні поговорити.“

Digitized by Google

Сидить козак на тім боці, —
Грає синє море.
Думав, доля зострінетця, —
Спіткалося горе,
А журавлі летять собі
До-дому ключами.
Плаче козак, — шляхи биті
Заросли тернами.

4.

Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш!
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай синє море:
Воно знає, де мій милий,
Бо його носило;
Воно скаже, синє море,
Де його поділо; —
Коли милого втопило.
Розбий синє море!
Піду шукать миленького,
Втоплю своє горе,
Втоплю свою недоленьку...
Найду його, пригорнуся,
На серці зомлію.
Тогді, хвиле, неси з милим,
Куди вітер віє!
Коли-ж милий на тім боці. —
Буйнесенький, знаєшь,
Де він ходить? що́ він робить?
Ти з ним розмовляєш.
Коли плаче, — то й я плачу;
Коли ні, — сьпіваю;
Коли-ж згинув чорнобривий,
То й я погибаю.
Тогді неси мою душу
Туди, де мій милий;

Digitized by Google

Червоною калиною
Постав на могилі!
Буде легше в чужім полі
Сироті лежати:
Буде над ним його мила
Квіткою стояти.
І квіткою й калиною
Цьвісти над ним буду,
Щоб не пекло чуже сонце,
Не топтали люде.
Я в-вечері посумую,
А в-ранці поплачу;
Зійде сонце — утру сльози,
Ніхто й не побачить!

Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш!
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай синє море! . . .

5.

Тяжко-важко в сьвіті жити
Сироті без роду:
Нема куди прихилитьця, —
Хоч з гори та в воду!
Утопився-б молоденький,
Щоб не нудить сьвітом;
Утопився-б, — тяжко жити,
І нема, де дітись.
В того доля ходить полем —
Колоски збірає;
А моя десь, ледащиця,
За морем блукає.
Добре тому багатому:
Його люде знають;
А зо мною зострінутця —
Мов не добачають.

Digitized by Google

Багатого губатого
Дівчина шанує;
Надо мною, сиротою,
Сьміється, кепкує.

„Чи я-ж тобі не вродливий,
Чи не в тебе вдався,
Чи не люблю тебе щиро,
Чи с тебе сьміявся?
Люби-ж собі, моє серце,
Люби, кого знаєш,
Та не сьмійся надо мною,
Як коли згадаєшь!
А я піду на край сьвіта...
На чужій сторонці
Найду кращу, або згину,
Як той лист на сонці.“

Пішов козак сумуючи —
Нікого не кинув;
Шукав долі в чужім полі,
Та там і загинув.
Уміраючи дивився,
Де сонечко сяє...
Тяжко-важко умірати
У чужому краю!

6.

Чого мені тяжко? чого мені нудно?
Чого серце плаче, ридає, кричить,
Мов дитя голодне?... Серце моє трудне,
Чого ти бажаєш? щó в тебе болить?
Чи пити, чи їсти, чи спатоньки хочеш?
Засни, моє серце, на віки засни,
Невкрите, голодне... а люд навісний
Нехай скаженіє!.. закрий, серце, очі!...

Digitized by Google

7.

ХУСТИНА.

У неділю не гуляла —
На шовк заробляла,
Та хустину вишивала,
Вишиваючи сьпівала:

„Хустиночко мережаная,
Вишиваная!
Вигаптую, — подарую,
А він мене поцілує...
Хустино моя
Мальованая!
А я косу розплітаю,
З дружиною похожаю...
Доленько моя,
Матінко моя!...
Здивуютця в-ранці люде,
Що в сироти хустка буде,
Мережаная,
Мальованая".

Отак вона вишивала
І в віконце поглядала,
Чи не ревуть круторогі?
Чи не йде чумак з дороги? —
Іде чумак з-за Лиману
З чужим добром, безталанний,
Чужі воли поганяє,
Поганяючи сьпівае:

„Доле моя, доле!
Чом ти не такая,
Як доля чужая?
Чи я пю-гуляю?
Чи сили не маю?
Чи до тебе доріженьки
У степу не знаю?

Digitized by Google

Чи до тебе свої дари
Я не посилаю? —
Є у мене дари:
Очі мої карі; —
Молодую мою силу
Богачі купили...
Може й дівчину без мене
З иншим одружили?
Навчи-ж мене, доле,
Гуляти навчи!"

Та й заплакав сіромаха,
Степом ідучи...
Ой заплакав сивий пугач
В степу на могилі, —
Зажурились чумаченьки,
Тяжко зажурились:
„Благослови, отамане,
Коло села стати,
Та повезім товариша
В село причащати!"

Сповідали, причащали
Й ворожок питали, —
Не помогло!... З несціленим
В дорогу рушали...
Чи то нудьга невсипуща
Його з ніг звалила?
Чп то люде наробили
Йому молодому,
Що привезли його з Дону
На возі до дому?
Благав Бога, щоб дівчину
Хоч свою побачить, —
Не доблагав!... Поховали,
Ніхто й не заплаче...
Поставили громадою
Хрест над сиротою,
Та й розійшлись... Як билина,
Як лист за водою,

Digitized by Google

Пішов козак з сього сьвіту, —
Все забрав з собою...
А де-ж тая мальована,
Шитая хустина?
А де-ж тая веселая
Дівчина-дитина?

На новому хресті хустку
Вітер розвіває,
А дівчина у черницях
Косу розплітає...

Digitized by Google

II. БАЛЛЯДИ.

1.

ТОПОЛЯ.

(П. С. Петровскій.)

По діброві вітер виє.
Гуляє по полю.
Край дороги гнє тополю
До самого долу.
Стан високий, лист широкий
На-що зеленіє?
Кругом поле, як те море
Широке, синіє.
Чумак іде, подивитця,
Та й голову схилить;
Чабан в-ранці з сопілкою
Сяде на могилі,
Подивитця, — серце ниє:
Кругом ні билини!
Одна-одна, як сирота
На чужині, гине!

Хто-ж викохав тонку, гнучку
В степу погибати?
Постривайте, все розкажу, —
Слухайте-ж, дівчата!

Digitized by Google

Полюбила чорнобрива
Козака дівчина,
Полюбила — не спинила:
Пішов, та й загинув.
Як-би знала, що покине, —
Була-б не любила;
Як-би знала, що загине, —
Була-б не пустила;
Як-би знала, не ходила-б
Пізно за водою,
Не стояла-б до півночи
З милим під вербою;
Як-би знала!...

І то лихо —
Попереду знати,
Що́ нам в сьвіті зострінетця...
Не знайте, дівчата!
Не питайте свою долю!...
Само серце знає,
Кого любúть, — нехай вяне
Поки закопають!
Бо не довго, чорнобриві,
Карі оченята, —
Біле личко червоніє
Не довго, дівчата!
До полудня, та й завяне,
Брови полиняють...
Кохайтеся-ж, любітеся!
Як серденько знає.

Защебече соловейко
В лузі на калині, —
Засьпіває козаченько,
Ходя по долині.
Висьпівує, поки вийде
Чорнобрива с хати;
А він її запитає:
„Чи не била мати?“ —
Стануть собі, обіймутця, —
Сьпіва соловейко;

Digitized by Google

Послухають, розійдутця, —
Обоє раденькі.
Ніхто того не побачить,
Ніхто не спитає:
„Де ти була? що робила?“
Сама собі знає. . . .
Любилася, кохалася,
А серденько мліло:
Воно чуло недоленьку,
А сказать не вміло.
Не сказало, — осталася,
День і ніч воркує,
Як голубка без голуба,
А ніхто не чує.

Не щебече соловейко
В лузі над водою,
Не сьпіває чорнобрива,
Стоя під вербою;
Не сьпіває, — як сирота,
Білим сьвітом нудить.
Без милого батько, мати —
Як чужиї люде;
Без милого сонце сьвітить —
Як ворог сьміється;
Без милого скрізь могила, . . .
А серденько бється!

Минув і рік, минув другий —
Козака немає;
Сохне вона, як квіточка, —
Ніхто не питає.
„Чого вянеш, моя доню?“
Мати не спитала,
За старого, багатого
Нищечком єднала.
„Іди, доню!“ каже мати:
„Не вік дівувати.
Він багатий, одинокий —
Будеш панувати!“

Digitized by Google

— „Не хочу я панувати, —
Не піду я, мамо!
Рушниками, що́ придбала,
Спусти мене в яму!
Нехай попи засьпівають,
А дружки поплачуть!
Легше мені в труні лежать,
Як його побачить.“

Не слухала стара мати,
Робила, що́ знала;
Все бачила чорнобрива,
Сохла і мовчала.
Пішла в-ночі до ворожки,
Щоб поворожити:
Чи довго їй на сім сьвіті
Без милого жити?
„Бабусенько, голубонько,
Серце моє, ненько!
Скажи мені щиру правду,
Де милий-серденько?
Чи жив? здоров? чи він любить?
Чи забув-покинув?
Скажи-ж мені, де мій милий?
Край сьвіта полину!
Бабусенько, голубонько!
Скажи! коли знаєш, —
Бо видає мене мати
За старого за-між.
Любить його, моя сиза, —
Серце не навчити!
Пішла-б же я утопилась, —
Жаль душу згубити!
Коли не жив чорнобривий,
Зроби, моя пташко,
Щоб до-дому не вернулась...
Тяжко мені, тяжко!
Там старий жде з старостами...
Скажи-ж мою долю!“

222877

Digitized by Google

— „Добре, доню; спочинь трошки!...
Чини-ж мою волю!
Сама колись дівувала.
Теє лихо знаю;
Минулося, — навчилася:
Людям помагаю.
Твою долю, моя доню.
Позаторік знала,
Позаторік і зільлячка
Для того придбала.“

Пішла стара, мов каламарь
Достала с полиці.
„Ось на́ тобі сього дива!
Піди до криниці!
Поки півні не сьпівали,
Умийся водою!
Випий трошки сього зільля!
Все лихо загоїть.
Випєш, — біжи, яко-мога;
Щó-б там ні кричало,
Не оглянься, поки станеш
Аж там, де прощалась.
Одпочинеш; а як стане
Місяць серед неба,
Випий ще раз! не приїде, —
В-третє випить треба!
За перший раз, як за той рік,
Будеш ти такою;
А за другий — серед степу
Тупне кінь ногою.
Коли живий козаченько,
То зараз прибуде, —
А за третій — моя доню,
Не питай, щó буде!
Та ще, чуєш, не хрестися!
Бо все піде в воду.
Тепер же йди, подивися
На торішню вроду!“

Digitized by Google

Взяла зілля, поклонилась:
„Спасибі, бабусю!“
Вийшла с хати: „Чи йти, чи ні?
Ні, вже не вернуся!“
Пішла, вмилась, напилася,
Мов не своя стала, —
В-друге, в-третє, та, мов сонна,
В степу засьпівала:

„Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю!
Рости, рости, тополенько,
Все в-гору та в-гору!
Рости тонка та висока
До самої хмари!
Спитай Бога, чи діжду я,
Чи не діжду пари?
Рости, рости, подивися
За синє море:
По тім боці -- моя доля,
По сім боці — горе!
Там десь милий чорнобривий
По полю гуляє,
А я плачу, літа трачу,
Його виглядаю.
Скажи йому, моє серце,
Що сьміютця люде;
Скажи йому, що загину,
Коли не прибуде!
Сама хоче мене мати
В землю заховати...
А хто-ж її головоньку
Буде доглядати?
Хто догляне, розпитає?
На старість поможе?
Мамо моя, доле моя!
Боже милий, Боже!
Подивися, тополенько!
Як нема, — заплачеш

Digitized by Google

До схід сонця ранісінько,
Щоб ніхто не бачив.
Рости-ж, серце тополенько,
Все в-гору та в-гору!
Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю!“

Таку пісьню чорнобрива
В степу засьпівала.
Зільля дива наробило —
Тополею стала.
Не вернулася до-дому, —
Не діждала пари;
Тонка-тонка та висока —
До самої хмари.

По діброві вітер виє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.

Digitized by Google

2.

ПРИЧИННА.

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
До-долу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блідний місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не сьпівали,
Ніхто нігде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясень раз-у-раз скрипів.

В таку добу під горою,
Біля того гаю,
Що́ чорніє над водою,
Щось біле блукає.
Може вийшла русалонька
Матері шукати,
А може жде козаченька,
Щоб залоскотати.
Не русалонька блукає:
То дівчина ходить,
Й сама не зна (бо причинна),
Що́ такеє робить.

Так ворожка поробила,
Щоб менше скучала,
Щоб, бач, ходя о-півночі,
Спала й виглядала

Digitized by Google

Козаченька молодого,
Що торік покинув,
Обіщався вернутися,
Та, мабуть, і згинув!
Не китайкою покрились
Козацькиї очі,
Не вимили біле личко
Сьлізоньки дівочі:
Орел вийняв карі очі
На чужому полі,
Біле тіло вовки ззіли, —
Така його доля!

Дарма, що ніч, дівчинонька
Його виглядає...
Не вернетця чорнобривий
Та й не привітає,
Не розплете довгу косу,
Хустку не завяже;
Не на ліжко, — в домовину
Сиротою ляже!

Така її доля... О, Боже мій милий!
За що-ж ти караєш її молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькиї очі?... Прости сироту!
Кого-ж їй любити? ні батька, ні неньки:
Одна, як та пташка в далекім краю.
Пошли-ж Ти їй долю, — вона молоденька, —
Бо люде чужиї її засьміють. —
Чи винна-ж голубка, що голуба любить?
Чи винен той голуб, що сокіл убив?
Сумує, воркує, білим сьвітом нудить,
Літає, шукає, дума — заблудив.
Щаслива голубка: високо літає,
Полине до Бога — милого питать.
Кого-ж сиротина, кого запитає?
І хто їй розкаже, і хто теє знає?
Де милий ночує: чи в темному гаю,
Чи в бистрім Дунаю коня напува?

Digitized by Google

Чи, може, з другою, другую кохає,
Її чорнобриву уже забува? —
Як-би то далися орлиниї крила,
За синім би морем милого знайшла;
Живого-б любила, другу-б задушила,
А до неживого у яму-б лягла!
Не так серце любить, щоб с ким поділитьця,
Не так воно хоче, як Бог нам дає:
Воно жить не хоче, не хоче журитьця.
„Журись!“ каже думка, — жалю завдає.
О, Боже мій милий! така Твоя воля,
Таке її щастє, така її доля!

Вона все ходить, з уст ні пари, —
Широкий Дніпр не гомонить;
Розбивши вітер чорні хмари,
Ліг біля моря одпочить,
А з неба місяць так і сяє;
І над водою, і над гаєм,
Кругом, як в усі, все мовчить...
Аж гульк — з Дніпра повиринали
Малиї діти сьміючись.
„Ходімо грітьця!“ закричали.
„Зійшло вже сонце!“ (Голі скрізь,
З осоки коси, бо дівчата.)

. . . . . .

„Чи всі ви тута?“ кличе мати:
„Ходім шукати вечерять.
Пограємось, погуляймо,
Та пісеньку засьпіваймо:

„Ух! ух!
Соломяний дух, дух!
Мене мати породила,
Нехрещену положила.
Місяченьку!
Наш голубоньку!
Ходи до нас вечеряти:
У нас козак в очереті,
В очереті, в осоці,
Срібний перстень на руці;

Digitized by Google

Молоденький, чорнобривий; —
Знайшли вчора у діброві.
Сьвіти довше в чистім полі,
Щоб нагулятись доволі!
Поки відьми ще літають,
Поки півні не сьпівають,
Посьвіти нам!... Он щось ходить!
Он під дубом щось там робить!
Ух! ух!
Соломяний дух, дух!
Мене мати породила,
Нехрещену положила."

Зареготались нехрещені...
Гай обізвався; галас, зик.
Орда мов ріже. Мов скажені.
Летять до дуба... ні-чичирк!...
Схаменулись нехрещені.
Дивлятця, — мелькає,
Щось лізе вверх по стовбуру
До самого краю.
Ото-ж тая дівчинонька,
Щó сонна блудила:
Отаку-то їй причину
Ворожка зробила!
На самий верх на гільлячці
Стала... в серце коле!
Подивилась на всі боки,
Та й лізе до-долу.
Кругом дуба русалоньки
Мовчки дожидали;
Взяли її, сердешную,
Та й залоскотали.
Довго-довго дивувались
На її уроду...
Треті півні — „кукуріку!" —
Шелеснули в воду.

Защебетав жайворонок,
У-гору летючи;

Digitized by Google

Закувала зозуленька.
На дубу сидячи;
Защебетав соловейко, —
Пішла луна гаєм;
Червоніє за горою, —
Плугатирь сьпіває.
Чорніє гай надъ водою,
Де Ляхи ходили;
Засиніли по-над Дніпром
Високі могили;
Пішов шелест по діброві;
Шепчуть густі лози, —
А дівчина спить під дубом
При битій дорозі.
Знать, добре спить, що не чує,
Як кує зозуля,
Що не лічить, чи довго жить...
Знать, добре заснула.

А тим часом із діброви
Козак виїжжає;
Під ним коник вороненький
На-силу ступає.
„Ізнеміся, товарищу!
Сьогодні спочинем:
Близько хата, де дівчина
Ворота одчинить.
А може вже одчинила
Не мені, другому...
Швидче, коню, швидче коню,
Поспішай до-дому!“

Утомився вороненький,
Іде, спотикнетця, —
Коло серця козацького
Як гадина вєтця.
„Ось і дуб той кучерявий.....
Вона! Боже милий!
Бач, заснула виглядавши
Моя сизокрила!“

Digitized by Google

Кинув коня та до неї:
„Боже ти мій, Боже!“
Кличе її та цілує...
Ні, вже не поможе!
„За що-ж вони розлучили
Мене із тобою?“
Зареготавсь, розігнався, —
Та в дуб головою!

Ідуть дівчата в поле жати
Та знай сьпівають ідучи,
Як провожала сина мати,
Як бився Татарин у-ночі.
Ідуть, — під дубом зелененьким
Кінь замордований стоїть,
А біля його — молоденький
Козак та дівчина лежить.
Цікаві (нігде правди діти)
Підкралися, щоб ізлякать;
Коли подивлятця, що вбитий, —
С переполоху ну втікать!

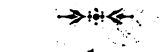
Збіралися подруженьки, —
Сьлізоньки втирають;
Збіралися товариші, —
Та яму копають;
Прийшли попи с хоругвами,
Задзвонили дзвони:
Поховали громадою,
Як сьлід, по закону.
Насипали край дороги
Дві могили в житі;
Нема кому запитати,
За що їх убито?
Посадили над козаком
Явір та ялину,
А в головах у дівчини
Червону калину.

Digitized by Google

Прилітає зозуленька
Над ними кувати;
Прилітає соловейко
Що-ніч щебетати;
Виспівує та щебече,
Поки місяць зійде,
Поки тиї русалоньки
З Дніпра грітись вийдуть. —

Digitized by Google

III. ПОСЬВЯТИ.

1.

ДО ОСНОВЯНЕНКА.

Бють пороги; місяць сходить.
Як і перше сходив...
Нема Січи, пропав і той,
Хто всім верховодив!
Нема Січи! — очерети
У Дніпра питають:
„Де-то наші діти ділись?
Де вони гуляють?“
Чайка скиглить літаючи,
Мов за дітьми плаче;
Сонце гріє, вітер віє
На степу козачім.

На тім степу скрізь могили
Стоять та сумують;
Питаютця у буйного:
„Де наші панують?
Де панують, бенкетують? —
Де ви забарились?
Вернітеся! дивітеся:
Жита похилились,

Digitized by Google

Де паслися ваші коні,
Де тирса шуміла,
Де кров Ляха, Татарина
Морем червоніла...
Вернітеся!..."
— „Не вернутця!"
Заграло, сказало синє море:
„Не вернутця: на віки пропали!"
Правда море, правда синє:
Такая їх доля!
Не вернутця сподівані,
Не вернетця воля,
Не вернетця козачина,
Не встануть гетьмани,
Не покриють Украïну
Червоні жупани.
Обідрана сиротою
По-над Дніпром плаче;
Тяжко-важко сиротині,
А ніхто не бачить,
Тільки ворог, що́ сьміється! —
Сьмійся, лютий враже!
Та не дуже, бісів сину!
Слава не поляже, —
Не поляже, а розкаже,
Що́ діялось в сьвіті,
Чия правда, чия кривда,
І чиї ми діти!
Наша дума, наша пісьня
Не вмре, не загине...

От-де, люде, наша слава,
Слава України!
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як Господа слово.

Чи так, батьку отамане?
Чи правду сьпіваю?

Digitized by Google

Ех, як-би то... та що й казать!
Кебети не маю, —
А до того в Московщині
Кругом чужі люде.
„Не потурай!“ може скажеш;
Та що с того буде?
Насьміютця на псалом той,
Що вильлю сльозами;
Насьміютця! — Тяжко, батьку,
Жити з ворогами!
Поборовся-б з Москалями,
Як-би малось сили;
Засьпівав би, — був голосок,
Та позички ззіли.
Отаке-то лихо тяжке,
Батьку ти мій, друже!
Блужу в сьнігах та сам собі:
„Ой не шуми, луже!“
Не втну більше. А ти, батьку!
Як сам здоров знаєш:
Тебе люде поважають,
Добрий голос маєш; —
Сьпівай же їм, мій голубе!
Про Січ, про могили,
Коли яку насипали,
Кого положили, —
Про старину, про те диво,
Що було, минуло...
Утни, батьку! щоб нехотя
На ввесь сьвіт почули:
Що діялось в Україні,
За-що погибала,
За-що слава козацькая
На всім сьвіті стала!
Утни, батьку, орле сизий!
Нехай я заплачу,
Нехай свою Україну
Я ще раз побачу!
Нехай ще раз послухаю,
Як те море грає,

Digitized by Google

Як дівчина під вербою
„Гриця“ засьпіває;
Нехай ще раз усьміхнетця
Серце на чужині,
Поки ляже в чужу землю,
В чужій домовині!

Digitized by Google

2.

На вічну память

КОТЛЯРЕВСЬКОМУ.

Сонце гріє, вітер віє
С поля на долину;
Над водою гне з вербою
Червону калину, —
На калині одиноке
Гніздечко гойдає.
А де-ж дівся соловейко?
Не питай, — не знає!
Згадай лихо! — то й байдуже:
Минулось, пропало;
Згадай добре! — серце вяне:
Чому не осталось?

Ото-ж гляну, та й згадаю:
Було, як смеркає,
Защебече на калині, —
Ніхто не минає:
Чи багатий, кого доля,
Як мати дитину,
Убірає, доглядає, —
Не мине калину;
Чи сирота, що́ до-сьвіта
Мусить уставати,
Опинитця, послухає, —
Мов батько та мати
Розпитують, розмовляють:
Серце бється любо,
І сьвіт божий, як велик-день,
І люде, як люде!

Digitized by Google

Чи дічина, що́ милого
Що-день виглядає,
Вяне, сохне сиро́тою,
Де дітись не знає, —
Піде на шлях подивиться,
Поплакати в лози;
Защебече соловейко,
Сохнуть дрібні сльози;
Послухає, усьміхнетця,
Піде темним гаєм...
Ніби з милим розмовляла, —
А він знай сьпіває,
Та дрібно, та рівно, як Бога благає,
Поки вийде злодій на шлях погулять
З ножем у халяві, — піде луна гаєм,
Піде та й замовкне: на-що щебетать?
Запеклую душу злодія не спинить,
Тілько стратить голос, добру не навчить;
Нехай він лютує, поки сам загине,
Поки безголовя ворон прокричить.

Засне долина, — на калині
І соловейко задріма.
Повіє вітер по долині,
Пішла дібровою луна;
Луна гуляє — Божа мова,
Встануть сердеги працювать,
Підуть корови на діброви,
Вийдуть дівчата воду брать,
Вигляне сонце. Рай та й годі!
Верба сьмієтця, — сьвято скрізь!
Злодій заплаче, — дарма, що злодій.

Так було перш; тепер дивись:
Сонце гріє, вітер віє
С поля на долину;
Над водою гне з вербою
Червону калину;
На калині одиноке
Гніздечко гойдає.

Digitized by Google

А де дівся соловейко? —
Не питай: не знає!

Недавно, недавно у нас в Україні
Старий Котляревський от-так щебетав;
Замовк неборака, сиротами кинув
І гори, і море, де перше витав.
Де ватагу пройдисьвіта
Водив за собою.
Все осталось, все сумує.
Як руїни Трої;
Все сумує, тілько слава
Сонцем засияла;
Не вмре кобзарь, бо на віки
Його привітала.
Будеш, батьку, панувати.
Поки живуть люде;
Поки сонце з неба сяє.
Тебе не забудуть!

Праведная душе! прийми-ж мою мову,
Немудру та щиру, прийми, привітай!
Не кинь сиротою, як кинув діброви.
Прилини до мене хоч на одно слово.
Та про Україну мені засьпівай!
Нехай усьміхнетця душа на чужині.
Хоч раз усьміхнетця, дивлючись, як ти
Всю славу козацьку за словом єдиним
Переніс в убогу хату сироти.
Прилинь, сизий орле! бо я одинокий
Сирота на сьвіті в чужому краю;
Дивлюся на море широке, глибоке,
Поплив би на той бік, — човна не дають!
Згадаю Енея, згадаю родину,
Згадаю — заплачу, як тая дитина;
А хвилі на той бік ідуть та ревуть.
А може я й темний, нічого не бачу,
Може моя доля на тім боці плаче.
Бо сироту всюди люде осьміють;

Digitized by Google

Нехай би сьміялись, та там море грає,
Там місяць, там сонце яснійше сия,
І з вітром могила в степу розмовляє,
Там неодинокий з нею був би я.
Праведная душе! прийми мою мову,
Немудру та щиру, прийми, привітай!
Не кинь сиротою, як кинув діброви, —
Прилини до мене, хоч на одно слово,
Та про Украïну мені засьпівай!

Digitized by Google

IV. ЕПІЧНІ СТИХОТВОРИ.

1.

У Вильні, городі преславнім
Оце случилося недавно,
Ще був тоді... (От як на-те
Не вбгаю в віршу сього слова)...
Тоді здоровий, прездоровий
Зробили з його лазарет,
А бакалярів розігнали
За те, що шапки не ламали
У Острій-Брамі... дурня знать
По походу! От же назвать
Їй-Богу я його не вмію
Того студента, — що́-ж нам діять?...
То синок був литовської
Гордої графині:
І хороше, і багате,
І одна дитина,
І училась не паничем,
І шапку знімало
В Острій Брамі. Добре було, —
Та лихо спіткало:
Улюбилося сердешне
(Було молодеє)

Digitized by Google

У жидівку молодую.
Та й думало з нею,
Щоб сього не знала мати,
Звичайне побратись, —
Бо не можна ради дати,
Щó то за проклята!
Мов змальована сиділа
До самої ночі
Перед вікном і втирала
Заплакані очі:
Бо й вона таки любила,
І страх, як любила!
Та на бульвар виходила,
І в школу ходила
Усе з батьком, то й не можна
Було ради дати;
І банкир якийсь із Любська
Жидівочку сватав.
Щó тут на сьвіті робити?
Хоч іти топитись
До Закрету: не хочетця
Без жидівки жити
Студентові. А жид старий, —
Ніби теє знає,
Дочку свою одиноку
В хаті замикає,
Як іде до лавок в-ранці,
І найма сторожу —
Стару Рухлю. — Ні, небоже,
Рухля не поможе!...
Уже де вона на сьвіті
Роман сей читала
З шовковою драбинкою?
І Рухля не знала;
Може сама догадалась, —
Тілько заходилась
Та сплела й собі такую,
І в ночі спустилась
До студента на улицю.
І де-б утікати?

Digitized by Google

А вони, (звичайне, діти)
Любо цілуватись
Коло воріт заходились.
А жид із на-двору,
Мов скажений вибіга
З сокирою. Горе!
Горе тобі, стара мати!
Нема твого сина:
На улиці валяється
Убита дитина,
Убитая жидовином.
Горе тобі, мати!
Жидівочка... (де та сила
Взялася в дитяти?!)
Вихватила ту сокиру,
І батькові в груди
Аж по обухъ вгородила!

От-таке-то чудо
У тім місті преславному,
У тій Вильні сталось!
Дивувались довго люде,
Де вона сховалась
Жидівочка та гадюча,
Що батька убила?
А вона в-ночі любенько
В Вилії втопилась,
Бо найшли її в Закреті;
Там і поховали...
А графиня — без дитини
Сердешна осталась.
Поїхала у Рим, кажуть,
Та десь опинилась,
Та з маркизом яким-сь голим,
Кажуть, одружилась.
Може й брешуть, бо, звичайне,
На те вони люде:
І вдовицю не забудуть,
І тую осудять.

Digitized by Google

2.

ПЕРЕБЕНДЯ.

(Е. П. Гребінці.)

Перебендя старий, сьліпий, —
Хто його не знає?
Він усюди вештаєтця
Та на кобзі грає.
А хто грає, того знають
І дякують люде:
Він їм тугу розганяє,
Хоть сам сьвітом нудить
По-під тиньню сіромаха
І днює й ночує, —
Нема йому в сьвіті хати;
Недоля жартує
Над старою головою,
А йому байдуже!
Сяде собі, засьпіває:
„Ой не шуми, луже!“
Засьпіває, та й згадає,
Що він сиротина, —
Пожуритця, посумує,
Сидячи під тином.

От-такий-то Перебендя,
Старий та химерний!
Засьпівав про „Чалого“ —
На „Горлицю“ зверне;
З дівчатами на вигоні —
„Гриця“ та „Веснянку“,
А у шинку с парубками —
„Сербина“, „Шинкарку“;

Digitized by Google

З жонатими на бенкеті
(Де свекруха злая) —
Про тополю, лиху долю,
А потім — „У гаю“;
На базарі — про „Лазаря“.
Або, щоб те знали,
Тяжко-важко засьпіває,
Як Січ руйнували.
От-такий-то Перебендя,
Старий та химерний!
Засьпіває, засьміється,
А на сльози звернє.

Вітер віє-повіває,
По полю гуляє, —
На могилі кобзарь сидить
Та на кобзі грає.
Крогом його — степ, як море
Широке, синіє;
За могилою могила,
А там — тілько мріє. —
Сивий ус, стару чуприну
Вітер розвіває;
То приляже та послуха,
Як кобзарь сьпіває,
Як серце сьміється, сьліпі очі плачуть...
Послуха, повіє...

Старий заховався
В степу на могилі, щоб ніхто не бачив,
Щоб вітер по полю слова розмахав,
Щоб люде не чули: бо то Боже слово,
То серце по волі з Богом розмовля,
То серце щебече Господнюю славу,
А думка край сьвіта на хмарі гуля.
Орлом сизокрилим літає, ширяє,
Аж небо блакитне широкими бє;
Спочине на сонці, його запитає:
Де воно ночує? як воно встає?

Digitized by Google

Послухає моря, що́ воно говорить?
Спита чорну гору: чого ти німа?
І знову на небо, бо на землі горе,
Бо на їй, широкій, куточка нема
Тому, хто все знає, тому, хто все чує:
Що́ море говорить, де сонце ночує.
Його на сім сьвіті ніхто не прийма. —
Один він між ними, як сонце високе, —
Його знають люде. бо носить земля.
А як-би почули, що він одинокий
Сьпіва на могилі, з морем розмовля, —
На Божеє слово вони-б насьміялись,
Дурним би назвали, од себе-б прогнали:
„Нехай по-над морем“, сказали-б, „гуля!“

Добре єси, мій кобзарю,
Добре, батьку, робиш,
Що сьпівати-розмовляти
На могилу ходиш!
Ходи собі, мій голубе,
Поки не заснуло
Твоє серце, та висьпівуй,
Щоб люде не чули!
А щоб тебе не цурались,
Потурай їм, брате!
Скачи, враже, як пан каже:
На те він багатий.

От-такий-то Перебендя,
Старий та химерний!
Засьпіває весільної,
А на журбу зверне.

Digitized by Google

3.

ІВАН ПІДКОВА.

(*В. І. Штернбергу.*)

I.

Було колись — в Україні
Ревіли гармати;
Було колись — Запорозці
Вміли панувати!
Панували, добували
І славу, і волю, —
Минулося, — осталися
Могили по полю!
Високиї ті могили,
Де лягло спочити
Козацькеє біле тіло,
В китайку повите.
Високиї ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.
Сьвідок слави дідівщини
З вітром розмовляє,
А внук косу несе в росу,
За ними сьпіває.

Було колись — в Україні
Лихо танцювало,
Журба в шинку мед-горілку
Поставцем кружала.
Було колись добре жити
На тій Україні....
А згадаймо! може серце
Хоч трохи спочине.

Digitized by Google

II.

Чорна хмара з-за Лиману
Небо, сонце криє;
Синє море звірюкою
То стогне, то виє, —
Дніпра гирло затопило.
„А нуте, хлопята,
На байдаки! Море грає, —
Ходім погуляти!“

Висипали Запорозці, —
Лиман човни вкрили.
„Грай же, море!“ засьпівали, —
Запінились хвилі.
Кругом хвилі, як ті гори:
Ні землі, ні неба.
Серце мліє, а козакам
Того тілько й треба.
Пливуть собі та сьпівають;
Рибалка літає,
А попереду отаман
Веде, куди знає.
Похожає вздовж байдака,
Гасне люлька в роті;
Поглядає сюди-туди —
Де-то буть роботі?
Закрутивши чорні уси,
За ухо чуприну,
Підняв шапку, — човни стали.
„Нехай ворог гине!
Не в Синопу, отамани,
Панове-молодці,
А у Царьград, до султана
Поїдемо в гості!“
— „Добре, батьку отамане!“
Кругом заревіло.

Digitized by Google

„Спасибі вам!“
Надів шапку.
Знову закипіло
Синє море; вздовж байдака
Знову похожає
Пан отаман, та на хвилю
Мовчки поглядає.

Digitized by Google

4.

ТАРАСОВА НІЧ.

(*П. І. Мартосу.*)

На розпутьті кобзарь сидить
Та на кобзі грає;
Кругом хлопці та дівчата —
Якъ мак процьвітає.
Грає кобзарь, висьпівує,
Вимовля словами,
Як Москалі, Орда, Ляхи
Бились с козаками;
Як збірались козаченьки
В неділеньку в-ранці;
Як ховали товариша
В зеленім байраці.
Грає кобзарь, висьпівує —
Аж лихо сьміється:

„Була колись Гетьманщина,
Та вже не вернетця;
Було колись панували,
Та більше не будем...
Тії слави козацької
По-вік не забудем!
Україно, Україно!
Серце моє, ненько!
Як згадаю твою долю,
Завяне серденько!
Де поділось козачество,
Червоні жупани?
Де поділась доля-воля,
Бунчуки, гетьмани?

Digitized by Google

Де поділось? Згоріло!
А чи затопило
Синє море твої гори,
Високі могили?
Мовчать гори, грає море,
Могили сумують,
А над дітьми козацькими
Поганці панують!
Грай же море! мовчіть гори!
Гуляй, буйний, полем!
Плачте, діти козацькиї!
Така ваша доля!

„Встає хмара з-за Лиману,
А другая с поля:
Зажурилась Украïна, —
Така її доля!
Зажурилась, заплакала,
Як мала дитина.
Ніхто її не ратує...
Козачество гине;
Гине слава, батьківщина, —
Щó будем робити?
Виростають нехрещені
Козацькиї діти;
Кохаютця невінчані;
Без попа ховають;
Запродана сьвята віра,
В церкву не пускають!
Як та галич поле криє,
Ляхи, уніяти
Налітають, — нема кому
Порадоньки дати!
Обізвався Наливайко, —
Не стало кравчини!
Обізвався Остряниця, —
За нею полинув!
Обізвався пан Трясило
Гіркими сльозами:

Digitized by Google

„Бідна моя Україно,
Стоптана Ляхами!“

„Обізвавсь Тарас Трясило
Віру ратувати, —
Обізвався, орел сизий,
Та й дав Ляхам знати!
Обізвався пан Трясило:
„А, годі журитьця!
А ходім лиш, пани-брати,
З Ляшеньками битьця!“

„Вже не три дні, не три ночі
Бється пан Трясило;
Од Лимана до Трубайла
Трупом поле крилось.
Ізнемігся пан Трясило,
Тяжко зажурився,
А поганий Конецпольський
Дуже звеселився;
Зібрав шляхту всю до купи,
Та й ну частувати!
Зібрав Тарас громадоньку —
Поради прохати:
— „Отамани, товариші,
Брати мої, діти!
Дайте мені порадоньку:
Що́ будем робити?
Бенкетують вражі Ляхи, —
Наше безголовя...
Нехай собі бенкетують,
Нехай на здоровя!
Нехай кляті бенкетуть,
Поки сонце зайде, —
А ніч-мати дасть пораду:
Козак Ляха знайде.
А поки що́, одпочиньмо!
Чи багато наших?“
— „Трохи, пане-отамане,
Та й ті щось ледачі!“

Digitized by Google

— „Зледащіли? — побачимо!
Нема чого ждати!
Бенкетуйте-ж вражі Ляхи! —
Прийду помагати,
Прийду, Ляхи, почастую
Не медом-ситою,
Ні, прокляті католики!
Кровю червоною
Почастую за Павлову
Праведную душу, —
А коли ні, Боже милий,
Сам випити мушу!
Боже! нехай пропадає
Голова Тараса!
Дай то тілько, щоб та шляхта
Кровю упилася!
Тоді й мою головоньку
Нехай ворон будить:
Не прокинусь! — Товариші!
Що буде, то й буде,
Сю ніч Ляхів-католиків
Ходім частувати!...
Чи так, брати-отамани?"
— „Що маєм казати?
Роби, пане-отамане,
Як сам добре знаєш,
А ми будем помагати,
Поки силу маєм."
— „Добре хлопці!" Пішов нишком
Люлечку смакує,
Дума думку, поглядає...
Доля-ж бенкетує.

„Лягло сонце за горою,
Зірки засияли,
А козаки, як та хмара,
Ляхів обступали.
Як став місяць серед неба.
Ревнула гармата;

Digitized by Google

Прокинулись Ляшки-панки —
Нікуди втікати!
Прокинулись препогані,
Та й не повставали:
Зійшло сонце, — Ляшки-панки
Покотом лежали.

„Червоною гадюкою
Несе Альта вісті,
Щоб летіли крюки з поля
Ляшків-панків їсти.
Налетіли крюки с поля
Вельможних будити;
Зібралося козачество
Богу помолитись.
Закрякали чорні крюки,
Виймаючи очі;
Засьпівали козаченьки
Пісьню тії ночі, —
Тії ночі кривавої,
Що́ славною стала
Тарасові, козачеству,
Ляхів що́ приспала.

„Над річкою, в чистім полі,
Могила чорніє;
Де кров лилась козацькая,
Трава зеленіє.
Сидить ворон на могилі,
Та з голоду кряче...
Згада козак Гетьманщину,
Згада, та й заплаче.

„Була колись козацькая
І слава і воля, —
Слава сяє, а воленьку
Спіткала недоля.
Було колись панували,
Та більше не будем.

Digitized by Google

Тії-ж слави козацької
По-вік не забудем!“

Умовк кобзарь, зажурився:
Щось руки не грають!
Кругом хлопці та дівчата
Сьлізоньки втирають.
Пішов кобзарь по улиці —
З журби як заграє!
Кругом хлопці навприсядки,
А він їм сьпіває:

„Нехай буде от-такечки!
Сидіть, діти, у запічку,
А я з журби та до шинку,
Найду в шинку свою жінку,
Найду жінку, почастую,
З вороженьків покепкую.“

Digitized by Google

5.

ГАМАЛІЯ.

„Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі
Із нашої України!
Чи там раду радять, як на Турка стати? —
Не чуємо на чужині.

„О повій, повій, вітре, через море
Та з Великого Лугу.
Суши наші сльози, заглуши кайдани,
Розвій нашу тугу!

„Ой заграй, заграй, синесеньке море,
Та під тими байдаками,
Щоб пливуть козаки, тілько мріють шапки,
Та на сей бік за нами!

„Ой Боже наш, Боже! хоч і не за нами,
Неси Ти їх з України;
Почуємо славу, козацькую славу,
Почуємо, та й загинем!“

От-так у Скутарі козаки сьпівали;
Сьпівали сердеги, а сльози лились;
Лилися козацькі, тугу домовляли.
Босфор аж затрясся, бо з-роду не чув
Козацького плачу; застогнав широкий
І шкурою, сірий бугай, стрепенув,
І хвилю, ревучи, далеко-далеко
У синєє море на ребрах послав.
І море ревнуло Босфорову мову,
У Лиман погнало, а Лиман Дніпрові
Тую журбу-мову на хвилі подав.

Digitized by Google

Зареготався дід наш дужий,
Аж піна з уса потекла.
„Чи спиш, чи чуєш, брате Луже?
Хортице сестро?“
Загула
Хортиця з Лугом: „Чую, чую!“
І Дніпр укрили байдаки,
І засьпівали козаки:

„У туркені, по тім боці,
Хата на помості.
Гай, гай! море, грай!
Реви, скелі ламай!
Поїдемо в гості.

„У туркені у кишені
Таляри-дукати.
Не кишені трусить,
Їдем різать, палить,
Братів визволяти!

„У туркені яничари
І баша на лаві.
Гой ги, вороги!
Ми не маєм ваги!
Наша воля й слава!“

Пливуть собі сьпіваючи, —
Море вітер чує.
Попереду Гамалія
Байдаком керує.
Гамаліє! серце мліє:
Сказилося море.
Не злякає! і сховались
За хвилі — за гори.

Дрімає в гаремі — в раю Византія,
І Скутарь дрімає; Босфор кликотить,
Неначе скажений; то стогне, то виє:
Йому Византію хочетця збудить.

Digitized by Google

„Не буди, Босфоре: буде тобі горе!
Твої білі ребра піском занесу,
У мул поховаю! (реве синє море) —
Хиба ти не знаєш, яких я несу
Гостей до султана?“

Так море спиняло.
(Любило завзятих, чубатих Славян.)
Босфор схаменувся. Туркеня дрімала.
Дрімав у гаремі ледачий султан.
Тілько у Скутарі, в склепу, не дрімають
Козаки сердеги. Чого вони ждуть?
По-своїому Бога в кайданах благають,
А хвилі на той бік ідуть та ревуть.

„О, милий Боже України!
Не дай пропасти на чужині,
В неволі вольним козакам!
І сором тут, и сором там —
Вставать з чужої домовини,
На суд Твій праведний прийти,
В залізах руки принести,
І перед всіми у кайданах
Стать козакові...“

— „Ріж і бий!
Мордуй невіру-бусурмана!“
Кричять за муром. Хто такий?
Гамаліє! серце мліє:
Скутарь скаженіє!
„Ріжте, бийте!“ на фортеці
Кричить Гамалія.

Реве гарматами Скутара,
Ревуть, лютують вороги;
Козацтво претця без ваги —
І покотились яничари.
Гамалія по Скутарі —
По пеклу гуляє,

Digitized by Google

Сам хурдигу розбиває,
Кайдани ламає.
„Вилітайте, сірі птахи,
На базар до паю!“
Стрепенулись соколята,
Бо давно не чули
Хрещеної тії мови...
І ніч стрепенулась:
Не бачила, стара мати,
Козацької плати.
Не лякайся, подивися
На бенкет козачий!
Темно всюди, як у буддень,
А сьвято чи-мале.
Не злодії з Гамалієм
Їдять мовчки сало
Без шашлика. „Засьвітимо!“
До самої хмари
З щоглистими кораблями
Палає Скутара.
Византія пробуркалась,
Витріщає очі,
Переплива на помогу,
Зубами скрегоче.

Реве-лютує Византія,
Руками берег достає;
Достала, зикнула, встає
І на ножах в крові німіє.
Скутарь, мов пекло те, палає;
Через базари кров тече,
Босфор широкий доливає.
Неначе птахи чорні в гаї,
Козацтво сьміливо літає.
Ніхто на сьвіті не втече!
Огонь запеклих не пече.
Руйнують мури, сріблó-злото
Несуть шапками козаки,
І насипають байдаки.
Горить Скутарь, стихá робота,

Digitized by Google

І хлопці сходятця; зійшлись,
Люльки с пожару закурили,
На байдаки, — та й потягли,
Рвучи червоні гори-хвилі.

Пливуть собі, ніби з дому,
Так буцім гуляють,
Та звичайне Запорозці,
Пливучи сьпівають:

„Наш отаман Гамалія
Отаман завзятий,
Забрав хлопців та й поїхав
По морю гуляти, —
По морю гуляти,
Слави добувати,
Із турецької неволі
Братів визволяти.
Ой приїхав Гамалія
Аж у ту Скутару, —
Сидять брати-Запорозці,
Дожидають кари.
Ой як крикнув Гамалія:
„Брати! будем жити, —
Будем жити, вино пити,
Яничара бити,
А курені килимами,
Оксамитом крити!“
Вплітали Запорозці
На лан жито жати;
Жито жали, в копи клали,
Гуртом засьпівали:
„Слава тобі, Гамаліє,
На весь сьвіт великий, —
На весь сьвіт великий,
На всю Україну,
Що не дав ти товариству
Згинуть на чужині!“

Digitized by Google

Пливуть сьпіваючи; плине
Позад завзятий Гамалія:
Орел орлят мов стереже;
Із Дарданелів вітер віє,
А не женетця Византія:
Вона боїтця, щоб Чернець
Не засьвітив Галату знову,
Або гетьман Іван Підкова
Не кликнув в море на ралець.
Пливуть собі, а із-за хвилі
Сонце хвилю червонить;
Перед ними море миле
Гомонить і кликотить.

Гамаліє! вітер віє...
Ось-ось наше море!...
І сховалися за хвилі —
За рожеві гори.

Digitized by Google

6.

КАТЕРИНА.

(*Василю Андрієвичу Жуковському на память 22-го Квітня 1838. р.*)

I.

Кохайтеся, чорнобриві!
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люде,
Роблять лихо з вами.
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине...
Як-би сама, що-б нічого, —
А то й стара мати,
Що́ родила на сьвіт Божий,
Мусить погибати.
Серце вяне сьпіваючи,
Коли знає, за-що;
Люде серця не спитають,
А скажуть: „ледащо!“
Кохайтеся-ж, чорнобриві!
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люде,
Сьміютця над вами.

Не слухала Катерина
Ні батька, ні неньки,
Полюбила москалика,
Як знало серденько.
Полюбила молодого,
В садочок ходила,

Digitized by Google

Поки себе, свою долю
Там занапастила.
Кличе мати вечеряти,
А донька не чує:
Де жартує з москаликом,
Там і заночує.
Не дві ночі карі очі
Любо цілувала,
Поки слава на все село
Недобрая стала.
Нехай собі злиї люде
Що хотять говорять:
Вона любить, то й не чує,
Що вкралося горе.

Прийшли вісті недобриї —
В поход затрубили;
Пішов москаль в Туреччину;
Катрусю накрили.
Не счулася, та й байдуже,
Що коса покрита:
За милого, як сьпівати,
Любо й потужити.
Обіщався чорнобривий,
Коли не загине,
Обіщався вернутися.
Тоді Катерина
Буде собі московкою,
Забудетця горе;
А поки-що, нехай люде
Що хотять говорять.
Не журитця Катерина —
Сьлізоньки втирає,
Що дівчата на улиці
Без неї сьпівають.
Не журитця Катерина —
Вмиєтця сльозою,
Візьме відра о-півночі,
Піде за водою,

Digitized by Google

Щоб вороги не бачили;
Прийде до криниці,
Стане собі під калину,
Засьпіває „Гриця“.
Висьпівує, вимовляє,
Аж калина плаче.
Вернулася — і раденька,
Що ніхто не бачив.

Не журитця Катерина,
І гадки не має, —
У новенькій хустиночці
В вікно виглядає.
Виглядає Катерина...
Минуло пів року;
Занудило коло серця,
Закололо в боку.
Нездужає Катерина,
Ледве-ледве дише...
Вичуняла, та в запічку
Дитину колише.
А жіночки лихо дзвонять.
Матері глузують,
Що москалі вертаютця
Та в неї ночують:
— „В тебе дочка чорнобрива,
Та ще й не єдина,
А муштрує у запічку
Московського сина.
Чорнобривого придбала...
Мабуть, сама вчила...“
Бодай же вас, цокотухи,
Та злидні побили!
Як ту матір, що́ вам на сьміх
Сина породила.

Катерино, серце моє!
Лишенько с тобою!
Де ти в сьвіті подінесся
З малим сиротою?

Digitized by Google

Хто спитає, привітає
Без милого в сьвіті?
Батько-мати — чужі люде.
Тяжко з ними жити!

Вичуняла Катерина.
Одсуне кватирку.
Поглядає на улицю.
Колише дитинку;
Поглядає, — нема, нема...
Чи то-ж і не буде?
Пішла-б в садок поплакати.
Так дивлятця люде.
Зайде сонце, — Катерина
По садочку ходить.
На рученьках носить сина.
Очиці поводить:
„От-тут з муштри виглядала,
От-тут розмовляла.
А там... а там... сину, сину!“
Та й не доказала.

Зеленіють по садочку
Черешні та вишні;
Як і перше виходила.
Катерина вийшла.
Вийшла, та вже не сьпіває.
Як перше сьпівала.
Як москаля молодого
В вишник дожидала.
Не сьпіває чорнобрива. —
Кляне свою долю.
А тим часом вороженьки
Чинять свою волю. —
Кують речі недобрії.
Щó має робити?
Як-би милий чорнобривий.
Умів би спинити...
Так далеко чорнобривий,
Не чує, не бачить,

Digitized by Google

Як вороги сьміютця Їй,
Як Катруся плаче.
Може вбитий чорнобривий
За тихим Дунаєм;
А може — вже в Московщині
Другую кохає!
Ні, чорнявий не убитий,
Він живий, здоровий...
А де-ж найде такі очі,
Такі чорні брови?
На край сьвіта, в Московщині,
По тім боці моря,
Нема нігде Катерини;
Та здалась на горе!...
Вміла мати брови дати,
Карі оченята,
Та не вміла на сім сьвіті
Щастя-долі дати.
А без долі біле личко —
Як квітка на полі:
Пече сонце, гойда вітер.
Рве всякий по волі.
Умивай же біле личко
Дрібними сльозами!
Бо вернулись москалики
Иншими шляхами.

II.

Сидить батько кінець стола,
На руки схилився,
Не дивитця на сьвіт Божий:
Тяжко зажурився.
Коло його стара мати
Сидить на ослоні,
За сльозами ледве-ледве
Вимовляє доні:

„Щó, весільля? доню моя!
А де-ж твоя пара?

Digitized by Google

Де сьвітилки з друженьками.
Старости, бояре?
В Московщині, доню моя! —
Іди-ж їх шукати!
Та не кажи добрим людям,
Що є в тебе мати.
Проклятий час-годинонька.
Щó ти народилась!
Як-би знала, до схід сонця
Була-б утопила...
Здалась тоді-б ти гадині.
Тепер — москалеві...
Доню моя, доню моя.
Цьвіте мій рожевий!
Як ягідку, як пташечку,
Кохала, ростила
На лишенько... Доню моя!
Щó ти наробила?...
Оддячила!... Іди-ж, шукай
У Москві свекрухи!
Не слухала моїх річей.
То її послухай!
Іди, допю, найди її,
Найди, привітайся!
Будь щаслива в чужих людях,
До нас не вертайся!
Не вертайся, дитя моє,
З далекого краю!...
А хто-ж мою головоньку
Без тебе сховає?
Хто заплаче надо мною,
Як рідна дитина?
Хто посадить на могилі
Червону калину?
Хто без тебе грішну душу
Поминати буде?
Доню моя, доню моя,
Дитя моє любе!

Digitized by Google

Іди од нас!“...
Ледве-ледве
Поблагословила:
„Бог с тобою!“ та, як мертва,
На діл повалилась...

Обізвався старий батько:
„Чого ждеш? небого!“
Заридала Катерина,
Та бух йому в ноги:
„Прости мені, мій батечку!
Що я наробила!
Прости мені, мій голубе,
Мій соколе милий!“
— „Нехай тебе Бог прощає
Та добрії люде;
Молись Богу та йди собі! —
Мені легше буде.“

Ледве встала, поклонилась,
Вийшла мовчки с хати;
Осталися сиротами
Старий батько й мати.
Пішла в садок у вишневий,
Богу помолилась,
Взяла землі під вишнею,
На хрест почепила;
Промовила: „Не вернуся!
В далекому краю
В чужу землю чужі люде
Мене заховають;
А своєї ся крихотка
Надо мною ляже,
Та про долю, моє горе,
Чужим людям скаже...
Не розказуй, голубонько,
Де-б ні заховали,
Щоб грішної на сім сьвіті
Люде не займали!

Digitized by Google

Ти не скажеш... ось хто скаже,
Що я його мати!
Боже ти мій!... лихо моє!
Де мені сховатись?
Заховаюсь, дитя моє,
Сама під водою,
А ти гріх мій спокутуєш
В людях сиротою,
Безбатьченком!..."

Пішла селом,
Плаче Катерина;
На голові хустиночка,
На руках дитина.
Вийшла з села — серце ниє;
Назад подивилась,
Покивала головою,
Та й заголосила.
Як тополя, стала в полі
При битій дорозі;
Як роса та до схід сонця,
Покапали сльози.
За сльозами за гіркими
І сьвіта не бачить,
Тілько сина пригортає,
Цілує та плаче.
А воно, як янголятко,
Нічого не знає,
Маленькими ручицями
Пазухи шукає.

Сіло сонце, з-за діброви
Небо червоніє;
Утерлася, повернулась,
Пішла... тілько мріє.

В селі довго говорили
Де-чого багато,
Та не чули вже тих річей
Ні батько, ні мати...

Digitized by Google

От-таке-то на сім сьвіті
Роблять людям люде!
Того вяжуть, того ріжуть,
Той сам себе губить...
А за-віщо? Сьвятий знає!
Сьвіт, бачця, широкий,
Та нема де прихилитись
В сьвіті одиноким.
Тому доля запродала
Од краю до краю,
А другому оставила
Те, де заховають.
Де-ж ті люде, де-ж ті добрі?
Щó серце збіралось
З ними жити, їх любити?
Пропали, пропали!

Єсть на сьвіті доля,
А хто її знає?
Єсть на сьвіті воля,
А хто її має?
Єсть люде на сьвіті, —
Сріблом-злотом сяють,
Здаєтця, панують,
А долі не знають, —
Ні долі, ні волі!
З нудьгою та з горем
Жупан надівають,
А плакати — сором.
Возьміть срібло-злото!
Та будьте багаті,
А я візьму сльози —
Лихо виливати;
Затоплю недолю
Дрібними сльозами,
Затопчу неволю
Босими ногами!
Тоді я веселий,
Тоді я багатий,

Digitized by Google

Як буде серденько
По волі гуляти!

III.

Кричять сови, спить діброва,
Зіроньки сияють,
По-над шляхом, щирицею.
Ховрашки гуляють.
Спочивають добрі люде;
Що́ кого втомило:
Кого — щастє, кого — сльози,
Все нічка покрила.
Всіх покрила темнісінька,
Як діточок мати;
Де-ж Катрусю пригорнула?
Чи в лісі, чи в хаті?
Чи на полі під копою
Сина забавляє,
Чи в діброві с-під колоди
Вовка виглядає?
Бодай же вас, чорні брови,
Нікому не мати,
Коли за вас таке лихо
Треба одбувати!
А що́ дальше спіткаєтця?
Буде лихо, буде!
Зострінутця жовті піски
І чужиї люде;
Зострінетця зіма люта...
А той — чи зострінe?
Що́ пізнає Катерину,
Привітає сина?
З ним забула-б чорнобрива
Шляхи, піски, горе:
Він, як мати, привітає,
Як брат, заговорить....

Побачимо, почуємо...
А поки — спочину,

Digitized by Google

Та тим часом розпитаю
Шлях на Московщину.
Далекий шлях, пани-брати!
Знаю його, знаю!
Аж на серці похолоне,
Як його згадаю.
Попоміряв і я колись —
Щоб його не мірять!...
Розказав би про те лихо,
Та чи то-ж повірять!
„Бреше," скажуть, „сякий-такий!
(Звичайно, не в очі),
А так тілько псує мову
Та людей морочить."
Правда ваша, правда, люде!
Та й на-що те знати,
Щб сльозами перед вами
Буду виливати?
На-що воно? У всякого
І свого чи-мало...
Цур же йому!... А тим часом
Кете лиш кресало
Та тютюну, щоб, знаєте,
Дома не журились;
А то лихо розказувать,
Щоб бридке приснилось!
Нехай його лихий візьме!
Лучче-ж поміркую,
Де-то моя Катерина
З Івасем мандрує.

За Київом, та за Дніпром,
По-під темним гаєм,
Ідуть шляхом чумаченьки,
„Пугача" сьпівають.
Іде шляхом молодиця, —
Мусить бути с прощі.
Чого-ж смутна, невесела,
Заплакані очі?

*

Digitized by Google

У латаній свитиночці,
На плечах торбина,
В руці ціпок, а на другій
Заснула дитина.
Зострілася с чумаками,
Закрила дитину,
Питаєтця: „Люде добрі!
Де шлях в Московщину?“
— „В Московщину? от-цей самий.
Далеко, небого?“
— „В саму Москву. Христа ради
Дайте на дорогу!“
Бере шага, аж труситця:
Тяжко його брати!...
Та й на-віщо?... А дитина?
Вона-ж його мати!
Заплакала, пішла шляхом,
В Броварях спочила,
Та синові за гіркого
Медяник купила.
Довго-довго сердешная
Все йшла та питала;
Було й таке, що під тином
З сином ночувала...

Бач, на-що здалися карі оченята:
Щоб під чужим тином сльози виливать!
Ото-ж-то дивіться та кайтесь, дівчата!
Щоб не довелося москаля шукать,
Щоб не довелося, як Катря шукає...
Тоді не питайте, за-що люде лають?
За-що не пускають в хату ночувать?

Не питайте, чорнобриві,
Бо люде не знають;
Кого Бог карá на сьвіті,
То й вони карають...
Люде гнутця, як ті лози,
Куди вітер віє.

Digitized by Google

Сиротині сонце сьвітить
(Сьвітить, та не гріє) —
Люде-б сонце заступили,
Як-би мали силу,
Щоб сироті не сьвітило,
Сльози не сушило.
А за-віщо, Боже милий!
За-що сьвітом нудить?
Що́ зробила вона людям,
Чого хотять люде?
Щоб плакала!... Серце моє!
Не плачь, Катерино!
Не показуй людям сльози,
Терпи до загину!
А щоб личко не марніло
С чорнимй бровами —
До схід сонця, в темнім лісі
Умийся сльозами!
Умиєшся — не побачять,
То й не засьміютця;
А серденько одпочине,
Поки сльози льлютця.
. . . . . .

Де-ж Катруся блудить?
По-під тиньою ночувала,
Раненько вставала,
Поспішала в Московщину;
Аж гульк — зіма впала.
Свище полем завірюха,
Іде Катерина
У личаках — лихо тяжке! —
І в одній свитині.
Іде Катря, шкандибає;
Дивитця — щось мріє...
Либонь ідуть москалики...
Лихо!... серце мліє...
Полетіла, зостріласа,
Пита́: „Чи немає

Digitized by Google

Мого Йвана чорнявого?“
А ті: „Ми нє знаєм.“
І. звичайно, як москалі,
Сьміютця, жартують:
„Ай да баба! ай да наші!
Каво нє надуют!“
Подивилась Катерина:
„І ви, бачу, люде!
Не плач, сину, моє лихо!
Що́ буде, то й буде!
Піду дальше, — більш ходила...
А може й зострінy;
Оддам тебе, мій голубе,
А сама — загину!“

Реве, стогне хуртовина,
Котить, верне полем;
Стоїть Катря серед поля,
Дала сльозам волю.
Утомилась завірюха,
Де-де позіхає;
Ще-б плакала Катерина.
Та сьліз більш не має.
Подивилась на дитину:
Умите сльозою
Червоніє, як квіточка
В-ранці під росою.
Усьміхнулась Катерина,
Тяжко усьміхнулась:
Коло серця — як гадина
Чорна повернулась.
Кругом мовчки подивилась;
Бачить — ліс чорніє,
А під лісом, край дороги,
Либонь курінь мріє.
„Ходім, сину! смеркаєтця,
Коли пустять в хату;
А не пустять, то й на дворі
Будем ночувати.

Digitized by Google

Під хатою заночуєм,
Сину мій Іване!
Де-ж ти будеш ночувати,
Як мене не стане?
З собаками, мій синочку,
Кохайся на дворі!
Собаки злі покусають,
Та не заговорлть,
Не розкажуть сьміючися...
С псами їсти й пити...
Бідна моя головонько!
Що́ мені робити?"
. . . . . .

IV.

. . . . . .
. . . . . .
Реве, свище завірюха,
По лісу завило;
Як те море, біле поле
Сьнігом покотилось.
Вийшов с хати карбівничий,
Щоб ліс оглядіти,
Та де тобі! таке лихо,
Що не видно й сьвіта.
„Еге, бачу, яка фуґа!
Цур же йому з лісом!
Піти в хату... Що́ там таке?
От їх до-сто-біса!
Недобра їх розносила,
Мов справді за ділом.
Ничипоре! дивись лишень,
Які побілілі!"
— „Що? москалі?... Де москалі?"
— „Що ти? схаменися!"
— „Де москалі, лебедики?"
— „Та он, подивися!"
Полетіла Катерина
І не одяглася.

Digitized by Google

„Мабуть добре Московщина
В тямку їй далася!
Бо у-ночі тільки й знає,
Що москаля кличе."
Через пеньки, заметами,
Летить, ледве дише.
Боса стала серед шляху,
Втерлась рукавами.
А москалі їй на-зустріч,
Як один, верхами.
„Лихо моє! доле моя!"
До їх... коли гляне. —
Попереду старший їде.
„Любий мій Іване!
Серце моє коханеє!
Де ти так барився?"
Та до його... за стремена...
А він — подивився,
Та шпорами коня в боки.
„Чого-ж утікаєш?
Хиба забув Катерину?
Хиба не пізнаєш?
Подивися, мій голубе!
Подивись на мене:
Я Катруся твоя люба!
На-що рвеш стремена?"
А він коня поганяє,
Ніби-то й не бачить.
„Постривай же, мій голубе!
Дивись! — я не плачу.
Ти не пізнав мене, Йване?
Серце, подивися!
Їй же Богу, я Катруся!"
— *„Дура, отвяжіся!*
Возьмітє прочь безумную!"
— „Боже мій! Іване!
І ти мене покидаєш!
А ти-ж присягався!"
— *Возьмітє прочь! Что-ж ви сталі?"*
— „Кого? мене взяти?

Digitized by Google

За-що-ж? скажи, мій голубе!
Кому хоч оддати
Свою Катрю? щó до тебе
В садочок ходила, —
Свою Катрю, щó для тебе
Сина породила?
Мій батечку, мій братіку!
Хоч ти не цурайся!
Наймичкою тобі стану...
З другою кохайся...
З цілим сьвітом!... Я забуду,
Що колись кохалась,
Що од тебе сина мала,
Покриткою стала...
Покриткою... який сором!
І за-що я гину!
Покинь мене, забудь мене!
Та не кидай сина!
Не покинеш?... Серце моє!
Не втікай од мене!...
Я винесу тобі сина."
Кинула стремена
Та в хатину.

Вертаєтця,
Несе йому сина; —
Несповита, заплакана
Сердешна дитина.
„Ось-де воно, подивися!
Де-ж ти? заховався?
Утік!... нема!... Сина, сина
Батько одцурався!
Боже ти мій!... Дитя моє!
Де дінусь с тобою?
Москалики! голубчики!
Возьміть за собою;
Не цурайтесь, лебедики!
Воно сиротина;
Возьміть його та оддайте
Старшому за сина!

Digitized by Google

Возьміть його!... бо покину,
Як батько покинув, —
Бодай його не кидала
Лихая година!
Гріхом тебе на сьвіт Божий
Мати породила;
Виростай же на сьміх людям!“ —
На шлях положила:
„Оставайся шукать батька!
А я вже шукала.“
Та в ліс з шляху, як навісна...
А дитя осталось.
Плаче бідне... А москалям
Байдуже, — минули.
Воно й добре; та на лихо
Лісничі почули.

Біга Катря боса лісом,
Біга та голосить;
То проклина свого Йвана,
То плаче, то просить.
Вибігає на возлісьсє;
Кругом подивилась,
Та в яр... біжить, — серед ставу
Мовчки опинилась.
„Прийми, Боже, мою душу!
А ти — моє тіло!“
Шубовсть в воду!... По-під льодом
Геть загуркотіло.

Чорнобрива Катерина
Найшла, що́ шукала.
Дунув вітер по-над ставом —
І сьліду не стало.

То не вітер, то не буйний,
Що́ дуба ламає:
То не лихо, то не тяжке,
Що мати вмірає;
Не сироти малі діти,
Що́ неньку сховали:

Digitized by Google

Їм зосталась добра слава,
Могила зосталась.
Засьміютця злиї люде
Малій сиротині;
Вильє сльози на могилу, —
Серденько спочине.
А тому, тому на сьвіті,
Що йому зосталось?
Кого батько і не бачив,
Мати одцуралась?
Що зосталось байстрюкові?
Хто з ним заговорить?
Ні родини, ні хатини;
Шляхи, піски, горе...
Панське личко, чорні брови...
На-що? — Щоб пізнали!
Змалювала, не сховала...
Бодай полиняли!

V.

Ішов кобзарь до Київа
Та сів спочивати;
Торбинками обвішаний
Його повожатий.
Мале дитя коло його
На сонці куняє,
А тим часом старий кобзарь
„Ісуса“ сьпіває.
Хто йде, їде, — не минає:
Хто — бублик, хто — гроші;
Хто старому, а дівчата —
Шажок міхоноші.
Задивлятця чорнобриві, —
І босе, і голе:
„Дала,“ кажуть, „бровенята,
Та не дала долі!“

Їде шляхом до Київа
Берлин шестернею,

Digitized by Google

А в берлині господиня
С паном і сімєю;
Опинився проти старців, —
Курява лягає.
Побіг Івась, бо з віконця
Рукою махає.
Дає гроші Івасеві,
Дивуєтця пані.
А пан глянув... одвернувся...
Пізнав препоганий,
Пізнав тиї карі очі,
Чорні бровенята...
Пізнав батько свого сина,
Та не хоче взяти.
Пита пані, як зоветця?
„Івась.“ — „*Какой мілай!*“
Берлин рушив, а Івася
Курява покрила...
Полічили, щó достали,
Встали сіромахи,
Помолились на схід сонця.
Пішли по-над шляхом.

Digitized by Google

7.

ЧЕРНИЦЯ МАРЯНА.

(Частина поеми.)

У неділю на вигоні
Дівчата гуляли,
Жартували с парубками,
Де-які сьпівали
Про досьвітки, вечорниці,
Та як била мати,
Щоб с козаком не стояла...
Звичайно — дівчата,
То про своє все й сьпівають,
Яка про що́ знає.
Аж ось, с хлопцем старий сьліпець
В село шкандибає;
В руках чоботи; на плечах
Латана торбина
У старого. А дитина,
Сердешна дитина,
Обідрана, ледве-ледве
Несе ноженята...
Безталанний син Катрусі!
„Дивітьця, дівчата!
Кобзарь іде! кобзарь іде!“
Та всі, яко мога,
Хлопців кинули, — побігли
Зострічать сьліпого.
„Діду-серце, голубчику!
Заграй нам що-небудь!
Я шага дам, я — черешень,
Я напою медом;
А тим часом одпочинеш,
А ми потанцюєм.

Digitized by Google

Заграй же нам яку-небудь!“
— „Чую, любі, чую!
Спасибі вам, мої квіти,
За слово ласкаве!
Заграв би вам, та бачите —
Справи нема, справи.
Учора був на базарі, —
Кобза зопсувалась,
Розвалилася ...“
„А струни?“
— „Тілько три осталось.“
„Та хоч на трьох яку-небудь!“
— „На трьох? Ох, дівчата!
І на одній колись-то грав.
Та ба, вже не грати!
Пострівайте-ж, мої любі,
Трошки одпочину ...
Сядьмо, хлопче!“
Посідали.
Розвязав торбину;
Вийняв кобзу; разів зо-два
Ударив по рваних ...
„Щó-б вам заграть?... Пострівайте!...
Черницю Маряну ...
Чи чували, чи не чули?...
Слухайте-ж, дівчата,
Та кайте ся!“ ...

Давно колись
Була собі мати;
Був і батько, та не стало.
Осталась вдовою,
Та й немолодою, —
Із волами, із возами,
З малою дочкою.
Росла дочка Маряночка,
Виросла, як панна, —
Чорнобрива, уродлива,
Хоч би й за гетьмана!

Digitized by Google

Стала мати міркувати
Та зятя єднати,
А Маряна не до пана
Ходила стояти, —
Не до пана усатого,
Сідого, старого, —
До Петруся, що-вечора,
Вечора сьвятого.
Розмовляла, жартувала,
Обнімала, мліла,
В раю жила... а іноді
Плакала, німіла.

„Чого плачеш, моя пташко?“
Петро запитає.
Вона гляне, усьміхнетця:
„І сама не знаю!“
— „Може, думаєш, покину?
Ні, моя рибчино!
Буду ходить, буду любить,
Поки не загину.
Хиба було коли в сьвіті,
Щоб ті, що́ кохались,
Розійшлися, не взялися, —
Живими остались?“
— „Ти жартуєш, мій голубе!
Ти чув, що́ сьпівають...
То кобзарі вигадують,
Бо сьліпі, не знають;
Бо не бачять, що є брови,
Чорні й карі очі,
І високий стан козачий,
І гнучкий дівочий, —
Що є коси, чорні коси,
Козацька чуприна,
Що на мову на Петрову
В глухій домовині
Усьміхнуся... скажу йому:
„Орле сизокрилий!

Digitized by Google

„Люблю тебе й на тім сьвіті,
„Як на сім любила."
От-так, серце, обнімімось!
От-так поцілую!
Нехай вкупі заховають...
Умру — не почую...
Не почую..."
Обнялися,
Обнялись, зомліли.
От-так вони любилися,
От-так і хотіли,
Щоб на той сьвіт переступить;
Та не по їх стало...
Що-вечора сходилися,
І мати не знала,
Де Маряна до півночі?
С ким вона гуляла?
„Воно мале, ще дитина,
Нічого не знає."
Угадала стара мати,
Та не все вгадала:
Знать, забула, що колись же
Сама дівувала.

Угадала мати... Маряна — дитина,
Не знала, як треба на сім сьвіті жить, —
Думала, ні люде, ані домовина
С Петром не розлучать, — уміла любить;
Думала, що тілько кобзарі сьпівають,
Бо сьліпі, не бачять карих оченят,
Що тілько лякають молодих дівчат...
Лякають, дівчата, правдою лякають!
І я вас лякаю, бо те лихо знаю...
Бодай на сім сьвіті ніколи не знать
Того, що́ я знаю!... Минуло, дівчата, —
Серце не заснуло, — я вас не забув;
Люблю вас і досі, як діточок мати;
Буду вам сьпівати, поки не загину...
Тоді, мої любі, як мене не стане,
Згадайте про мене, про мою Маряну, —

Digitized by Google

Я вам з того сьвіта серцем усьміхнусь, —
Усьміхнуся . . .“
Та й заплакав.
Дивились дівчата, —
Не питали, чого плаче,
Та й на-що питати?
Минулося, — помагало
Ласкаве дівоче
Щире слово . . .

„Вибачайте! . . .
(Утер сьліпі очі)
Вибачайте, мої любі!
Нехотя журюся . . .
Так от, бачите, Маряна
З убогим Петрусем
Що-вечора розмовляла,
А мати не знала.
Дивувалась: „Що́ се таке
„Маряну спіткало?
„Чи не пристріт? Сяде шити, —
„Не те вишиває;
„Замісць „Гриця“, задумавшись,
„Петруся“ сьпіває;
„Часом сонна розмовляє,
„Подушку цілує . . .“
Мати спершу сьміялася:
Думала — жартує;
Потім бачить, що не жарти,
Та й каже Маряні:
„Треба старостів нам ждати,
„Та, може, й од пана.
„Ти вже виросла — нівроку,
„Уже й дівувала;
„Я вже думаю, що бачиш,
(На-силу сказала)
„Що вже й за-між, коли тее . . .“
— „А за кого? мамо!“
— „Хто вподоба, то й оддам.“
Сьпіває Маряна:

Digitized by Google

„Минулася твоя доля,
„На-віки минула...
„Чом ти вчора, як вернулась,
„На-вік не заснула?
„Було-б легше в домовині
„Одинокій спати!
„Тоді, може-б, над тобою
„Заплакала мати.
„Тепер мати не заплаче,
„Та й не засьпіває;
„А лиха ще буде, буде,
„Поки заховають!"

От-таке-то, мої любі,
Була на сім сьвіті:
Одна дочка у матері,
Та й тій тяжко жити!...
По садочку похожає,
Сьлізоньки втирає;
Поглядає на сонечко, —
Пече, а не сяє;
Стоїть собі серед неба,
Мов сьміється з неї.
Воно не зна, що Маряна
Рада-б під землею
Заховаться од матері,
Щоб не почуть знову
Тії мови, що́ вже чула,
Проклятої мови.
Воно не зна, що як зайде
Спочити за гаєм,
Петрусь вийде на долину,
Петрусь засьпіває,
Петрусь її розпитає,
Як брат заговорить,
Поцілує, розпитає
Про лютє горе.

Не знала Маряна, чого серце мліє,
Чого плачуть очі... на-що його знать?

Digitized by Google

Хилитця тополя, куди вітер віє...
Тяжко одинокій на степу стоять.
Утомитця вітер, — тополя спочине:
От-так і дівоча мине хуртовина.
Тяжко одинокій в степу зострічать,
А ще гірше любій по-переду знать,
Де і як спіткає лихая година.

Несподівано Маряна
Зострiла недолю;
Сьпіва-було, а іноді
Дає сльозам волю.
Сама не зна, чого плаче;
Може серце й чує,
Та не вміє розказати
Про те, що́ віщує.
Раз у-вечері Маряна,
Як мати заснула,
Пішла слухать соловейка,
Мов з-роду не чула.
Вийшла в садок, послухала,
Сама засьпівала,
Та й замовкла; під яблуню
Тихесенько стала,
Заплакала, як дитина
Без матері плаче...
Петро стоїть перед нею, —
Нічого не бачить.

„Оддай мене, моя мамо,
„Та не за старого,
„Оддай мене, мов серце,
„Та за молодого!
„Нехай старий бурлакує,
„Гроші заробляє,
„А молодий мене любить,
„Долі не шукає, —
„Не шукає, не блукає
„Чужими степами.

Digitized by Google

„Свої воли, свої вози,
„А між парубками,
„Як маківка на вгороді,
„Цьвіте-процьвітає.
„Має поле, має волю,
„Та долі не має.
„Його доля — мої брови,
„Мої карі очі;
„Моє слово — паньство-царство,
„Нічого не схоче.
„У кайданах, моя сиза,
„Та не сиротою,
„Тілько, мамо, щоб плакати,
„Щоб сьпівать зо мною.
„Оддай..."
— „Дочко моя, Маряно!
„Оддам тебе за пана,
„За старого, багатого,
„За сотника Йвана."
— „Умру, серце-мамо,
„За сотником Йваном!"
— „Не вмреш, будеш панувати,
„Будеш діток годувати!"

Мати галка, мати чорна
Літаючи кряче;
Чорнобрива дівчинонька,
Ходя гаєм, плаче.
Летить галка через балку,
В степу погуляти,
А дівчина нудить сьвітом, —
Ні с ким розмовляти.
Не пускає її мати
В-ранці до криниці,
Ні жита жать, ні льону брать,
Ні на вечорниці,
Де дівчата с парубками
Жартують, сьпівають,
Та про мене, чорнобриву
Нишком розмовляють:

Digitized by Google

„Багатого дочка батька,
„Шляхецького роду...“
Тяжко, мамо, важко, мамо!...
На-що дала вроду?
На-що брови змалювала,
Дала карі очі?
Усе дала, тілько долі —
Долі дать не хочеш.
На-що мене годувала?
На-що доглядала?
Поки лиха я не знала,
Чом не заховала?

Не слухала стара мати.
Лягла спочивати;
А Маряна заплакала,
Ледве пішла с хати.
„Злякалася,“ дума мати:
„Нехай переплаче!“
А Маряна за сльозами
І сьвіту не бачить.
Пішла в садок... серце мліє,
Як згадає пана.
Серце моє, рибко моя!
Маряно, Маряно!
Пострівайте!... засьпівала, —
Пішла луна гаєм, —
Не про „Гриця“, — про „Петруся“
Так і виливала.
Засьпіває, опинитця,
Послуха, та знову, —
Аж голосок утомився.
Петрової мови
Не чуть, — нема, не гукає,
Не кличе: „Маряно!“
„Де ти, пташко? вилинь, серце,
„Серденько кохане!“
Нема Петра, не чуть Петра...
Не вже-ж то покинув

Digitized by Google

Сиротою чорнобриву
При лихій годині?
Побачимо... А тим часом
По-над темним гаєм,
Як русалка жде місяця,
Маряна блукає.
Не сьпіває чорнобрива,
Тяжко-тяжко плаче...
Ой вернися, подивися,
Зрадливий козаче!
Утомилась би Маряна, —
Утоми не чує;
Без Петруся в гаю, в лузі
Ходячи ночує.
На схід сонця червоніє,
Ховаютця зорі;
Іде дівчина до хати,
Несе своє горе.
Прийшла в хату, — спала мати;
Глянула на неї:
„Ой як-би ти, мамо, знала,
„Якою змією
„Окрутила моє серце,
„Рідної дитини!..."
Та й упала на постелю,
Як у домовину!...

Digitized by Google

8.

ГАЙДАМАКИ.

(*Василю Івановичу Григоровичу на память 22-го Квітня 1838. р.*)

Все йде, все минає і краю немає...
Куди-ж воно ділось? відкіля взялось?
І дурень, і мудрий нічого не знає.
Живе — умірає... одно зацьвіло,
А друге завяло, на-віки завяло, —
І листя пожовкле вітри рознесли.
А сонечко встане, як перше вставало,
І зорі червоні, як перше плили,
Попливуть і потім; і ти, білолиций,
По синьому небу вийдеш погулять,
Вийдеш подивитьця в жолобок, криницю
І в море безкрає, і будеш сиять,
Як над Вавилоном, над його садами
І над тим, що́ буде з нашими синами.
Ти вічний без краю!... люблю розмовлять,
Як з братом, з сестрою, розмовлять с тобою;
Сьпівать тобі думу, що́ ти-ж нашептав.
Порай мені ще раз, де дітись з журбою?
Я не одинокий, я не сирота:
Єсть у мене діти, та де їх подіти?
Заховать з собою? Гріх, — душа жива!
А може їй легше буде на тім сьвіті,
Як хто прочитає ті сльози-слова,
Що́ так вона щиро колись виливала,
Що́ так вона нишком над ними ридала.
Ні, не заховаю, — бо душа жива!
Як небо блакітне, — нема йому краю —
Так душі почину і краю немає;

Digitized by Google

А де вона буде? — химерні слова!
Згадай же хто-небудь її на сім сьвіті. —
Безславному тяжко сей сьвіт покидать.
Згадайте, дівчата, — вам треба згадать!
Вона вас любила, рожевиї квіти.
І про вашу долю любила сьпівать.

Поки сонце встане, спочивайте, діти!
А я поміркую, ватажка де взять.

Сини мої, гайдамаки!
Сьвіт широкий, воля, —
Ідіть, сини, погуляйте,
Пошукайте долі!
Сини мої невеликі,
Нерозумні діти!
Хто вас щиро без матері
Привітає в сьвіті?
Сини мої! орли мої!
Летіть в Україну!
Хоч і лихо зострінетця,
Так не на чужині.
Там найдетця душа щира, —
Не дасть погибати;
А тут... а тут... тяжко, діти!
Коли пустять в хату,
То зострівши насьміютця, —
Такі, бачте, люде:
Все письменні, дрюковані.
Сонце навіть гудять.
„Не відтіля, каже, сходить,
„Та не так і сьвітить;
„От-так, каже, було-б треба...“
Що́ маєш робити?
Треба слухать, може й справді
Не так сонце сходить,
Як письменні начитали...
Розумні та й годі!
А що́-ж на вас вони скажуть?
Знаю вашу славу!

Digitized by Google

Поглузують, покепкують,
Та й кинуть під лаву.
„Нехай, скажуть, спочивають,
Поки батько встане,
Та розкаже по-нашому
Про свої гетьмани;
А то дурень розказує
Мертвими словами,
Та якогось-то Ярему
Веде перед нами
У постолах. Дурень! дурень!
Били, а не вчили:
Од козацтва, од гетьманьства —
Високі могили,
Більш нічого не осталось,
Та й ті розривають;
А він хоче, щоб слухали,
Як старці сьпівають!
Дарма праця, пане-брате:
Коли хочеш грошей,
Та ще й слави, того дива,
Сьпівай про „*Матрьошу*“,
Про „*Парашу-радость нашу*“,
Султан, *паркет*, *шпори*, —
От-де слава! А то сьпіва:
„Грає синє море!“
А сам плаче; за тобою
І твоя громада
У сіряках!...“ — Правда, мудрі!
Спасибі за раду!
Теплий кожух, тілько, шкода,
Не на мене шитий;
А розумне ваше слово
Брехнею підбите.
Вибачайте! кричіть собі! —
Я слухать не буду,
Та й до себе не покличу:
Ви розумні люде, —
А я дурень, один собі
У моїй хатині,

Digitized by Google

Засьпіваю, заридаю,
Як мала дитина.
Засьпіваю, — море грає,
Вітер повіває,
Степ чорніє, і могила
З вітром розмовляє.
Засьпіваю, — розвернулась
Висока могила;
Аж до моря Запорозці
Степ широкий крили;
Отамани на вороних
Перед бунчуками
Вигравають, а пороги
Меж очеретами
Ревуть, стогнуть, розсердились, —
Щось страшне сьпівають!
Послухаю, пожурюся,
У старих спитаю:
Чого, батьки, сумуєте?
„Не весело, сину! —
„Дніпро на нас розсердився,
„Плаче Україна...“
І я плачу, а тим часом
Пишними рядами
Виступають отамани,
Сотники с панами,
І гетьмани, — всі в золоті...
У мою хатину
Прийшли, сіли коло мене,
І про Україну
Розмовляють, розказують:
Як Січ будували;
Як козаки на байдаках
Пороги минали;
Як гуляли по синьому,
Грілися в Скутарі,
Та як, люльки закуривши
В Польщі на пожарі,
В Україну верталися;
Як бенкетували:

Digitized by Google

„Грай, кобзарю! лий, шинкарю!“
Козаки гукали.
Шинкарь знає, — наливає
І не схаменетця;
Кобзарь вшкварив, а козаки,
Аж Хортиця гнетця,
Метелиці та гопака
Гуртом оддирають;
Кухоль ходить, переходить,
Так і висихає.
Гуляй, пане, без жупана!
Гуляй, вітре, полем!
Грай, кобзарю! лий, шинкарю!
Поки встане доля.
Взявшись в боки, на-в-присідки
Парубки з дідами:
„От-так, діти, добре, діти!
Будете панами!“
Отамани на бенкеті,
Неначе на раді,
Похожають, розмовляють ...
Вельможна громада
Не втерпіла, ударила
Старими ногами;
І я дивлюсь, поглядаю,
Сьміюся сльозами, —
Дивлюся, сьміюся, дрібні утираю:
Я не одинокий, — є с ким в сьвіті жить!
У моїй хатині, як в степу безкраїм,
Козацтво гуляє, байрак гомонить;
У моїй хатині синє море грає,
Могила сумує, тополя шумить,
Тихесенько „Гриця“ дівчина сьпіває, —
Я не одинокий — є с ким вік дожить!

От-де моє добро, гроші,
От-де моя слава!
А за раду... спасибі вам
За раду лукаву!

Digitized by Google

Буде з мене, поки живу,
І мертвого слова,
Щоб виливать журбу-сльози.
Бувайте здорові!
Піду синів випровожать
В далеку дорогу.
Нехай ідуть! — може найдуть
Козака старого,
Щó привіта моїх діток
Старими сльозами.
Буде з мене! Скажу ще раз:
Пан я над панами!

От-так сидя кінці стола,
Міркую, гадаю:
Кого просить? хто поведе? —
На дворі сьвітає,
Погас місяць, горить сонце.
Гайдамаки встали,
Помолились, одяглися,
Кругом мене стали.
Сумно-сумно, як сироти
Мовчки похилились.
„Благослови, кажуть, батьку!
Поки маєм силу, —
Благослови шукать долю
На широкім сьвіті!“
— „Пострівайте! сьвіт не хата,
А ви малі діти,
Нерозумні. Хто ватажком
Піде перед вами?
Хто проведе? Лихо, діти,
Лихо мені з вами!
Викохав вас, вигодував;
Виросли чи-малі,
Йдете в люди, а там тепер
Все письменне стало.
Вибачайте, що не вивчив,
Бо й мене, хоч били,

Digitized by Google

Добре били, а багато
Де-чому навчили!
Тма, мна знаю, а оксію
Не втну таки й досі.
Що́-ж вам скажуть? Ходім, сини!
Ходімо! — попросим.
Єсть у мене щирий батько
(Рідного немає),
Дасть він мені раду з вами,
Бо сам здоров знає,
Як то тяжко блукать в сьвіті
Сироті без роду.
А до того, душа щира,
Козацького роду, —
Не одцуравсь того слова,
Що́ мати сьпівала,
Як малого повивала,
З малим розмовляла;
Не одцуравсь того слова,
Що́ про Україну
Сьліпий старець сумуючи
Сьпіває під тином.
Любіть її, думу правди,
Козацькую славу, —
Люо́іть її! Ходім, сини,
На раду ласкаву!
Як-би не він спіткав мене
При лихій годині,
Давно-б досі заховали
В сьнігу на чужині, —
Заховали-б та й сказали:
„Так якесь ледащо!“
Тяжко-важко нудить сьвітом,
Не знаючи за-що.
Минулося, щоб не снилось!...
Ходімо, хлопята!
Коли мені на чужині
Не дав погибати,
То й вас прийме, привітає,
Як свою дитину.

Digitized by Google

А од його, помолившись,
Гайда в Україну!“

Добри-день же, тату, в хату!
На твоїм порогу
Благослови моїх діток
В далеку дорогу!

Інтродукция.

Була колись шляхетчина,
Вельможная пані;
Мірялася з Москалями,
З Ордою, з султаном,
З Німотою... Було колись...
Та що не минає?
Було, шляхта знай чванитця,
День і ніч гуляє,
Та королем коверзує...
Не кажу Степаном,
Або Яном Собієским:
Ті два незвичайні, —
А иншими. Небораки
Мовчки панували.
Сейми, сеймики ревіли,
Сусіде мовчали, —
Дивилися, як королі
Із Польщі втікають,
Та слухали, як шляхецтво
Навісне гукає:
„Niepozwalam! niepozwalam!“
Шляхта репетує,
А маґнати палять хати,
Шабельки гартують.
Довго таке творилося,
Поки не в Варшаві
Запанував над Ляхами
Понятовський жвавий.

Digitized by Google

Запанував, та й думав шляхту
Приборкать трошки... не з'умів!
Хотів добра, як дітям мати,
А може й ще чого хотів.
Єдине слово „niepozwalam“
Хотів у шляхти одібрать,
А потім... Польща запалала,
Шляхта сказилася... кричять:
„Слово гонору, дарма праця!
Поганець, наймит Москаля!“
На ґвалт Пулавського і Паца
Встає шляхецькая земля,
І — разом сто конфедерацій.[1])*

Розбрелись конфедерати
По Польщі, Волині,
По Литві, по Молдаванах
І по Україні; —
Розбрелися, та й забули
Волю ратувати,
Полигалися з жидами,
Та й ну руйнувати!
Руйнували, мордували,
Церквами топили...
А тим часом гайдамаки
Ножі осьвятили.

Галайда.

„Яремо! герш-ту, хамів сину?
Піди кобилу приведи!
Подай патинки господині
Та принеси мені води!
Вимети хату! внеси дрова!
Посип індикам! гусям дай!

---

*) Шевченкові „приписи“ до „Гайдамаків“ надруковано посьлі сеї поеми.

Digitized by Google

Піди до льоху, до корови,
Та швидче, хаме!... Пострівай!
Упоравшись, біжи в Вільшану:[2])
Імості треба. Не барись!“ —
Пішов Ярема, похиливсь.

От-так у-ранці жид поганий
Над козаком коверзував.
Ярема гнувся, бо не знав,
Не знав сіромаха, що виросли крила,
Що неба достане, коли полетить,
Не знав, нагинався...

О, Боже мій милий!
Тяжко жить на сьвіті, а хочетця жить:
Хочетця дивитись, як сонечко сяє,
Хочетця послухать, як море заграє,
Як пташка щебече, байрак гомонить,
Або чорнобрива в гаю засьпіває...
О, Боже мій милий, як весело жить!

Сирота Ярема, сирота убогий:
Ні сестри, ні брата, — нікого нема!
Попихач жидівський, виріс у порогу;
А не клене долі, людей не займа.
Та й за-що їх лять? хиба вони знають,
Кого треба гладить? кого катувать?
Нехай бенкетують!... У їх доля дбає,
А сироті треба самому придбать.
Трапляєтця, часом тихенько заплаче,
Та й то не од того, що серце болить:
Щó-небудь згадає, або щó побачить...
Та й знову до праці. От-так треба жить!
На-що батько-мати, високі палати,
Коли нема серця з серцем розмовлять?
Сирота Ярема — сирота багатий,
Бо є с ким заплакать, є с ким засьпівать:
Єсть карії очі, — як зіроньки сяють,
Білі рученята — мліють-обнімають,
Єсть серце єдине, серденько дівоче,
Щó плаче, сьмієтця, як він того хоче.

Digitized by Google

От-такий-то мій Ярема,
Сирота багатий!
Таким і я колись-то був!
Минуло, дівчата!...
Минулося, розійшлося,
І сьліду не стало.
Серце мліє, як згадаю...
Чому не осталось?
Чому не осталось? чому не вітало?
Легше було-б сльози, журбу виливать, —
Люде одібрали, бо їм було мало.
„На-що йому доля? треба закопать:
Він і так багатий...!“
Багатий на лати
Та на дрібні сльози! — бодай не втирать! —
Доле моя, доле! де тебе шукать?
Вернися до мене, до моєї хати!
Або хоч приснися!... не хочетця спать!

Вибачайте, люде добрі!
Може не до ладу?
Та прокляте лихо-злидні
Кому не завадить?
Може ще раз зострінемось,
Поки шкандибаю
За Яремою по сьвіту,
А може... й не знаю.
Лихо, люде, всюди лихо,
Нігде пригорнутьця:
Куди, каже, хилить доля,
Туди й треба гнутьця, —
Гнутьця мовчки, усьміхатьця,
Щоб люде не знали,
Що́ на серці заховано,
Щоб не привітали.
Бо їх ласка... нехай снитця
Тому, в кого доля,
А сироті щоб не снилась,
Не снилась ніколи!

Digitized by Google

Тяжко, нудно розказувать.
А мовчать не вмію. —
Виливайся-ж слово-сльози!
Сонечко не гріє,
Не висушить. Поділюся
Моїми сльозами...
Та не з братом, не з сестрою, —
З німими стінами
На чужині... А поки-що —
До корчми вернуся:
Що́ там робитця?

Жидюга

Дріжить, ізігнувшись
Над каганцем: лічить гроші
Коло ліжка, клятий.
А на ліжку... ох, аж душно!...
Білі рученята
Розкидала, розкрилася...
Як квіточка в гаю,
Червоніє; а пазуха...
Пазухи немає —
Розірвана... Мабуть душно
На перині спати
Одинокій, молоденькій;
Ні с ким розмовляти, —
Одна шепче. Несказано
Гарна нехрищена!
Ото дочка, а то батько —
Чортова кишеня!
Стара Хайка лежить долі,
В перинах поганих. —
Де-ж Ярема? Взявши торбу,
Потяг у Вільшану.

Digitized by Google

Конфедерати.

„Одчиняй, проклятий жиде!
Бо будеш битий... одчиняй!
Ламайте двері! поки вийде
Старий паскуда.“
— „Пострівай!
Стрівайте! — зараз!“
— „Нагаями!
Свиняче ухо! Жартувать,
Чи що́ ти хочеш?“
— „Я? с панами?
Крий Боже! — зараз, дайте встать.
Ясновельможні! (нишком — свині!)“
— „Пане полковнику, ламай!“
Упали двері... а нагай
Малює вдовж жидівську спину.
„Здоров, свине! здоров, жиде!
Здоров, чортів сину!“
Та нагаєм, та нагаєм...
А жид зогнув спину:
„Не жартуйте, мості-пане!“
— „Добри-вечір, в хату!
Ще раз шельму! ще раз!... годі!
Вибачай, проклятий!
Добри-вечір! а де дочка?“
— „Умерла, панове!“
— „Лжеш, Іудо! — нагаями!“
Посипались знову...
„Ой паночки-голубчики,
Їй-Богу, немає!“
— „Брешеш, шельмо!“
— „Коли брешу,
Нехай Бог карає!“
— „Не Бог, а ми. Признавайся!“
— „На-що-б мав ховати,
Як-би жива? Нехай, Боже,
Щоб я був проклятий!...“

Digitized by Google

„Ха, ха, ха, ха!... Чорт, панове,
Літанью сьпіває.
Перехристись!“
— „Як же воно?
Далебі не знаю.“
— „От-так, дивись!...“
Лях христитця,
А за ним Іуда.
„Браво! браво! охристили.
Ну, за таке чудо
Могоричу, мості-пане!
Чуєш, охрищений?
Могоричу!“
— „Зараз, зараз!“
Ревуть, мов скажені,
Ревуть Ляхи, а поставець
По столу гуляє.
„Єще Польща не згінела!“
Хто-куди гукає.
„Давай, жиде!“
Охрищений
Із льоху та в хату
Знай шмигляє, наливає;
А конфедерати
Знай гукають: „Жиде! меду!“
Жид не схаменетця.
„Де цимбали? грай, псявіро!“
Аж корчма трясетця, —
Краковяка оддирають,
Вальса та мазура.

І жид гляне та нищечком:
„Шляхецька натура!“
— „Добре, годі! тепер сьпівай!“
— „Не вмію, їй-Богу!“
— „Не божись, собача шкуро!“
— „Яку-ж вам? „Небогу?“

„Була собі Гандзя,
„Каліка небога,

Digitized by Google

„Божилася, молилася,
„Що боліли ноги;
„На панщину не ходила,
„А за парубками
„Тихесенько, гарнесенько
„По-між бурянами.“

— „Годі! годі! це погана:
Схизмати[3]) сьпівають.“
— „Якої-ж вам! хиба оцю?
Стрівайте! згадаю....

„Перед паном Хведором
„Ходить жид ходором,
„І задком
„І передком
„Перед паном Хведірком.“
— „Добре, годі! тепер плати!“
— „Жартуєте, пане!
За-що платить?“
— „Що слухали.
Не кривись, поганий!
Не жартуєм. Давай грошi!“
— „Де менi їх взяти?
Ні шеляга; я панською
Ласкою багатий.“
— „Лжеш, собако! признавайся!
А нуте, панове,
Батогами!“
Засвистiли,
Христять Лейбу знову.
Перiщили-перiщили,
Аж пiря летiло...
„Їй же Богу, ні шеляга!
Їжте моє тiло!
Ні шеляга! ґвалт! ратуйте!“
— „Ось ми поратуєм!“
— „Пострівайте! я щось скажу.“
— „Почуєм, почуєм,

Digitized by Google

Та не бреши! бо, хоч здохни,
Брехня не поможе."
— „Ні, в Вільшаній..."
— „Твої гроші?"
— „Мої?... ховай Боже!
Ні, я кажу, що в Вільшаній...
Вільшанські схизмати
По три сімї, по чотири
Живуть в одній хаті."
— „Ми це знаєм, бо ми самі
Їх так очухрали."
— „Та ні, не те... вибачайте!...
Щоб лиха не знали,
Щоб вам гроші приснилися!...
Бачте, у Вільшаній
У костьолі... у титаря...
А дочка Оксана!
Ховай Боже! як панночка!
Щó-то за хороше!
А червінців! хоч не його,
Так щó? аби гроші!"
— „Аби гроші, однаково!
Правду Лейба каже;
А щоб певна була правда,
Нехай шлях покаже!
Одягайся!"

Поїхали
Ляхи у Вільшану.
Один тілько під лавою
Конфедерат пяний
Нездужа встать, а курника,
Пяний і веселий.

Digitized by Google

Титарь.

„Угаю, гаю
Вітру немає;
Місяць високо,
Зіроньки сяють.
Вийди, серденько! —
Я виглядаю, —
Хоч на годину,
Моя рибчино!
Виглянь, голубко!
Та поворкуєм,
Та посумуєм:
Бо я далеко
Сю ніч мандрую. —
Виглянь же, пташко,
Моє серденько!
Поки близенько,
Та поворкуєм...
Ох, тяжко-важко!“

От-так ходя по-під гаєм,
Ярема сьпіває,
Виглядає, а Оксани
Немає, немає...
Зорі сяють; серед неба
Сьвітить білолиций;
Верба слуха соловейка,
Дивитця в криницю;
На калині, над водою,
Так і виливає,
Неначе зна, що дівчину
Козак виглядає. —
А Ярема по долині
Ледве-ледве ходить,
Не дивитця, не слухає...
„На-що мені врода?
Коли нема долі, нема талану!
Літа молодиї марно пропадуть.

Digitized by Google

Один я на сьвіті, без роду і долі —
Стеблина-билина на чужому полі;
Стеблину-билину вітри рознесуть.
Так і мене люде не знають, де діти.
За-що-ж одцурались? що я сирота!
Одно було серце, одно на всім сьвіті,
Одна душа щира, та бачу, що й та,
Що й та одцуралась!"

І хлинули сльози.
Поплакав сердега, утер рукавом.
„Оставайсь здорова! В далекій дорозі
Найду або долю, або за Дніпром
Ляжу головою... А ти не заплачеш,
А ти не побачиш, як ворон клює
Ті карії очі, ті очі козачі,
Щó ти цілувала, серденько моє!
Забудь мої сльози, забудь сиротину!
Забудь, що клялася, — другого шукай!
Я тобі не пара; я в сірій свитині,
А ти титарівна! Кращого вітай! —
Вітай, кого знаєш... така моя доля!
Забудь мене, пташко! забудь, не журись!
А коли почуєш, що на чужім полі
Сховали Ярему, — нишком помолись,
Одна, серце, на всім сьвіті
Хоч ти помолися!"
Та й заплакав сіромаха,
На кий похилився.
Плаче собі тихесенько...
Шелесть!... коли гляне:
По-під гаєм, мов ласочка,
Крадетця Оксана.
Забув... побіг... обнялися...
„Серце!" та й зомліли.
Довго-довго тілько — „серце!"
Та й знову німіли.
„Годі, пташко!"
— „Ще трошечки,
Ще... ще... сизокрилий!

Digitized by Google

Вийми душу!... ще раз... ще раз...
Ох, як я втомилась!“
— „Одпочинь, моя ти зоре!
Ти з неба злетіла!“ —
Послав свитку. Як ясочка,
Усьміхнулась, сіла.
„Сідай же й ти коло мене!“
Сів, та й обнялися.
„Серце моє, зоре моя,
Де це ти зоріла?“
— „Я сьогодні забарилась:
Батько занедужав;
Коло його все поралась...“
— „А мене й байдуже?“
— „Який бо ти, їй-же Богу!“
І сльози блиснули.
— „Не плач, серце! — я жартую.“
— „Жарти!“

Усьміхнулась.
Прихилилась головкою,
Та й ніби заснула.
— „Бач, Оксано, я жартую,
А ти й справді плачеш!
Ну, не плач же! глянь на мене!
Завтра не побачиш; —
Завтра буду я далеко,
Далеко, Оксано!...
Завтра в-ночі у Чигрині
Сьвячений достану, —
Дасть він мені сріблo-злото,
Дасть він мені славу.
Одягну тебе, обую,
Посажу, як паву,
На дзиґлику, як гетьманшу,
Та й дивитьця буду, —
Поки не вмру, дивитимусь.“
— „А може й забудеш?
Розбагатієш, у Київ
Поїдеш с панами,

Digitized by Google

Найдеш собі шляхтяночку, —
Забудеш Оксану!“
— „Хиба краща є за тебе?“
— „Може й є, — не знаю.“
— „Гнівиш Бога, моє серце:
Кращої немає!
Ні на небі, ні за небом,
Ні за синім морем
Нема кращої за тебе!“
— „Що́ се ти говориш?
Схаменися!“

— „Правду, рибко!“
Та й знову, та й знову...
Довго вони, як бачите,
Вели таку мову;
Цілувались, обнімались
З усієї сили;
То плакали, то божились,
То ще раз божились.
Їй Ярема розказував,
Як жить вони будуть,
Як окує всю в золото,
Як долю добуде,
Як виріжуть гайдамаки
Ляхів в Україні,
Як він буде панувати,
Коли не загине.
Аж обридло слухаючи,
Далебі, дівчата!
„Ото який! мов і справді
Обридло!“

А мати,
Або батько як побачять,
Що ви, мої любі,
Таке диво читаєте, —
Гріха на всю губу!...
Тоді, тоді — та цур йому!
А дуже цікаве!

Digitized by Google

А надто вам розказать би,
Як козак чорнявий
Під вербою над водою
Обнявшись сумує;
А Оксана, як голубка,
Воркує, цілує, —
То заплаче, то зомліє,
Головоньку схилить:
„Серце мое, доле моя!
Соколе мій милий!
Мій!...“ аж верби нагинались
Слухать тую мову.
От-то мова! Не розкажу,
Мої чорнобриві,
Не розкажу против ночі,
А то ще приснитця.
Нехай собі розійдутця
Так, як і зійшлися, —
Тихесенько, гарнесенько,
Щоб ніхто не бачив
Ні дівочі дрібні сльози,
Ні щирі козачі.
Нехай собі!... може ще раз
Вони на сім сьвіті
Зострінутця... побачимо...

А тим часом сьвітить
З усіх вікон у титаря.
Що-то там творитця?
Треба глянуть, та розказать...
Бодай не дивитьця!
Бодай не дивитьця, бодай не казати!
Бо за людей сором, бо серце болить.
Гляньте, подивітьця: то конфедерати!
Люде, що́ зібрались волю боронить! —
Боронять, прокляті!..[4]) Будь проклята мати!
І день, і година, коли понесла,
Коли породила, на сьвіт привела!
Дивітьця, що́ роблять у титаря в хаті
Пекельниї діти!

Digitized by Google

У печі пала́
Огонь і сьвітить на всю хату. —
В кутку собакою дріжить
Проклятий жид; конфедерати
Кричять до титаря: „Хоч жить?
Скажи, де гроші?“
Той мовчить.
Налигачем скрутили руки.
Об землю вдарили. — нема.
Нема ні слова.
„Мало муки!
Давайте приску! де смола?
Кропи його! от-так! холоне?
Мерщій же приском посипай!
Що́? скажеш? шельмо!... І не стогне!
Завзята бестія! Стрівай...!“
Насипали в халяви жару...
„У тімя цьвяшок закатай!“
Не витерпів сьвятої кари.
Упав сердега. Пропадай.
Душа, без сповіди сьвятої!
„Оксано, дочко!“ та й умер...
Ляхи задумалися стоя,
Хоч і запеклі.
„Що-ж тепер?
Панове ради! Поміркуєм,
Тепер з ним нічого робить.
Запалим церкву!“
— „Гвалт! ратуйте!
Хто в Бога вірує!“ кричить
На дворі голос, що́ в сили.
Ляхи зомліли. „Хто такий?“
Оксана в двері: „Вбили! вбили!“
Мліє та й пада, — а старший
Махнув рукою на громаду.
Понура шляхта, мов хорти,
За двері вийшла. Сам по-заду
Бере зомлілую...
Де-ж ти.
Яремо! де ти? подивися! —

Digitized by Google

А він мандруючи сьпіва,
Як Наливайко з Ляхом бився.

Ляхи пропали; нежива
Пропала з ними і Оксана.
Собаки де-де по Вільшанії
Загавкають, та й замовчять.
Біліє місяць; люде сплять,
І титарь спить... Не рано встане:
На віки, праведний, заснув!
Горіло сьвітло, погасало, —
Погасло... Мертвий мов здрігнув,
І сумно-сумно в хаті стало.[5])

Сьвято в Чигирині.

Гетьмани, гетьмани! як-би то ви встали,
Встали, подивились на той Чигирин,
Що́ ви будували, де ви панували, —
Заплакали-б тяжко, бо ви-б не пізнали.
Козацької слави убогих руїн!
Базари, де військо, як море червоне,
Перед бунчуками, бувало, горить,
А ясновельможний, на воронім коні,
Блисне булавою — море закипить, —
Закипить, і розлилося
Степами, ярами;
Лихо мліє перед ними...
А за козаками...
Та що́ й казать?... минулося;
А те, що́ минуло,
Не згадуйте, пани-брати!...
. . . . . .
Та й що́ с того, що згадаєш?
Згадаєш, — заплачеш.
Ну, хоч глянем на Чигирин,
Колись-то козачий.

Digitized by Google

Із-за лісу, з-за туману,
Місяць випливає.
Червоніє, круглолиций,
Горить, а не сяє.
Неначе зна, що не треба
Людям його сьвіту,
Що пожари Україну
Нагріють, осьвітять.
І смерклося, а в Чигрині,
Як у домовині.
Сумно-сумно. (От-так було
По всій Україні
Против ночі Маковія.
Як ножі сьвятили).
Людей не чуть; через базар
Кажан костокрилий
Перелетить; на вигоні
Сова завиває.
А де-ж люде?... Над Тясмином,
У темному гаю
Зібралися: старий, малий,
Убогий, багатий
Поєднались, — дожидають
Великого сьвята.

У темному гаю, в зеленій діброві
На припоні коні отаву скубуть;
Осідлані коні, вороні готові.
Куди-то поїдуть? кого повезуть?
Он кого, дивіться! Лягли по долині,
Неначе побиті, ні слова не чуть.
От-то гайдамаки! На ґвалт України
Орли налетіли; вони рознесуть
Ляхам, жидам кару;
За кров і пожари
Пеклом гайдамаки Ляхам оддадуть.

По-під дібровою стоять
Вози залізної тарані:

Digitized by Google

То щедроï гостинець пані.
Уміла що́ кому давать. —
Нівроку їй, нехай царствує!
Нехай не вадить! як не чує...
По-між возами нігде стать:
Неначе в ірій налетіло
З Сьмілянщини, з Чигирина,
Просте козацтво, старшина, —
На певне діло налетіли.
Козацьке паньство похожає
В киреях чорних, як один.
Тихенько ходя розмовляє
І поглядає на Чигрин.

Старшина первий.

Старий Головатий щось дуже коверзує.

Старшина другий.

Мудра голова! сидить собі в хуторі, ніби не знає нічого, а дивишся — скрізь Головатий. „Коли сам," каже, „не повершу, то синові передам."

Старшина третій.

Та й син же штука! Я вчора зострівся з Залізняком; таке розказує про його, що цур йому! „Кошовим," каже, „буде, та й годі; а може ще і гетьманом, коли тее..."

Старшина другий.

А Гонта на-що? а Залізняк? до Гонти сама... сама писала: „Коли, каже..."

Старшина первий.

Цитьте лишень! здаєтця дзвонять.

Старшина другий.

Та ні, то люде гомонять.

Digitized by Google

Старшина первий.

Гомонять, поки Ляхи почують. Ох, старі голови та розумні; химерять-химерять, та й зроблять з лемеша швайку. Де можна лантух, там торби не треба. Купили хріну, треба з'їсти: плачте, очі, хоч повилазьте! — бачили, що́ купували; грошам не пропадать! А то думають-думають, ні в-голос, ні мовчки, а Ляхи догадаютця, — от тобі й пшик! Що́ там за рада? чом вони не дзвонять? Чим спиниш народ, щоб не гомонів? Не десять душ, а слава Богу вся Сьмілянщина, коли не вся Украïна... Он, чуєте? сьпівають.

Старшина третій.

Справді сьпіва щось; піду, спиню.

Старшина первий.

Не спиняй, нехай собі сьпіває, аби не голосно!

Старшина другий.

От-то мабуть Волох![6]) Не втерпів таки старий дурень; треба, та й годі!

Старшина третій.

А мудро сьпіваєш! коли не послухаєш, усе иншу. Підкрадьмось, братці! та послухаєм; а тим часом задзвонять.

Старшина первий і другий.

А що-ж? то й ходімо!

Старшина третій.

Добре, ходімо!

(Старшини нишком стали за дубом, а під дубом сидить сьліпий кобзарь; кругом його Запорозці і гайдамаки. Кобзарь сьпіває с повагою і неголосно.)

Digitized by Google

Кобзарь.

„Ой Волохи, Волохи!
Вас осталося трохи;
І ви, Молдавани!
Тепер ви не нани:
Ваші господарі —
Наймити Татарам,
Турецьким султанам,
В кайданах, в кайданах!
Годі-ж, не журітьця!
Гарно помолітьця!
Братайтеся з нами,
З нами козаками;
Згадайте Богдана,
Старого гетьмана!
Будете панами,
Та, як ми, з ножами,
З ножами сьвятими,
Та з батьком Максимом
Сю ніч погуляєм,
Ляхів погойдаєм,
Та так погуляєм,
Що аж пекло засьмієтця,
Небо запалає...
Добре погуляєм!“

Запорожець.

Добре погуляєм! правду старий сьпіва, як не бреше. А що-б то з його за кобзарь був, як би не Волох!

Кобзарь.

Та я й не Волох; так тілько, — був колись у Волощині, а люде й зовуть Волохом, сам не знаю за-що.

Запорожець.

Ну, та дарма; утни ще яку-небудь! А ну лишень, про батька Максима ушкварь!

Digitized by Google

Гайдамака.

Та не голосно, щоб не почула старшина.

Запорожець

А що́ нам ваша старшина? почує, так послуха, коли має чим слухати, та й годі! У нас один старший — батько Максим; а він як почує, то ще карбованця дасть. Сьпівай, старче Божий! — не слухай його!

Гайдамака.

Та воно так, чоловіче! я це й сам знаю, та ось що́: не так пани, як підпанки! або — поки сонце зійде, то роса очі виїсть.

Запорожець.

Брехня! сьпівай, старче Божий. яку знаєш! — а то й дзвона не діждемо, — поснемо.

Гуртом.

Справді поснемо; сьпівай яку-небудь!

Кобзарь (сьпіває).

Літа орел, літа сизий
По-під небесами:
Гуля Максим, гуля батько
Степами-лісами.
Ой літає орел сизий,
А за ним орлята;
Гуля Максим, гуля батько,
А за ним хлопята.
Запорозці — ті хлопята,
Сини його, діти.
Поміркує, загадає,
Чи бити, чи пити,
Чи танцювать, — то й ушкварить,
Аж земля трясетця;

Digitized by Google

Засьпіває, — засьпівають,
Аж лихо сьміється.
Горілку-мед не чаркою.
Поставцем черкає,
А ворога, заплющившись,
Ката не минає.
От-такий-то наш отаман,
Орел сизокрилий!
І воює, і гарцює
З усієї сили, —
Нема в його ні оселі,
Ні саду, ні ставу...
Степ і море; скрізь битий шлях,
Скрізь золото, слава.
Шануйтеся-ж, вражі Ляхи,
Скажені собаки!
Йде Залізняк Чорним шляхом,
За ним гайдамаки.

Запорожець.

Оце то так! вчистив, нічого сказати: і до ладу, і правда. Добре, далебі добре! Що́ хоче, то так і втне. Спасибі, спасибі!

Гайдамака.

Я щось не второпав, що́ він сьпівав про гайдамаків?

Запорожець.

Який бо ти бевзь і справді! Бачиш, ось що́ він сьпівав: щоб Ляхи погані, скажені собаки, каялись, бо йде Залізняк Чорним шляхом з гайдамаками, щоб Ляхів, бачиш, різати...

Гайдамака.

І вішати, і мордувати! Добре, їй-Богу, добре! Ну, це так! Далебі, дав би карбованця, як-би був не пропив учора! Шкода! Ну, нехай стара вязне, більше мяса буде! Поборгуй, будь ласкав! — завтра оддам. Утни ще що-небудь про гайдамаків!

Digitized by Google

Кобзарь.

До грошей я не дуже ласий. Аби була ласка слухати, — поки не охрип, сьпіватиму; а охрипну — чарочку, другу тії ледащиці-живиці, як то кажуть, та й знову. Слухайте-ж, панове громадо!

„Ночували гайдамаки
В зеленій діброві,
На припоні пасли коні,
Сідлані, готові.
Ночували Ляшки-панки
В будинках з жидами,
Напилися, простяглися,
Та й....“

Громада.

Цить лишень! здаєтця, дзвонять. Чуєш?... ще раз... о!

Кобзарь.

„Задзвонили, задзвонили!
Пішла луна гаєм, —
Ідіть же ви, та молітесь!
А я досьпіваю.“

Повалили гайдамаки,
Аж стогне діброва;
Не повезли, а на плечах
Чумацькі волові
Несуть вози. А за ними
Сьліпий Волох знову:
„Ночували гайдамаки
В зеленій діброві.“
Шкандибає, курникає,
І гич не до речі.
„Ну лиш иншу, старче Божий!“
З возами на плечах
Кричять йому гайдамаки.
— „Добре, хлопці, на-те!
От-так! от-так! добре, хлопці!
А нуте, хлопята,

Digitized by Google

Ушкваримо!“
Земля гнетця,
А вони з возами
Так і ріжуть. Кобзарь грає,
Додає словами:

„Ой гоп таки так!“
Кличе Гандзю козак:
„Ходи, Гандзю, пожартую,
„Ходи, Гандзю, поцілую;
„Ходім, Гандзю, до попа
„Богу помолитьця;
„Нема жита ні снопа,
„Вари варениці!“
Оженився, зажурився, —
Нічого немає;
У ряднині ростуть діти.
А козак сьпіває:
„І по хаті ти-ни-ни,
„І по сінях ти-ни-ни,
„Вари, жінко, лини!
„Ти-ни-ни, ти-ни-ни!“

— „Добре! добре! ще раз! ще раз!“
Кричять гайдамаки.

— „Ой гоп того дива!
Наварили Ляхи пива,
А ми будем шинкувать,
Ляшків-панків частувать.
Ляшків-панків почастуєм,
С панянками пожартуєм.
Ой гоп таки так!
Кличе панну козак:
„Панно, пташко моя!
„Панно, доле моя!
„Не соромся, дай рученьку,
„Ходім погуляймо;
„Нехай людям лихо снитця,
„А ми засьпіваймо!

Digitized by Google

„А ми засьпіваймо,
„А ми посідаймо,
„Панно, пташко моя,
„Панно, доле моя!“

— „Ще раз, ще раз!“

— „Як-би таки, або так, або сяк,
Як-би таки, запорозький козак,
Як-би таки молодий, молодий,
Хоч по хаті-б поводив, поводив.
Страх мені не хочетця
З старим дідом морочитьця!
Як-би таки...“

— „Цу-цу, скажені, схаменітьця!
Бач, розходилися! А ти,
Стара собако, де-б молитьця,
Верзеш тут погань! От чорти!“
Кричить отаман. Опинились; —
Аж церков бачять. Дяк сьпіва,
Попи с кадилами, с кропилом;
Громада — ніби нежива,
Ані телень... По-між возами
Попи с кропилами пішли;
За ними корогви несли,
Як на великдень над пасками.

„Молітесь, братія, молітесь!“
Так благочинний начина:
„Кругом сьвятого Чигрина
Сторожа стане с того сьвіту,
Не дасть сьвятого розпинать.
А ви Україну ховайте:
Не дайте матері, не дайте
В руках у ката пропадать!
Од Конашевича і досі
Пожар не гасне, люде мруть,
Конають в тюрмах, голі, босі...
Діти нехрищені ростуть, —

Digitized by Google

Козацькі діти; а дівчата!...
Землі козацької краса,
У Ляха вяне, як перш мати,
І непокритая коса
Стидом січетця; — карі очі
В неволі гаснуть; розковать
Козак сестру свою не хоче,
Сам не соромитця конать
В ярмі у Ляха... горе, горе!
Молітесь, діти! страшний суд
Ляхи в Україну несуть, —
І заридають чорні гори.
Згадайте праведних гетьманів:
Де їх могили? де лежить
Останок славного Богдана?
Де Остряницина стоїть
Хоч-би убогая могила?
Де Наливайкова? — нема!
Живого й мертвого спалили.[7])
Де той Богун, де та зіма?
Інгул що-зіму замерзає, —
Богун не встане загатить
Шляхецьким трупом.[8]) Лях гуляє!
Нема Богдана, червонить
І Жовті Води й Рось зелену.
Сумує Корсунь староденний:
Нема журбу с ким поділить!
І Альта плаче: „Тяжко жити!
„Я сохну, сохну... де Тарас?[9])
„Нема, не чуть... не в батька діти!“
Не плачте, братія! — за нас
І душі праведних, і сила
Архистратига Михаіла!
Не за горами кари час! —
Молітесь, братія!“

Молились,
Молились щиро козаки,
Щиро, як діти; не журились,

Digitized by Google

Думали тее... а зробилось —
Над козаками хусточки!
Одно добро, одна слава —
Біліє хутина,
Та й ту знімуть...
А діякон:
„Нехай ворог гине!
Беріть ножі! осьвятили.“
Ударили в дзвони,
Реве гаєм: „осьвятили!“
Аж серце холоне.
Осьвятили, осьвятили!
Гине шляхта, гине!
Розібрали, заблищали
По всій Україні.[10])

Треті півні.[11])

Ще день Украйну катували
Ляхи скажені; ще один,
Один останній сумували
І Україна, і Чигрин.
І той минув — день Маковія,
Велике сьвято в Україні,
Минув, — і Лях і жидовин
Горілки, крови упивались,
Кляли схизмата, розпинали,
Кляли, що нічого вже взять.
А гайдамаки мовчки ждали,
Поки поганці ляжуть спать.
Лягли, і в голови не клали,
Що вже їм завтра не вставать.
Ляхи заснули, а Іуди
Ще лічять гроші у-ночі.
Без сьвітла лічять бариші,
Щоб не побачили злі люде.
І ті на золото лягли,
І сном нечистим задрімали.

Digitized by Google

Дрімають... на віки бодай задрімали!
А тим часом місяць пливе оглядать
І небо, і зорі, і землю, і море,
Та глянуть на люди, що́ вони моторять,
Щоб Богові в-ранці про те розказать.
Сьвітить білолиций на всю Україну,
Сьвітить, — а чи бачить мою сиротину,
Оксану з Вільшани, мою сироту?
Де її мордують? де вона воркує?
Чи знає Ярема? чи знає, чи чує?
Побачимо потім, а тепер не ту,
Не ту засьпіваю, — иншої заграю;
Лихо — не дівчата — буде танцювать!
Недолю сьпіваю козацького краю:
Слухайте-ж, щоб дітям потім розказать
Щоб і діти знали, внукам розказали,
Як козаки шляхту тяжко покарали
За те, що не вміла в добрі панувать.

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,
Довго-довго кров степами
Текла-червоніла.
Текла, текла, та й висохла.
Степи зеленіють;
Діди лежять, а над ними
Могили синіють.
Та що́ с того, що високі?
Ніхто їх не знає,
Ніхто щиро не заплаче,
Ніхто не згадає.
Тілько вітер тихесенько
Повіє над ними,
Тілько роси ранесенько
Сльозами дрібними
Їх умиють. Зійде сонце,
Осушить, пригріє;
А онуки? їм байдуже,
Жито собі сіють!

Digitized by Google

Багато їх, а хто скаже,
Де Гонти могила? —
Мученика праведного
Де похоронили?
Де Залізняк, душа щира,
Де одпочивав?
Тяжко! важко! Кат панує,
А їх не згадають.

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,
Довго-довго кров степами
Текла-червоніла.
І день, і ніч ґвалт, гармати;
Земля стогне, гнетця;
Сумно-страшно, а згадаєш, —
Серце усьміхнетця.

Місяцю мій ясний! з високого неба
Сховайся за гору, бо сьвіту не треба;
Страшно тобі буде, хоч ти й бачив Рось,
І Альту, і Сену: і там розлилось,
Не знать за-що, кровп широкеє море.
А тепер що буде? — Сховайся-ж за гору;
Сховайся, мій друже! щоб не довелось
На старість заплакать...

Сумно-сумно серед неба
Сяє білолиций:
По-над Дніпром козак іде
Може з вечорниці.
Іде смутний-невеселий,
Ледве несуть ноги.
Може дівчина не любить
За те, що убогий?
І дівчина його любить,
Хоч лата на латі, —
Чорнобривий, а не згине,
То буде й багатий.

Чого-ж смутний чорнобривий
Іде — чуть не плаче?

Digitized by Google

Якусь тяжку недоленьку
Віщує козаче,
Чує серце, та не скаже,
Яке лихо буде.
Мине лихо... Кругом його
Мов вимерли люде.
Ані півня, ні собаки:
Тілько із-за гаю
Десь далеко сіроманці
Вовки завивають.

Байдуже! іде Ярема,
Та не до Оксани,
Не в Вільшану на досьвітки, —
До Ляхів поганих
У Черкаси. А там третій
Півень засьпівав...
А там... а там... Йде Ярема,
На Дніпр поглядав.
„Ой Дніпре мій, Дніпре широкий та дужий!
Багато ти, батьку, у море носив
Козацької крови! — ще понесеш, друже!
Червонив ти синє, та не напоїв;
А сю ніч упєшся! Пекельнеє свято
По всій Україні сю ніч зареве;
Потече багато-багато-багато
Шляхецької крови! Козак оживе;
Оживуть гетьмани в золотім жупані;
Прокинетця доля; — козак засьпіва:
„Ні жида, ні Ляха!“ а в степах Украйни —
Дай-то Боже милий — блисне булава!“

Так думав, ідучи в латаній свитині,
Сердега Ярема з свяченим в руках.
А Дніпр мов підслухав: широкий та синій
Підняв гори-хвилі, а в очеретах
Реве, стогне, завивае,
Лози нагинае;
Грім гогоче, а блискавка
Хмару роздирае.

Digitized by Google

Іде собі наш Ярема,
Нічого не бачить;
Одна думка усьміхнетця,
А друга заплаче.
„Там Оксана, там весело
І в сірій свитині;
А тут... а тут... щó ще буде?
Може ще загину!“
А тим часом із байраку
Півень „кукуріку!“
„А! Черкаси!... Боже милий!
Не вкороти віку!“

Червоний бенкет.

Задзвонили в усі дзвони
По всій Україні;
Закричали гайдамаки:
„Гине шляхта, гине!
Гине шляхта! погуляєм
Та хмару нагрієм!“
Зайнялася Сьмілянщина,
Хмара червоніє;
А найперша Медведівка
Хмари нагріває.
Горить Сьміла, Сьмілянщина
Кровю підпливає, —
Горить Корсунь, горить Канів,
Чигирин, Черкаси;
Чорним шляхом[12]) запалало,
І кров полилася
Аж у Волинь. По Полісьсі
Гонта бенкетує,
А Залізняк в Сьмілянщині
Дамаску гартує
У Черкасах, де й Ярема
Пробув сьвячений.
„От-так, от-так! добре, діти!
Мордуйте скажених!

Digitized by Google

Добре, хлопці!“ на базарі
Залізняк гукає.
Кругом пекло; гайдамаки
По пеклу гуляють.
А Ярема — страшно глянуть —
По три, по чотири
Так і кладе! „Добре, сину!
Матері їх хиря!
Мордуй, мордуй! в раю будеш,
Або есаулом!
Гуляй, сину! нуте, діти!“
І діти майнули
По горищах, по коморах,
По льохах, — усюди;
Всіх уклали, все забрали.
„Тепер, хлопці, буде!
Утомились, одпочиньте!“

Улиці, базари
Крились трупом, плили кровю,
„Мало клятим кари!
Ще раз треба перемучить,
Щоб не повставали
Нехрищені, кляті душі!“
На базар збірались
Гайдамаки. Йде Ярема,
Залізняк гукає:
„Чуєш, хлопче? ходи сюди!
Не бійсь! не злякаю.“
— „Не боюся!“ Знявши шапку,
Став, мов перед паном.
— „Відкіля ти? хто ти такий?“
— „Я, пане, з Вільшани.“
— „З Вільшаної, де титаря
Псяк замордували?“
— „Де? якого?“
— „У Вільшаній;
І кажуть, що вкрали
Дочку його, коли знаєш.“
— „Дочку у Вільшаній?“

Digitized by Google

— „У титаря, коли знавав!“
— „Оксано, Оксано!“
Ледве вимовив Ярема,
Та й упав до-долу.
„Еге! ось що́... Шкода хлопця;
Провітри, Миколо!“
Провітрився. „Батьку! брате!
Чом я не сторукий?
Дайте ножа, дайте силу!
Муки Ляхам, муки!
Муки страшної, щоб некло
Тряслося та мліло!“
— „Добре, сину, ножі будуть
На сьвятеє діло.
Ходім з нами у Лисянку
Ножі гартувати!“
— „Ходім, ходім, отамане!
Батьку ти мій, брате,
Мій єдиний! На край сьвіта
Полечу, достану,
С пекла вирву, отамане...
На край сьвіта, пане...
На край сьвіта, та не найду,
Не найду Оксани!“
— „Може й найдеш. А як тебе
Зовуть? я не знаю.“
— „Яремою.“
— „А прізвище?“
— „Прізвища немає!“
— „Хиба байстрюк? Без прізвища —
Запиши, Миколо,
У ревстер! Нехай буде...
Нехай буде Голий!
Так і пиши!“
— „Ні, погано!“
— „Ну хиба Бідою?“
— „І це не так.“
— „Стрівай лишень!
Пиши Галайдою!“
Записали.

Digitized by Google

— „Ну, Галайдо,
Поїдем гуляти!
Найдеш долю... а не найдеш, —
Рушайте, хлопята!“
І Яремі дали коня
Зайвого з обозу.
Усьміхнувся на воронім.
Та й знову у сльози.
Виїхали за царину;
Палають Черкаси...
— „Чи всі? діти!“
— „Усі, батьку!“
— „Гайда!“

Простяглася
По діброві по-над Дніпром
Козацька ватага.
А за ними кобзарь-Волох
Переваги-ваги
Шкандибає на конику,
Козакам сьпіває:
„Гайдамаки, гайдамаки!
Залізняк гуляє.“

Поїхали... а Черкаси
Палають-палають.
Байдуже, ніхто й не гляне!
Сьміютця та лають
Кляту шляхту; хто балака,
Хто кобзаря слуха.
А Залізняк по-переду
Нашорошив уха,
Їде собі, люльку курить,
Нікому ні слова;
А за ним німий Ярема.
Зелена діброва
І темний гай, і Дніпр дужий,
І високі гори,
Небо, зорі, добро, люде
І лютеє горе —

Digitized by Google

Все пропало, все! Нічого
Не знає, не бачить,
Як убитий. Тяжко йому,
Тяжко, а не плаче.
Ні. не плаче: змія люта
Жадна випиває
Його сльози, давить душу,
Серце роздирає.
„Ой ви сльози, дрібні сльози!
Ви змиєте горе;
Змийте його... тяжко! нудно!
І синього моря,
І Дніпра, щоб вилить люте,
І Дніпра не стане!
Занапастить хиба душу?
Оксано, Оксано!
Де ти, де ти, подивися,
Моя сиротино!
Подивися на Ярему!
Де ти? Може гине?
Може тяжко клене долю,
Клене, умірає,
Або в пана у кайданах
У склепу конає!
Може згадує Ярему,
Згадує Вільшану,
Кличе його: „Серце моє,
„Обніми Оксану!
„Обнімемось, мій соколе!
„На віки зомлієм!
„Нехай Ляхи згнущаютця —
„Не почуєм!...“ Віє,
Віє вітер з-за Лиману,
Гне тополю в полі,
І дівчина похилитця,
Куди гне недоля.
Посумує, пожуритця,
Забуде... і може...
У жупані сама пані; —
А Лях... Боже, Боже!

Digitized by Google

Карай пеклом мою душу!
Вилий муки море!
Розбий кару надо мною!
Та не таким горем
Карай серце! — розірветця,
Хоч-би було камень!
Доле моя! серце моє!
Оксано, Оксано!
Де ти ділася-поділась?“...

І хлинули сльози, —
Дрібні-дрібні полилися.
Де вони взялися!
А Залізняк гайдамакам
Каже опинитись:
— „У ліс, хлопці! вже сьвітає,
І коні пристали:
Попасемо!“ — і тихенько
У лісі сховались.

Гупалівщина.

Зійшло сонце; Україна —
Де палала, тліла,
А де шляхта, запершися,
У будинках мліла.
Скрізь по селах шибениці:
Навішано трупу —
Тілько старших, а так шляхта —
Купою на купі.
На улицях, на розпутьтях
Собаки, ворони
Їдять шляхту, клюють очі;
Ніхто не боронить, —
Та й нікому: осталися
Діти та собаки:
Жінки навіть з рогачами
Пішли в гайдамаки.

Digitized by Google

От-таке-то було лихо
По всій Україні!
Гірше пекла... А за-віщо?
За-що люде гинуть?
Того-ж батька, такі-ж діти, —
Жити-б та брататьця!
Ні! не вміли, не хотіли,
Треба роз'єднатьця!
Треба крови, брата крови,
Бо заздро, що в брата
Є в коморі і на дворі,
І весело в хаті!
„Убєм брата! спалим хату!"
Сказали, і сталось, —
Все-б, здаєтця; ні! на кару
Сироти остались.
В сльозах росли, та й виросли;
Замучені руки
Розвязались, — і кров за кров,
І муки за муки!
Болить серце, як згадаєш:
Старих Славян діти
Впились кровю, — а хто винен
Ксьондзи єзуіти.[13])

Мандрували гайдамаки
Лісами, ярами,
А за ними і Галайда
З дрібними сльозами.
Вже минули Воронівку,
Вербівку, — в Вільшану
Приїхали... „Хиба спитать,
Спитать про Оксану? —
Не спитаю, щоб не знали,
За-що пропадаю."
А тим часом гайдамаки
Й Вільшану минають.
Питаєтця у хлопчика:
„Що? титаря вбили?"

Digitized by Google

— „Ба ні, дядьку! — батько казав,
Що його спалили
От-ті Ляхи, що́ там лежять,
І Оксану вкрали;
А титаря на цвинтарі
Вчора поховали.“
Не дослухав... „Неси, коню!“
І поводи кинув.
„Чом я вчора, поки не знав,
Вчора не загинув!
А сьогодні, коли й умру,
З домовини встану
Ляхів мучить! Серце моє!
Оксано! Оксано!
Де ти?“

Замовк, зажурився,
Поїхав ходою.
Тяжко-важко сіромасі
Боротьця з нудьгою.
Догнав своїх. Боровиків
Вже хутір минають.
Корчма тліє з стодолою,
А Лейби немає.
Усьміхнувся мій Ярема,
Тяжко усьміхнувся.
От-тут, от-тут по-за-вчора
Перед жидом гнувся,
А сьогодні... та й жаль стало,
Що лихо минуло.
Гайдамаки по-над яром
З шляху повернули.
Наганяють півпарубка.
Хлопець у свитині
Полатаній, у постолах,
На плечах торбина.
„Гей, старченя! стрівай лишень!“
— „Я не старець, пане!
Я, як бачте, гайдамака.“
— „Який же поганий!

Digitized by Google

Відкіля ти?“
— „З Керелівки.“ [14])
— „А Будища [15]) знаєш?
І озеро коло Будищ?“
— „І озеро знаю,
От-там воно; оцім яром
Втрапите до його.“
— „Щó? сьогодні Ляхів бачив?“
— „Нігде ні одного;
А вчора було багато.
Вінки не сьвятили:
Не дали Ляхи прокляті.
За-те-ж їх і били!
І я, й батько сьвятим ножем, —
А мати нездужа,
А то й вона-б...“
— „Добре, хлопче!
Ось на-ж тобі, друже,
Цей дукачик, та не згуби!“
Узяв золотого,
Подивився: „Спасибі вам!“
— „Ну, хлопці, в дорогу!
Та чуєте? без гомону.
Галайдо! за мною!
В оцім яру є озеро
Й ліс по-під горою,
А в лісі скарб. Як приїдем,
То щоб кругом стали,
Скажи хлопцям! Може льохи
Стерегти осталась
Яка погань.“

Приїхали,
Стали кругом ліса;
Дивлятця, — нема нікого...
„Ту їх до-сто-біса!
Які груші уродили!
Збивайте, хлопята!
Швидче! швидче! От-так! от-так!“
І конфедерати

Digitized by Google

Посипалися до-долу —
Груші гнилобокі.
Позбивали, упорались;
Козакам нівроку!
Найшли льохи, скарб забрали,
У Ляхів кишені
Потрусили, та й потягли
Ще карать мерзених.

Бенкет у Лисянці.*)

Смеркалося. Із Лисянки[16])
Кругом засьвітило:
От-то Гонта з Залізняком
Люльки закурили, —
Страшно-страшно закурили!
І в пеклі не вміють
От-так курить! Гнилий Тикич
Кровю червоніє
Шляхецькою, жидівською;
А над ним палають
І хатина, і будинок, —
Мов доля карає
Вельможного й неможного.
А серед базару
Стоїть Гонта з Залізняком,
Кричять: „Ляхам кари!
Кари Ляхам, щоб каялись!“
І діти карають.
Стогнуть, плачуть; один просить,
Другий проклинає;
Той молитця, сповідає
Гріхи перед братом,
Уже вбитим. Не милують,
Карають завзяті.

---

*) У виданю з 1841. р. ся глава зоветься: „Старосьвітський будинок.“

Digitized by Google

Як смерть люта, не вважають
На літа, на вроду
Шляхтяночки й жидівочки, —
Тече кров у воду.
Ні каліка, ані старий,
Ні мала дитина
Не остались, — не вблагали
Лихої години!
Всі полягли, всі покотом;
Ні душі живої
Шляхецької й жидівської.
А пожар у-двоє
Розгорівся, розпалався
До самої хмари.

А Галайда знай гукає:
„Кари Ляхам, кари!“
Мов скажений, мертвих ріже,
Мертвих віша, палить.
„Дайте Ляха, дайте жида!
Мало мені, мало!
Дайте Ляха, дайте крови
Наточить с поганих!
Крови море... мало моря!...
Оксано, Оксано!
Де ти?“ крикне й сховається
В поломьї, в пожарі.
А тим часом гайдамаки
Столи вздовж базару
Поставили, несуть страву,
Де щó запопали,
Щоб за-сьвітла повечерять, —
„Гуляй!“ загукали.

Вечеряють, а кругом їх
Пекло червоніє.
У поломьї повішані
На кроквах чорніють
Панські трупи. Горять крокви
І падають з ними.

Digitized by Google

„Пийте, діти! пийте, лийте!
С панами такими
Може ще раз зострінемось,
Ще раз погуляєм!“

І поставець одним духом
Залізняк черкає.
„За прокляті ваші трупи,
За душі прокляті
Ще раз випю! Пийте, діти!
Випєм, Гонто, брате!“
— „Постривай! я дожидаю,
Що Ляхи прокляті...“
Ярема встав: „Які Ляхи?“
— „От-то бо завзятий!
Пий горілку, мій голубе!“
— „Які Ляхи? брате!“
— „По тім боці, у будинку
Заперлись прокляті!“
— „Розвіємо!“ — „Шкода муру,
Старосьвітська штука!
А ще гірше, Богданові
Мурували руки!“
— „Богданові? шкода, шкода
Гетьманської праці!“
— „Я послав сказать проклятим,
Щоб видали Паца.
Помилую! Не видадуть —
Порох засипаю...
Потайники вже зроблені...“
— „І Ляхи гуляють?
Лічять зорі? Добре, брате!
А поки-що буде,
Випєм чарку!“ — „Добре, випєм!“
— „Пийте, добрі люде!
Та не дуже, бо ще може
Не кончили кари!“
— „Не кончили?!... Пийте, бийте!
Грай, сьпівай, кобзарю!

Digitized by Google

Не про дідів, бо незгірше
Й ми Ляхів караєм;
Не про лихо, бо ми його
Не знали й не знаєм.
Веселої утни, старче!
Щоб земля ломилась, —
Про вдовицю-молодицю,
Як вона журилась."

(Кобзарь грає й приспівує.)

„Од села до села
Танці та музики:
Курку, яйця продала —
Маю черевики.
Од села до села
Буду танцювати:
Ні корови, ні вола —
Осталася хата.
Я оддам, я продам
Кумові хатину,
Я куплю, я зроблю
Яточку під тином;
Торгувать, шинкувать
Буду чарочками,
Танцювать та гулять
Таки с парубками.
Ох! ви, дітки мої!
Мої голубята!
Не журіться, подивіться,
Як танцює мати!
Сама в найми піду,
Діток в школу оддам,
А червоним черевичкам
Таки дам, таки дам!"

— „Добре! добре! Ну! до танців,
До танців, кобзарю!"
Сьліпий вшкварив, — на-в-присідки
Пішли по базару, —

Digitized by Google

Земля гнеться... „Нумо, Гонто!“
— „Нум, брате Максиме!
Ушкваримо, мій голубе!
Поки не загинем.“

„Не дивуйтеся дівчата,
„Що я обідрався;
„Бо мій батько робив гладко,
„То й я в його вдався.“

— „Добре, брате! Їй же Богу!“
— „А ну, ти, Максиме!“
— „Пострівай лиш!“

„От-так чини, як я чиню,
„Люби дочку аби-чию,
„Хоч попову, хоч дякову,
„Хоч хорошу мужикову!“

Всі танцюють, а Галайда
Не чує, не бачить.
Сидить собі кінці стола,
Тяжко-важко плаче,
Як дитина. Чого-б, бачця?
В червонім жупані,
І золото, і слава є,
Та нема Оксани, —
Ні с ким долю поділити,
Ні с ким засыпівати;
Один, один сиротою
Мусить пропадати!
А того, того й не знає,
Що його Оксана
По тім боці за Тикичем
В будинку с панами,
С тими самими Ляхами,
Що замордували
Її батька. Недолюди!
Тепер заховались
За мурами, та дивитесь,
Як жиди конають,

Digitized by Google

Брати ваші! А Оксана
В вікно поглядає
На Лисянку засьвічену.
„Де-то мій Ярема?“
Сама думає. Не знає,
Що він коло неї,
У Лисянці, не в свитині, —
В червонім жупані,
Сидить один та думає:
„Де моя Оксана?
Де вона, моя голубка
Приборкана, плаче?“
Тяжко йому!

А із яру
В киреї козачій
Хтось крадетця.

„Хто ти такий?“
Галайда питає.
„Я посланець пана Гонти.
Нехай погуляє!
Я підожду.“

— „Ні, не діждеш,
Жидівська собако!“
— „Ховай Боже! який я жид?
Бачиш? гайдамака!
Ось копійка... подивися!...
Хиба ти не знаєш?“
— „Знаю, знаю,“ і сьвячений
З халяви виймає.
„Признавайсь, проклятий жиде!
Де моя Оксана?“
Та й замахнувсь.

— „Ховай Боже!...
В будинку... с панами...
Вся в золоті...“

— „Виручай же!
Виручай, проклятий!“

Digitized by Google

— „Добре, добре... Які-ж бо ви,
Яремо, завзяті!
Іду зараз і виручу:
Гроші мур ламають, —
Скажу Ляхам — замісць Паца...“
— „Добре, добре! знаю.
Іди швидче!“
— „Зараз, зараз!
Гонту забавляйте
С пів-упруга, а там нехай!
Ідіть же, гуляйте!...
С пів упруга
Куди везти?“
— „У Лебедин!
У Лебедин, — чуєш?“
— „Чую, чую.“

І Галайда
З Гонтою танцює.
А Залізняк бере кобзу:
„Потанцюй, кобзарю!
Я заграю.“
На-в-присідки
Сьліпий по базару
Оддирає постолами,
Додає словами:

„На городі пустирнак, пустирнак;
Чи я-ж тобі не козак, не козак?
Чи я-ж тебе не люблю, не люблю?
Чи я-ж тобі черевичків не куплю?
Куплю, куплю, чорнобрива!
Куплю, куплю того дива!
Буду, серце, ходить, —
Буду, серце, любить!“

„Ой гоп гопака!
Полюбила козака,
Та рудого, та старого —
Лиха доля така!

Digitized by Google

Іди-ж, доле, за журбою!
А ти, старий, за водою!
А я — так до шинку.
Випю чарку, випю другу,
Випю третю на потугу,
Пяту, шосту, та й кінець!
Пішла баба у танець,
А за нею горобець,
Викрутасом-вихилясом...
Молодець-горобець!
Старий рудий бабу кличе,
А та йому дулю тиче:
„Оженився, сатано, —
„Заробляй же на пшоно! —
„Треба діток годувать,
„Треба діток одягать;
„А я буду добувать;
„А ти старий не гріши!
„Та в запічку колиши!
„Та мовчи, не диши!“

„Як була я молодою преподобницею,
Повісила хвартушину над віконницею;
Хто йде — не мине,
То кивне, то моргне.
А я шовком вишиваю,
В кватирочку виглядаю:
Семени, Івани!
Надівайте жупани,
Та ходімо погуляймо,
Та сядемо засьпіваймо!“

„Заганяйте квочку в бочку,
А курчата в вершу!“
. . . . . .
. . . . . .

„І... гу!
Загнув батько дугу,
Тягне мати супоню,
А ти завяжи, доню!“

Digitized by Google

„Чи ще? чи годі?“
— „Ще, ще!
Хоч погану! самі ноги носять.“

„Ой сип сирівець
Та криши опеньки!
Дід та баба, то й до ладу, —
Обоє раденькі.

„Ой сип сирівець
Та криши петрушку!
. . . . . .
. . . . . .

„Ой сип сирівець
Та накриши хріну!
. . . . . .
. . . . . .

„Ой сип воду, воду
Та пошукай броду, броду!“...

— „Годі! годі!“ кричить Гонта:
„Годі! погасає.
Сьвітла, діти!... А де Лейба?
Ще його немає?
Найти його та повісить!
Петелька свиняча! —
Гайда, діти! погасає
Каганець козачий!“
А Галайда: „Отамане!
Погуляймо, батьку!
Дивись! — горить; на базарі
І видко, і гладко.
Потанцюєм. Грай кобзарю!“
— „Не хочу гуляти!
Огню, діти! дьогтю, клоччя!
Давайте гармати;
В потайники пустіть огонь!
Думають: жартую!“

Digitized by Google

Заревіли гайдамаки:
„Добре, батьку! чуєм!“
Через греблю повалили,
Гукають, сьпівають.
А Галайда кричить: „Батьку!
Стійте!... пропадаю!
Пострівайте! не вбивайте:
Там моя Оксана!
Годиночку, батьки мої!
Я її достану!“
— „Добре, добре!... Залізняче,
Гукни, щоб палили!
Преподобитця з Ляхами...
А ти, сизокрилий,
Найдеш иншу!“
Оглянувся —
Галайди немає.

Ревуть гори, і будинок
З Ляхами гуляє
Коло хмари. Що осталось,
Пеклом запалало...
„Де Галайда?“ Максим кличе.
І сьліду не стало...
Поки хлопята танцювали,
Ярема з Лейбою прокрались
Аж у будинок, в самий льох;
Оксану вихопив чуть живу
Ярема з льоху, та й полинув
У Лебедин...[17])

Лебедин.

„Я сирота з Вільшаної,
Сирота, бабусю!
Батька Ляхи замучили,
А мене... (боюся,
Боюсь згадать, моя сиза!)
Узяли з собою.

Digitized by Google

Не розпитуй, бабусенько!
Що́ було зо мною?
Я молилась, я плакала,
Серце розривалось,
Сльози сохли, душа мерла...
Ох! як би я знала,
Що побачу знову, —
В-двоє, в-троє-б витерпіла
За єдине слово!
Вибачай, моя голубко!
Може я грішила?
Може Бог за те й карає,
Що я полюбила, —
Полюбила стан високий
І карії очі, —
Полюбила, як уміла,
Як серденько хоче.
Не за себе, не за батька
Молилась в неволі, —
Ні, бабусю! — а за його,
За милого долю.
Карай, Боже! Твою правду
Я витерпіть мушу.
Страшно сказать: я думала
Занапастить душу.
Як-би не він, може-б... може
І занапастила.
Тяжко було! я думала:
„О, Боже мій милий!
„Він сирота, — хто без мене
„Його привітає?
„Хто про долю, про недолю,
„Як я, розпитає?
„Хто обійме, як я його?
„Хто душу покаже?
„Хто сироті убогому
„Добре слово скаже?“

„Я так думала, бабусю!
І серце сьміялось:

Digitized by Google

„Я сирота: без матері,
„Без батька осталась,
„І він один на всім сьвіті
„Мене вірно любить;
„А почує, що я вбилась,
„То й себе погубить.“
Так я думала, молилась,
Ждала, виглядала:
Нема його, не прибуде! —
Одна я осталась...“
Та й заплакала. Черниця,
Стоя коло неї,
Зажурилась.
„Бабусенько!
Скажи мені! де я?“
— „В Лебедині, моя пташко!
Не вставай: ти хвора!“
— „В Лебедині? — чи давно я?“
— „Ба ні, по-за-вчора.“
— „По-за-вчора?... Стрівай, стрівай!...
Пожар над водою...
Жид, будинок, Майданівка...[18])
Зовуть Галайдою...“
— „Галайдою Яремою
Себе називає
Той, щó привіз...“
— „Де він, де він?
Тепер же я знаю!...“
— „Через тиждень обіцявся
Прийти за тобою.“
— „Через тиждень? через тиждень!
Раю мій, покою!
Бабусенько! минулася
Лихая година!
Той Галайда — мій Ярема!...
По всій Україні
Його знають. Я бачила,
Як села горіли;
Я бачила, — кати Ляхи
Трусилися, мліли,

Digitized by Google

Як хто скаже про Галайду.
Знають вони, знають,
Хто такий і відкіля він,
І кого шукає!...
Мене шукав, мене найшов,
Орел сизокрилий!
Прилітай же, мій соколе!
Мій голубе сизий!
Ох, як весело на сьвіті,
Як весело стало!
Через тиждень? бабусенько!...
Ще три дні осталось.
Ох, як довго!...
„Загрібай, мамо, жар, жар,
„Буде тобі дочки жаль, жаль!...“

„Ох, як весело на сьвіті!
А тобі, бабусю,
Чи весело?“
— „Я тобою,
Пташко! веселюся“
— „А чом же ти не сьпіваєш?“
— „Я вже одсьпівала...“

Задзвонили до вечерні;
Оксана осталась,
А черниця, помолившись,
В храм пошкандибала.

Через тиждень в Лебедині
У церкві сьпівали:
„Ісаія ликуй!“ В-ранці
Ярему вінчали;
А в-вечері мій Ярема,
(От хлопець звичайний!)
Щоб не сердить отамана,
Покинув Оксану:
Ляхів кінча; з Залізняком
Весільле справляє

Digitized by Google

В Уманщині, на пожарах...
Вона виглядає, —
Виглядає, чи не їде
З боярами в гості, —
Перевезти із келії
В хату на помості.

Не журися! — сподівайся
Та Богу молися!
А мені тепер на Умань[19])
Треба подивитись.

Гонта в Умані.

Хвалилися гайдамаки,
На Умань ідучи:
„Будем драти, пане-брате,
С китайки онучі!“[1]

Минають дні, минає літо,
А Україна знай горить;
По селам плачуть малі діти. —
Батьків немає. Шелестить
Пожовкле листя по діброві;
Гуляють хмари; сонце спить;
Нігде не чуть людської мови;
Звірь тілько виє, йде в село,
Де чує трупи: не ховали,
Вовків Ляхами годували,
Поки їх сьнігом занесло.

Не спинила хуртовина
Пекельної кари:
Ляхи мерзли, а козаки
Грілись на пожарі.
Встала й весна, чорну землю
Сонну розбудила,

Digitized by Google

Уквітчала її рястом,
Барвінком покрила;
І на полі жайворонок,
Соловейко в гаї
Землю, убрану весною,
В-ранці зострічають...
Рай та й годі! А для кого?
Для людей! — А люде?
Не хотять на його й глянуть,
А глянуть, — огудять.
Треба кровю домалювать,
Осьвітить пожаром, —
Сонця мало, рясту мало
І багато хмари.
Пекла мало!... Люде, люде!
Коли-то з вас буде
Того добра, щó мáєте?
Чудні, чудні люде!

Не спинила весна крови,
Ні злості людської.
Тяжко глянуть; а згадаєм, —
Так було і в Трої,
Так і буде.
Гайдамаки
Гуляють, карають;
Де проїдуть — земля горить,
Кровю підпливає.
Придбав Максим собі сина
На всю Україну, —
Хоч не рідний син Ярема,
А щира дитина.
Максим ріже, а Ярема
Не ріже, — лютує:
З ножем в руках, на пожарах
І днює й ночує.
Не милує, не минає
Нігде ні одного;
За титаря Ляхам платить,
За батька сьвятого, —

*

Digitized by Google

За Оксану... та й зомліє,
Згадавши Оксану.
А Залізняк: „Гуляй, сину!
Поки доля встане,
Погуляєм!“

Погуляли:
Купою на купі
Од Київа до Умані
Лягли Ляхи трупом.

Як та хмара, гайдамаки
Умань обступили
О-півночі; до схід сонця
Умань затопили,
Затопили, закричали:
„Карай Ляха знову!“
Покотились по базару
Кінні Narodowi;[20])
Покотились малі діти
І каліки хворі.
Ґвалт і галас. На базарі,
Як по-серед моря
Крівавого, стоїть Гонта
З Максимом завзятим.
Кричять у-двох: „Добре, діти!
От-так їх проклятих!“

Аж ось ведуть гайдамаки
Ксьондза-єзуіта
І двох хлопців. — „Гонто, Гонто!
Оце твої діти!
Ти нас ріжеш — заріж і їх:
Вони католики!
Чого-ж ти став? чом не ріжеш?
Поки не великі,
Заріж і їх, бо виростуть,
То тебе заріжуть!...“
— „Убийте пса! а собачят
Своєю заріжу.

Digitized by Google

Клич громаду! Признавайтесь!
Що ви? католики?“
— „Католики!... бо нас мати...“
— „Боже мій великий!
Мовчіть, мовчіть! знаю, знаю!“
Зібралась громада.
„Мої діти католики!...
Щоб не було зради,
Щоб не було поговору,
Панове громадо!...
Я присягав, брав сьвячений
Різать католика!...
Сини мої, сини мої!
Чом ви не великі?
Чом ви Ляха не ріжете?...“
— „Будем різать, тату!“
— „Не будете! не будете!
Будь проклята мати,
Та проклята католичка,
Що вас породила!
Чом вона вас до схід сонця
Була не втопила?
Менше-б гріха: ви-б умерли
Не католиками;
А сьогодні, сини мої,
Горе мені з вами!
Поцілуйте мене, діти!
Бо не я вбиваю,
А присяга!“

Махнув ножем —
І дітей немає!
Попадали зарізані.
„Тату!“ белькотали,
„Тату, тату!... ми не Ляхи!
„Ми...“ та й замовчали.
— „Поховать хиба?“
— „Не треба!
Вони католики...

Digitized by Google

Спни мої, сини мої!
Чом ви не великі?
Чом ворога не різали?
Чом матір не вбили,
Ту прокляту католичку,
Щó вас породила?...[21])
Ходім, брате!“

Взяв Максима,
Пішли вздовж базару,
І обидва закричали:
„Кари Ляхам, кари!“
І карали: страшно-страшно
Умань запалала.
Ні в будинку, ні в костьолі,
Нігде не осталось, —
Всі полягли. Того лиха
Не було ніколи,
Щó в Умані робилося!
Базиліян школу,
Де учились Гонти діти,
Сам Гонта руйнує:
„Ти поїла моїх діток!“
Гукає, лютує:
„Ти поїла невеликих,
Добру не навчила!...
Валіть сьтіни!“

Гайдамаки
Сьтіни розвалили, —
Розвалили, об каміньня
Ксьондзів розбивали,
А школярів у криниці
Живих поховали.

До самої ночі Ляхів мордували;
Душі не осталось. А Гонта кричить:
„Де ви? людоїди! де ви поховались?
З'їли моїх діток, — тяжко мені жить!
Тяжко мені плакать! ні с ким говорить!

Digitized by Google

Сини мої любі, мої чорноброві!
Де ви поховались? Крови мені, крови!
Шляхецької крови, бо хочетця пить,
Хочетця дивитись, як вона чорніє,
Хочетця напитись!... Чом вітер не віє?
Ляхів не навіє?... Тяжко мені жить!
Тяжко мені плакать! — Праведниї зорі!
Сховайтесь за хмару; я вас не займав,
Я дітей зарізав!... Горе мені, горе!
Де я прихилюся?"

Так Гонта кричав;
По Умані бігав. А серед базару,
В крові, гайдамаки ставили столи;
Де щó запопали, страви нанесли
І сіли вечерять. Остатняч кара —
Остатня вечеря!

„Гуляйте, сини!
Пийте, поки пєтця! бийте, поки бєтця!"
Залізняк гукає. „А ну, навісний!
Ушкварь нам що-небудь! нехай земля гетця!
Нехай погуляють мої козаки!"

І кобзарь ушкварив:

„А мій батько орандарь,
Чоботарь;
Моя мати пряха
Та сваха;
Брати мої, соколи,
Привели
І корову із діброви,
І намиста нанесли.
А я собі Христя
В намисті;
А на лиштві листя
Та листя,
І чоботи і підкови.
Вийду в-ранці до корови,

Digitized by Google

Я корову напою,
Подою,
С парубками постою,
Постою."

„Ой гоп по-вечері,
Замикайте, діти, двері!
А ти, стара, не журись!
Та до мене пригорнись!"

Всі гуляють. А де-ж Гонта?
Чом він не гуляє?
Чому не пє с козаками?
Чому не сьпіває?
Нема його; — тепер йому
Мабуть не до неї,
Не до сьпіви.

А хто такий
У чорній киреї
Через базар переходить? —
Став; розрива купу
Ляхів мертвих: шука когось.
Нагнувся, два трупи
Невеликих взяв на плечі
І, по-зад базару,
Через мертвих переступа,
Криєтця в пожарі
За костьолом. Хто-ж це такий? —
Гонта, горем битий,
Несе дітей поховати,
Землею накрити,
Щоб козацьке мале тіло
Собаки не їли.
І темними улицями,
Де менше горіло,
Поніс Гонта дітей своїх,
Щоб ніхто не бачив,
Де він синів поховає,
І як Гонта плаче.

Digitized by Google

Виніс в поле, геть од шляху;
Сьвячений виймає,
І сьвяченим копа яму, —
А Умань палає,
Сьвітить Гонті до роботи
І на дітей сьвітить.
Неначе сплять, одягнені.
Чого-ж страшні діти?
Чого Гонта ніби краде,
Або скарб ховає?
Аж труситця. Із Умані
Де-де чуть, — гукають
Товариші-гайдамаки, —
Гонта мов не чує,
Синам хату серед степу
Глибоку будує.
Та й збудував... Бере синів,
Кладе в темну хату,
Й не дивитця, ніби чує:
„Ми не Ляхи, тату!“
Поклав обох; із кишені
Китайку виймає;
Поцілував мертвих в очі,
Христить, накриває
Червоною китайкою
Голови козачі.
Розкрив, ще раз подивився...
Тяжко-важко плаче:
„Сини мої, сини мої!
На ту Україну
Подивіться: ви за неї
Й я за неї гину.
А хто мене поховає?
На чужому полі
Хто заплаче надо мною?
Доле моя, доле!
Доле моя нещаслива!
Що ти наробила?
На-що мені дітей дала?
Чом мене не вбила?

Digitized by Google

Нехай вони-б поховали!
А то я ховаю.“

Поцілував, перехристив,
Покрив, засипає:
„Спочивайте, сини мої,
В глибокій оселі!
Сука мати не придбала
Нової постелі.
Без васильків і без рути
Спочивайте, діти!
Та благайте, просіть Бога,
Нехай на сім сьвіті
Мене за вас покарає,
За гріх сей великий!
Простіть, сини! я прощаю,
Що ви католики.“

Зрівняв землю, покрив дерном,
Щоб ніхто не бачив,
Де полягли Гонти діти,
Голови козачі.
„Спочивайте, виглядайте!
Я швидко прибуду.
Укоротив я вам віку,
І мені те буде!
І мене вбють... коли-б швидче!
Та хто поховає?
Гайдамаки!... Піду ще раз,
Ще раз погуляю!...“

Пішов Гонта похилившись, —
Іде, спотикнетця.
Пожар сьвітить; Гонта гляне,
Гляне — усьміхнетця.
Страшно, страшно усьміхався,
На степ оглядався.
Утер очі... тілько мріє
В диму, та й сховався.

Digitized by Google

Епілог.

Давно те минуло, як, мала дитина,
Сирота в ряднині, я колись блукав
Без свити, без хліба, по тій Україні,
Де Залізняк, Гонта з сьвяченим гуляв.
Давно те минуло, як тими шляхами,
Де йшли гайдамаки, — малими ногами
Ходив я та плакав, та людей шукав,
Щоб добру навчили. Я тепер згадав,
Згадав, та й жаль стало, що лихо минуло.
Молодеє лихо! як-би ти вернулось!
Проміняв би долю, що́ маю тепер.
Згадаю те лихо, стени ті безкраї,
І батька, і діда старого згадаю...
Дідусь ще гуляє, а батько вже вмер.
Бувало, в неділю, закривши Минею,
По чарці з сусідом випивши тиєї,
Батько діда просить, щоб той розказав
Про Коліївщину, як колись бувало,
Як Залізняк, Гонта Ляхів покарав...
Столітнії очі, як зорі, сияли,
А слово за словом сьміялось, лилось:
Як Ляхи конали, як Сьміла горіла.
Сусіде од страху, од жалю німіли,
І мені, малому, не раз довелось
За титаря плакать, — і ніхто не бачив,
Що мала дитина у куточку плаче.
Спасибі, дідусю! що ти заховав
В голові столітній ту славу козачу:
Я її онукам тепер розказав.

Вибачайте, люде добрі!
Що козацьку славу
Так на-в-маня розказую,
Без книжньої справи.
Так дід колись розказував,
Нехай здоров буде!
А я за ним... Не знав старий,
Що письменні люде

Digitized by Google

Тиї речі прочитають.
Вибачай, дідусю! —
Нехай лають! а я поки
До своїх вернуся,
Та доведу вже до краю,
Доведу — спочину.
Та хоч крізь сон подивлюся
На ту Україну,
Де ходили гайдамаки
З сьвятими ножами, —
На ті шляхи, щб я міряв
Малими ногами.

Погуляли гайдамаки,
Добре погуляли:
Трохи не рік шляхецькою
Кровю напували
Україну, та й замовкли, —
Ножі пощербили.
Нема Гонти! — нема йому
Хреста, ні могили, —
Буйні вітри розмахали
Попіл гайдамаки,
І нікому помолитись,
Нікому заплакать!
Один тілько брат названий
Остався на всім сьвіті;
Та й той почув, що так страшно
Пекельниї діти
Його брата замучили, —
Залізняк заплакав
В-перше зроду; сльози не втер,
Умер неборака.
Нудьга його задавила
На чужому полі,
В чужу землю положила:[22])
Така його доля!
Сумно-сумно гайдамаки
Залізную силу

Digitized by Google

Поховали; насипали
Високу могилу;
Заплакали, розійшлися,
Відкіля взялися.
Один тілько мій Ярема
На кий похилився,
Стояв довго. „Спочинь, батьку,
На чужому полі!
Бо на своїм нема міста!
. . . . . .
Спи, козаче, душа щира!
Хто-небудь згадає.“

Пішов степом сіромаха,
Сльози утирає, —
Довго-довго оглядався,
Та й невидко стало;
Одна чорна серед степу
Могила осталась.

Посіяли гайдамаки
В Україні жито,
Та не вони його жали.
Що́ мусим робити?
Нема правди! не виросла, —
Кривда повиває...
Розійшлися гайдамаки,
Куди який знає:
Хто до-дому, хто в діброву,
З ножем у халяві,
Жидів кінчать. Така й досі
Осталася слава.[23])
А тим часом стародавню
Січ розруйнували:
Хто на Кубань, хто за Дунай;
Тілько і остались,
Що пороги серед степу,
Ревуть-завивають:
„Поховали дітей наших,
І нас розривають!“

Digitized by Google

Ревуть собі й ревітимуть, —
Їх люде минули;
А Україна на-віки,
На-віки заснула.

С того часу в Україні
Жито зеленіє;
Не чуть плачу, ні гармати,
Тільки вітер віє,
Нагинає верби в гаї,
А тирсу на полі.
Все замовкло. Нехай мовчить!
Така Божа воля!

Тільки часом у-вечері,
По-над Дніпром, гаєм
Ідуть старі гайдамаки,
Ідучи сьпівають:

„А в нашого Галайди хата на помості!
Грай, море! добре, море!
Добре буде, Галайда!“

Digitized by Google

Приписи.

[1]) „Энциклопедическій лексиконъ“, томъ 5: Барская конфедерація, і „Historya królewstwa Polskiego“ g. s. Bandtke, tom 2.

[2]) Вільшана або Ольшана, містечко Київської губернії Звенигородського повіту; між Звенигородкою і Вільшаною по старому шляху Боровиків хутір і корчма, де-б то Ярема Байстрюк, а потім Галайда, був у жида наймитом. (Од старих людей).

[3]) Неунітів Ляхи називали схизматами.

[4]) Про Конфедератів так розказують люде, которі їх бачили; і не диво, бо то була все шляхта, z honorem, без дісципліни: робить не хочетця, а їсти треба.

[5]) Анахронізм: титаря Ляхи замучили зімою, а не літом.

[6]) За гайдамаками ходив кобзарь; його називали сьліпим Волохом. (Дід розказував).

[7]) Павла Наливайка живого спалили в Варшаві; Івана Остряницю і тридцять старшин козацьких пісьля страшної муки розчетвертували і розвезли їх тіла по всій Україні. Зиновій-Богдан і син його Тимофій були поховані в Суботові, коло Чигрина; Чарнецький, коронний гетьман, не доставши Чигрина, од злості спалив їх мертвих. (Георгий Конискій).

[8]) Полковник Богун потопив Ляхів в Інгулі. Зиновій-Богдан вирізав 40 с чим-то тисяч Ляхів над Росью в Корсуні. Тарас Трясило вирізав Ляхів над Альтою. І та ніч, в котору те трапилось, зоветця Тарасова, або кровава. (Бантиш Каменский).

[9]) Тарасова і Варфоломієва ночі одна другої варт на стид римської тіяри.

[10]) Так про Чигринське сьвято розказують старі люде.

[11]) Треті півні — сіґнал. Розказують, що Залізняка

Digitized by Google

есаул, не діждавши третіх півнів, запалив Медведівку, містечко меж Чигрином і Звенигородкою.

[12]) Чорний шлях виходив од Дніпра меж устями річок Сокорівки і Носачівки, і біг через степи запорозькі, через воєводства Київське, Подольське і Волиньське — на Червону Русь до Львова. Чорним названий, що по йому Татари ходили в Польщу і своїми табунами вибивали траву.

[13]) До Унії Козаки з Ляхами мирилися, і як-би не Єзуіти, то може-б і не різалися. Єзуіт Посевин, леґат папський, перший начав унію в Україні.

[14]) Керелівка, або Каріловка — село Звенигородського повіту. Червонець, що́ дав Залізняк хлопцеві, і досі єсть у сина того хлопця, которому був даний; я сам його бачив.

[15]) Село Будища — недалеко од Керелівки; в яру озеро і над озером ліс невеликий, зоветця Гупалівщиною, за те, що там Залізняк збивав Ляхів з дерева. Льохи, де був захований шляхетський скарб, і досі видко, тілько вже розруйновані.

[16]) Лисянка, містечко Звенигородського повіту над річкою Гнилим Тикичем. Тут зійшлися Гонта з Залізняком і розруйнували старосьвітський будинок, Богданом ніби-то будований.

[17]) Лебедин, дівочий монастирь меж Чигрином і Звенигородкою.

[18]) Майданівка, село недалеко од Лисянки.

[19]) Умань, город повітовий ґубернії Київської.

[20]) Kawaleria Narodowa, — так звались польські драгуни; їх тоді було в Умані 3000, і всі були побиті гайдамаками.

[21]) В Умані Гонта убив дітей своїх за те, що їх матикатоличка помогла Єзуітам перевести їх у католики. Младанович, товариш синів Гонти, бачив з дзвіниці, як вони умерли, і як школярів базиліянської школи потопив Гонта в криниці. Він багато написав об гайдамачині, але надрюкованого нема нічого.

[22]) Зрадою взяли Ляхи Гонту і страшно замучили. При-

Digitized by Google

звезли його в кайданах у польський лаґер недалеко Балти з одрізаним язиком і правою рукою; Б., польський ґенерал, так велів зробить, щоб він чого-небудь не сказав на його. Потім кати роздягли його, як мати родила, і посадили на горячі штаби заліза; потім зняли дванадцять пас з спини шкури. Гонта повів очима і страшно глянув на Б.; той махнув рукою, — і розняли Гонту на четверо, розвезли тіло і поприбивали на середохрестних шляхах. Залізняк, почувши, що так страшно Ляхи замучили Гонту, заплакав, занедужав, та й умер; його гайдамаки поховали в степу над Дністром та й розійшлися.

[23]) Злодій, розбійник, або гайдамака — такими остались гайдамаки по Коліївщині. Такими їх знають і досі.

ПЕРЕДМОВА.

(До Гайдамаків.)

По мові, передмова, — можна-б і без неї. Так ось, бачте, що́: все, що́ я бачив надрюкованого, (тілько бачив, а прочитав дуже небагато), — всюди є передслово, а в мене нема. Як-би я не дрюковав своїх „Гайдамаків“, то воно-б не треба й передмови, а коли вже пускаю в люди, то треба й с чим, щоб не сьміялись на обірванців, щоб не сказали: „От який! хиба діди та батьки дурнійші були, що не пускали в люди навіть граматки без предисловія!“ Так, далебі так, вибачайте! — треба предисловія. Так як-же його скомпонувать? щоб, знаєте, не було і кривди, щоб не було і правди, а так, як всі предисловія компонуютця? Хоч убий, не вмію: треба-б

Digitized by Google

хвалить, — так сором, а гудить не хочетця. *Начнем же уже начало книги сице:* Весело подивитьця на сьліпого кобзаря, як він собі сидить с хлопцем, сьліпий, під тином, і весело послухать його, як він засьпіває думу про те, щó давно діялось,... як боролися Ляхи с Козаками... Весело,... а все-таки скажеш: „Слава Богу, що минуло!“ а надто як згадаєш, що ми одної матері діти, що всі ми Славяне. Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаютця знову з своїми ворогами, — нехай житом-пшеницею, як золотом покрита, нерозміжованою останетця на віки од моря і до моря славянська земля! Про те, щó діялось на Україні 1768. року, розказую так, як чув од старих людей: надрюкованого і крітікованого нічого не читав, бо здаєтця і нема нічого. Галайда в половину видуманий, а смерть вільшанського титаря — правдива, бо ще є люде, которі його знали. Гонта і Залізняк, отамани того крівавого діла, може виведені в мене не так, як вони були, — за се не ручаюсь. Дід мій, нехай здоров буде! коли зачина розказувать що-небудь таке, щó не сам бачив, а чув, то с-першу скаже: „Коли старі люде брешуть, то й я з ними.“

Панове субскрібенти!

„Бачимо, бачимо, що одурив, та ще хоче й одбрехатьця!“ Отак ви в-слух подумаєте, як прочитаєте мої „Гайдамаки.“ Панове Громадо! далебі не брешу; — ось бачите щó! Я думав, і дуже хоті-

Digitized by Google

лось мені надрюковать ваші козацькі імена рядочком гарненько; — уже було й найшлось їх десятків зо-два, зо-три, — слухаю, виходить разномова; — один каже: „треба!“ — другий каже: „не треба!“ — третій нічого не каже. Я думав: щó тут робить на сьвіті? Взяв та й проциндрив гарненько ті гроші, щó треба було заплатить за аркуш надрюкованого паперу, а до вас і ну, писать оцю цидулу! — в-се-б-то це нічого! — чого не трапляєтця на віку! Все буває, як на довгій ниві, та ось лихо мені на безголовя! Єсть ще й такі паничі, щó соромились свою благородну фамілію (Кирпа-Гнучкошиенко-*вг*) і надрюковать в мужицькій книжці! Далебі правда![1])

Т. Шевченко.

[1]) Се письмо до „панів субскрібентів“ надруковано на окладинках першого виданя поеми „Гайдамаки“ в 1841. р. (Ціна: 5 рублів ассигн. за екземплярь.)

*

Digitized by Google

Digitized by Google

II.

Напрям політично-національний.

(Від року 1843—1847.)

Digitized by Google

Digitized by Google

І. ДУМКИ
та инші дрібні стихотвори.

1.

За думою дума роєм вилітає:
Одна давить серце, друга роздирає,
А третяя — тихо-тихесенько плаче
У самому серці, може й Бог не бачить.

Кому-ж її покажу я,
І хто тую мову
Привітає, угадає
Великеє слово?
Всі оглухли, похилились:
В кайданах — байдуже!...
Ти сьмієшся, а я плачу,
Великий мій друже!
А що́ вродить с того плачу?
Болиголов, брате!...
Не заревуть в Україні
Вольнії гармати,
Не заріже батько сина,
Рідної дитини;
За честь, славу, за братерство,
За волю Вкраїни

Digitized by Google

Не заріже, — викохає
Та й продасть в різниці
Москалеві!... Се-б-то, бачиш,
Лепта удовиці
Престолові, отечеству
Та Німоті плата!...
Нехай, брате! А ми будем
Сьміятьця та плакать.

2.

Минають дні, минають ночі, —
Минає літо; шелестить
Пожовкле листя... гаснуть очі;
Заснули думи, серце спить;
І все заснуло, — і не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по сьвіту волочусь,
Бо вже й не плачу, й не сьміюсь...

Доле! де ти? доле! де ти?
— Нема ніякої!
Коли доброї жаль, Боже!
То дай злої, злої!

Не дай спати ходячому,
Серцем замірати,
І гнилою колодою
По сьвіту валятись;
А дай жити — серцем жити
І Тебе хвалити,
І Твій сьвіт нерукотворний
І людей любити!...

Страшно впасти у кайдани,
Умірать в неволі;

Digitized by Google

А ще гірше — спати, спати,
І спати на волі,
І заснути на вік-віки,
І сьліду не кинуть
Ніякого!... однаково —
Чи жив, чи загинув...

Доле! де ти? доле! де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, Боже!
То дай злої, злої!...

3.

Ой, чого ти почорніло,
Зеленеє поле?
— Почорніло я від крови
За вольную волю.
Круг містечка Берестечка,
На чотири милі,
Мене славні Запорозці
Своїм трупом вкрили.
Та ще мене гайворони
Укрили с півночі...
Клюють очі козацькиї,
А трупу — не хочуть.
Почорніло я, зелене,
Та за вашу волю...
Я знов буду зеленіти,
А ви вже ніколи
Не вернетеся на волю...
Будете орати
Та, орючи у кайданах,
Долю проклинати...

Digitized by Google

4.

За байраком байрак,
А там степ та могила.
Із могили козак
Встає сивий, похилий, —
Встає сам у-ночі,
Іде в степ, а йдучи
Сьпіва, сумно сьпіває:
— „Наносили землі,
Та й до-дому пішли.
І ніхто не згадає...
Нас тут триста, як скло,
Товариства лягло,
І земля не приймає.
Як запродав гетьман
У ярмо християн,
Нас послав поганяти, —
По своїй по землі
Свою кров розлили
І зарізали брата;
Крови брата впились,
І от-тут полягли
У могилі заклятій.“ —
Та й замовк, зажурився
І на спис похилився.
Став на самій могилі;
На Дніпро позирав,
Тяжко плакав-ридав...
Сині хвилі голосили, —
З-за Дніпра, із села
Луна гаєм гула.
Треті півні сьпівали.
Провалився козак,
Стрепенувся байрак,
А могила застогнала.

Digitized by Google

5.

Вітер в гаї нагинає
Лозу і тополю,
Лама дуба, котить полем
Перекотиполе ...
Так і доля: того лама,
Того нагинає,
Мене котить — і де спинить,
І сама не знає!...
У якому краї мене заховають?
Де я прихилюся — на-віки засну?
Коли нема долі, нема талану,
То нікого й кинуть... Ніхто не згадає,
Не скаже хоть на сьміх: „Нехай спочиває! —
Тільке його й долі, що рано заснув!...“

6.

„Не хочу я женитися,
Не хочу я братись:
Не хочу я у запічку
Дітей годувати!
Не хочу я, моя мати!
За плугом ходити:
Оксамитові жупани
На рільлі носити.
А піду я одружуся
З моїм вірним другом —
З славним батьком запорозським
Та з Великим Лугом.
На Хортиці у матері
Буду добре жити,
У оксамиті ходити,
Меди-вина пити!“

Digitized by Google

Пішов козак нерозумний
Слави добувати...
Осталася сиротою
Старенькая мати.
Ой згадала в неділеньку,
Сідаючи їсти:
„Нема мого сина Йвана,
І немає вісті!“

Не через два, не три літа,
Не через чотири
Вернувся наш Запорожець,
Як та хиря-хиря,
Обідраний, облатаний,
Калікою в хату.
Оце тобі Запорожжя
І сердешна мати!
Нема кому привітати,
Ні с ким пожуритись:
Треба було-б молодому,
Треба-б одружитись!
Минулися молодиї
Веселиї літа;
Немає с ким остилого
Серденька нагріти,
Нема кому зострінути,
Затопити хату,
Нема кому води тиї
Каліці подати!

7.

Не женися на багатій! — бо вижене с хати;
Не женися на убогій! — бо не будеш спати.
Ожинись на вольній волі, на козацькій долі!
Яка буде, така й буде, — чи гола, то й гола!

Digitized by Google

Та ніхто не розважає, ніхто не питає:
Чого болить? і де болить? — сам про тее знаєш.
У двох, кажуть, і плакати — мов легше неначе...
Брешуть люде: легше плакать, як ніхто не бачить.

8.

Не завидуй багатому! — багатий не має
Ні приязні, ні любови, — він все те наймає;
Не завидуй могучому! — бо той заставляє;
Не завидуй і славному! — славний добре знає,
Що не його люде люблять, а ту тяжку славу,
Щó він кровю та сльозами вильє на забаву.
І молоді як зійдутця, то любо та тихо,
Як у раю, — а дивишся: ворушитця лихо...
Не завидуй же нікому! — дивись кругом себе:
Нема раю на всім сьвіті! — хиба-що на небі?

9.

Ой стрічечка до стрічечки,
Мережаю три ніченьки,
Мережаю, вишиваю, —
У неділю погуляю!

Ой плахотка-червчаточка, —
Дивуйтеся, дівчаточка!
Дивуйтеся, парубки,
Запорозькі козаки!

Ой дивуйтесь, лицяйтеся,
А з иншими вінчайтеся!
Подавані рушники...
От-таке-то, козаки!

Digitized by Google

10.

Ой одна я, одна,
Як билинонька в полі,
Та не дав мені Бог
Ані щастя, ні долі;
Тільки дав мені Бог
Красу, карії очі, —
Та й ті виплакала
В самотині дівочій.
Ані братіка я,
Ні сестрички не знала, —
Між чужими зросла,
Та вже й вянути стала...
Де-ж дружина моя?
Де ви, добриї люде?!
Їх нема, — я сама,
А дружини — й небуде!...

11.

„Не кидай матері!“ казали;
А ти покинула, втекла.
Шукала мати, не найшла,
Та вже й шукати перестала:
Умерла плачучи. Давно
Не чуть нікого, де ти гралась;
Собака десь помандрувала,
І в хаті вибито вікно;
В садочку темному ягнята
У-день пасутця, а в-ночі
Віщують сови та сичі
І не дають сусідам спати.
І твій барвіночок хрещатий
Заріс богилою, ждучи
Тебе, неквітчану; і в гаї
Ставочок чистий висихає,

Digitized by Google

Де ти купалася колись;
І гай сумує, похилився;
У гаї пташка не сьпіває —
Й її з собою занесла;
В яру криниця завалилась,
Верба усохла, похилилась,
І стежечка, де ти ходила,
Колючим терном поросла.
Куди полинула? де ділась?
До кого ти перелетіла?
В чужій землі, в чужій сімьї
Кого ти радуєш? до кого,
До кого руки приросли?
Віщує серце, що в палатах
Ти розкошуєш, і не жаль
Тобі покинутої хати.
Благаю Бога, щоб печаль
Тебе до віку не збудила,
Щоб у палатах не найшла,
Щоб Бога ти не осудила,
І матері не прокляла!

12.

ВЕЧІР.

(*Аф. Ал. Лизаревській.*)

Садок вишневий коло хати;
Хрущі над вишнями гудуть;
Плугатарі с плугами йдуть;
Сьпівають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Сімя вечеря коло хати, —
Вечірня зіронька встає, —
Дочка вечерять подає;
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Digitized by Google

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх.
Сама заснула коло їх;
Затихло все... тілько дівчата
Та соловейко не затих.

13.

ТРИ ШЛЯХИ.

Ой три шляхи широкії
До-купи зійшлися:
На чужину з України
Брати розійшлися;
Покинули стару матір, —
Той жінку покинув,
А той сестру, а найменший —
Молоду дівчину.

Посадила стара мати
Три ясені в полі,
А невістка посадила
Високу тополю;
Три явори посадила
Сестра при долині,
А дівчина заручена —
Червону калину.

Не прийнялись три ясені,
Тополя всихала,
Повсихали три явори,
Калина зівяла:
Не вертаютця три брати.
Плаче стара мати,
Плаче жінка з діточками
В нетопленій хаті;
Сестра плаче — йде шукати
Братів на чужину,

Digitized by Google

А дівчину заручену
Кладуть в домовину...

Не вертаютця три брати, —
По сьвіту блукають,
І три шляхи широкиї
Терном заростають.

Петербург, 1847.

14.

ПУСТКА.

Рано в-ранці новобранці
Виходили із села,
А за ними молодими
Одна дівчина пішла.
Подибала стара мати
Дочку з милим розлучати.
Розлучила та вмовляла,
Поки в землю закопала,
А сама в старці пішла.

Стоїть село — не виросло,
Не переминилось,
Тілько пустка на край села
На бік похилилась.
Коло пустки на милиці
Москаль шкандибає,
На садочок позирає,
В вікно заглядає.
Заглядає, — не вигляне
Чорнобрива с хати,
Не покличе стара мати
Вечеряти в хату.
А колись, давно колись-то
Рушники вже ткались,
І хустина мережалась,
Шовком вишивалась:

Digitized by Google

Думав жити, любитися,
Весь вік веселитись,
А довелось, мій голубе,
Сльозами умитись!

Сидить москаль під хатою,
На дворі смеркає,
А в вікно, неначе баба,
Сова виглядає.

Петербург, 1847.

15.

ХУСТИНА.

Чи то на те Божа воля?
Чи такая її доля?...
Росла в наймах, виростала,
З сиротою покохалась.
Неборак, як голуб, з нею,
З безталанною своєю,
Од зіроньки до зіроньки
Сидять собі у вдіоньки,
Сидять собі, розмовляють,
Пречистої дожидають.
Дождалися...
З Чигирину
По всій славній Україні
Заревли великі дзвони,
Щоб сідлали хлопці коні,
Щоб мечі-шаблі гострили
Та збірались на весілля,
На веселе погуляньня,
На кріваве залицяньня...

У неділеньку та ранесенько
Сурми-труби вийгравали;

Digitized by Google

В похід у дорогу славні компанійці
До схід сонечка рушали.
Випровожала вдова свого сина,
Ту єдиную дитину, —
Випровожала сестра свого брата,
А сірому сиротина...
Випровожала, коня напувала
До зірниці із криниці,
Виносила збрую-шаблю золотую
І рушницю-гаківницю.
Випровожала три поля, три милі,
Прощалася при долині,
Дарувала шиту шовками хустину,
Щоб згадував на чужині.

Ой хустино-хустиночко,
Мережана шита!
Тілько й слави козацької —
Сіделечко вкрити.

Вернулася, журилася,
На шлях битий дивилася,
Квітчалася, прибіралась, —
Що-день Божий сподівалась,
А в неділеньку ходила
Виглядати на могилу.

Минає літо, мина й друге,
А на трейтє линуть
Преславнії компанійці
В свою Україну.
Іде військо, іде й друге,
А за трейтім с-тиха...
Не дивися, безталанна!
Везуть тобі лихо:
Везуть труну мальовану,
Китайкою криту, —
А за нею з старшиною
Іде, в чорній свиті,

Digitized by Google

Сам полковник компанійський,
Характерник з Січи.
За ним ідуть есаули,
Та плачуть ідучи.
Несуть пани есаули
Козацькую збрую:
Литий панцирь порубаний,
Шаблю золотую,
Три рушниці-гаківниці
І три самопали, —
А на збруї козацькая
Кров позасихала.
Ведуть коня вороного, —
Розбиті копита,
А на йому сіделечко,
Хустиною вкрите.

16.

ЗАПОВІТ.

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій:
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Були видні, було чути,
Як реве ревучий!

Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу, — от-тоді я
І лани і гори —
Все покину і полину
До самого Бога

Digitized by Google

Молитися; а до того —
Я не знаю Бога!

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте,
І вражою злою кровю
Волю окропіте!
І мене в сімьї великій,
В сімьї вольній новій,
Не забудьте помянути
Не злим тихим словом!

Digitized by Google

II. БАЛЛЯДИ.

1.

КАЛИНА.

„Чого ти ходиш на могилу?“
На-силу мати говорила:
„Чого ти плачеш ідучи?
Чого воркуєш у ночі?
Моя голубко сизокрила!“
— „Так, мамо, так!“
І знов ходила,
А мати плакала ждучи.

Не сон-трава на могилі
В ночі процьвітає:
То дівчина заручена
Калину сажає,
І сльозами поливає,
У Господа просить:
„Пошли, Боже! дощі в ночі
І дрібниї роси,
Щоб калина прийнялася,
Розпустила віти:
Може пташкою прилине
Милий с того сьвіта.

Digitized by Google

Зовю йому кубелечко
І сама прилину,
І будемо щебетати
В-купці на калині.
Будем плакать, щебетати,
Тихо розмовляти,
Будем в купочці у-ранці
На той сьвіт літати."

І калина прийнялася,
Віти розпустила,
І три літа на могилу
Дівчина ходила.
На четверте — не сон-трава
В ночі процьвітає:
То дівчина с калиною
Плаче-розмовляє:
„Широкая, високая
Калино моя!
Не водою до схід сонця
Поливаная!
Широкиї сльози-ріки
Тебе полили, —
Їх славою лукавою
Люде понесли.
Зневажають подруженьки
Подругу свою,
Зневажають червоную
Калину мою;
Повий мою головоньку,
Росою умий!
І вітами широкими
Од сонця закрий!
Мене знайдуть — поховають,
Мене осьміють,
Широкиї твої віти
Діти обірвуть."

В-ранці рано на калині
Пташка щебетала;

Digitized by Google

Під калиною дівчина
Спала — не вставала:
Утомилось молодеє,
На віки спочило.
Вставало сонце з-за могили,
Раділи люде встаючи;
А мати й спати не лягала,
Вечерять доню дожидала
І тяжко плакала ждучи.

Петербург. 1847.

Digitized by Google

2.

УТОПЛЕНА.

Вітер в гаї не гуляє,
В ночі спочиває;
Прокинетця, — тихесенько
В осоки питає:
„Хто се? хто се по сім боці
Чеше косу? хто се?...
Хто се? хто се по тім боці
Рве на собі коси?...
Хто се? хто се?“ тихесенько
Спитає-повіє,
Та й задріма, поки неба
Край зачервоніє.

„Хто се? хто се?“ спитаєтс
Цікаві дівчата.
От-то дочка по сім боці,
По тім боці — мати.

Давно колись те діялось
У нас на Вкраїні.
Серед села вдова жила
У новій хатині,
Білолиця, кароока
І станом висока,
У жупані, кругом пані,
І с-переду й з-боку.
І молода — нівроку їй! —
А за молодою,
А надто ще за вдовою,
Козаки ордою
Так і ходять. І за нею
Козаки ходили,

Digitized by Google

Поки вдова без сорома
Дочку породила;
Породила, та й байдуже!
Людям годувати
В чужім селі покинула:
От-така-то мати!...
Пострівайте, що́ ще буде!
Годували люде
Малу дочку, а вдовиця,
В неділю і в будень,
З жонатими, с парубками
Пила та гуляла,
Поки лихо не спіткало,
Поки не та стала:
Не счулася, як минули
Літа молодиї...
Лихо, лихо! мати вяне,
Дочка червоніє,
Виростає... Та й виросла
Ганна кароока,
Як тополя серед поля,
Гнучка та висока.
„Я Ганнусі не боюся!“
Сьпівае матуся;
А козаки, як хміль от-той,
Вютця круг Ганнусі.
А надто той рибалонька,
Жвавий, кучерявий,
Мліє, вяне, як зострінe
Ганнусю чорняву.
Побачила стара мати,
Сказилася люта:
„Чи бач, погань розхрістана!
Байстря необуте!
Ти вже виросла, дівуєш,
С хлопцями гуляєш...
Пострівай же, ось я тобі!...
Мене зневажаєш?
Ні, голубко!“

Digitized by Google

І од злості
Зубами скрегоче.
От-така-то була мати!...
Де-ж серце жіноче?
Серце матері?... Ох, лихо,
Лишенько, дівчата!
Мати стан гнучкий, високий,
А серця — не мати!
Ізогнетця стан високий,
Брови полиняють,
І не счувтесь, — а люде
Сьміючись згадають
Ваші літа молодії,
Та й скажуть: ледащо!...
Тяжко плакала Ганнуся,
І не знала за-що,
За-що мати згнущаєтця,
Лає-проклинає,
Своє дитя без сорома
Байстрям нарікає.
Катувала, мордувала,
Та не помогало;
Як маківка на городі,
Ганна розцьвітала;
Як калина при долині
В-ранці під росою,
Так Ганнуся червоніла,
Милася сльозою.
„Заворожена!... стрівай же!“
Шепче люта мати!
„Треба трути роздобути,
Треба йти шукати
Стару відьму!“

Найшла відьму
І трути достала,
І трутою до схід сонця
Дочку напувала.
Не помогло... Кляне мати
Той час і годину,

Digitized by Google

Коли на сьвіт породила
Нелюбу дитину.
„Душно мені; ходім, дочко,
До ставка купатись!“
— „Ходім, мамо!“

На березі
Ганна роздяглася,
Роздяглася, розкинулась
На білій сорочці;
Рибалонька кучерявий
Мліє на тім боці...
І я колись... Та цур йому!
Сором — не згадаю.
Як дитина, калиною
Себе забавляє,
Гне стан гнучкий, розгинає,
На сонечку гріє.
Мати дивитця на неї,
Од злості німіє, —
То жовтіє, то синіє;
Розхрістана, боса,
З роту піна, — мов скажена
Рве на собі коси.
Кинулася до Ганнусі
І в коси впилася.
„Мамо! мамо! що ти робиш?“
Хвиля роздалася,
Закипіла, застогнала,
І обох покрила.
Рибалонька кучерявий
З усієї сили
Кинувсь в воду; пливе, синю
Хвилю роздирає,
Пливе, пливе... от-от доплив!
Пірнув, виринає —
І утоплену Ганнусю
На беріг виносить,
Із рук матері заклятих
Вириває коси.

Digitized by Google

„Серце моє! доле моя!
Розкрий карі очі!
Подивися! усьміхнися!
Не хочеш? не хочеш!“
Плаче, пада коло неї,
Розкрива, цілує
Мертві очі. „Подивися!...
Не чує, не чує!“
Лежить собі на пісочку,
Білі рученята
Розкидала; а за нею
Стара люта мати:
Очі вивело із лоба
Од страшної муки;
Втеребила в пісок жовтий
Старі сині руки.
Довго плакав рибалонька:
„Нема в мене роду!
Нема долі на сім сьвіті! —
Ходім жити в воду!“ —
Підняв її, поцілував...
Хвиля застогнала,
Розкрилася, закрилася,
І сьліду не стало...

С того часу ставок чистий
Заріс осокою;
Не купаютця дівчата,
Обходять горою;
Як угледять, то христятця,
І зовуть заклятим...
Сумно-сумно кругом його...
А в-ночі, дівчата!
Випливає з води мати,
Сяде по тім боці;
Страшна, синя, розхрістана,
І в мокрій сорочці,
Мовчки дивитця на сей бік,
Рве на собі коси...

Digitized by Google

А тим часом синя хвиля
Ганнусю виносить.
Голісінька, стрепенетця,
Сяде на пісочку...
І рибалка випливає,
Несе на сорочку
Баговіньня зеленого;
Поцілує в очі, —
Та і в воду: соромитця
На гнучкий дівочий,
На стан голий подивитьця..
І ніхто не знає
Того дива, що́ творитця
Серед ночі в гаї:
Тілько вітер з осокою
Шепче: „Хто се? хто се
Сидить сумно над водою?
Чеше довгі коси?“

Digitized by Google

III. ПОСЬВЯТИ.

1.

ДО СЕСТРИ.

Не питай ти моїх пісень,
Сестро моя мила!
Цур їм! вони сумні-смутні,
Мов тая могила.

На-що слухать, як на хресті
Пугач завиває,
Коли в саду соловейко
Весело сьпіває.

Нам с тобою, моя сестро,
Не ходити в парі!
Твоє сонце сьвітить ясно,
Моє-ж давно в хмарі.

Нехай твої квіти квітять
На твоїй дорозі!
Нехай твою минуть весну
Вітри та морози!

Нехай доля, що́ з-малечку
Мене не злюбила,
Тебе щиро привітає,
Сестро моя мила!...

Digitized by Google

2.

В АЛЬБОМ.

Ти якось так-собі, що й вимовить не вмію!
Дивлюся мовчки на тебе, й серденько ниє,
Ниє, — та ба! мусить погибати!
Нехай знає, що́ бажає, кого, як кохати!
Ти моторна, чепурная, та ще й доля дбає,
Моя-ж доля, — як та воля по сьвіту блукає, —
Іще з-малку одцуралась: вернутьця не втрапить.
Та що́ робить? — бо сьліпая, нікому порадить.
Будь ти-ж долею моєю, розумна, видюча!
Поборюсь тоді з судьбою, хоч вона й могуча.

3.

М. С. ЩЕПКИНУ.

(Пустка.)

Заворожи мені, волхве,
Друже сивоусий!
Ти вже серце запечатав.
А я — ще боюся...
Боюся ще погорілу
Хату руйнувати,
Боюся ще, мій голубе,
Серце поховати!...
Може вернетця надія
С тиєю водою
Цілющою, живущою —
Дрібною сльозою;
Може вернетця в некриту
Пустку зімувати,

Digitized by Google

І укриє і нагріє
Погорілу хату,
І вимете, і вимиє,
І сьвітло засьвітить;
Може ще раз прокинутця
Мої думи-діти;
Може ще раз пожурюся,
З дітками заплачу,
Може ще раз сонце правди
Хоч крізь сон побачу!

Київ, 1846.

4.

Н. МАРКЕВИЧУ.

Бандуристе, орле сизий!
Добре тобі, брате!
Маєш крила, маєш силу;
Є коли літати!
Тепер летиш в Україну;
Тебе виглядають;
Полетів би за тобою,
Та хто привітає?
Я й тут чужий, одинокий,
І на Україні
Я сирота, мій голубе!
Як і на чужині.
Чого-ж серце бється, рветця?
Я там одинокий!...
Одинокий?... а Вкраїна!
А степи широкі?!...
Там повіє буйнесенький,
Як брат заговорить;
Там в широкім полі воля, —
Там синіє море,

Digitized by Google

Вигравае, хвалить Бога.
Тугу розганяє;
Там могили з буйним вітром
В степу розмовляють, —
Розмовляють, сумуючи;
От-така їх мова:
„Було колись, минулося, —
Не вернетця знову!“
Полетів би, послухав би.
Заплакав би з ними...
Та ба! — доля приборкала
Між людьми чужими.

Digitized by Google

IV. ЕПІЧНІ
та инші стихотвори.

1.

ЧИГИРИН.

Чигирине, Чигирине!
Все на сьвіті гине,
І сьвятая твоя слава,
Як пилина, лине
За вітрами холодними,
В хмарі пропадає.
Над землею летять літа,
Дніпро висихає,
Розсипаютця могили,
Високі могили —
Твоя слава; і про тебе,
Старче малосилий,
Ніхто й слова не промовить,
Ніхто й не покаже,
Де ти стояв, чого стояв...
І на сьміх не скаже!

За-що-ж боролись ми з Ляхами?
За-що-ж ми різались с панами?
За-що скородили списами
Татарські ребра?... Засівали,

Digitized by Google

І рудою поливали,
І шаблями скородили.
Що-ж на ниві уродило?
Уродила рута, рута —
Волі нашої отрута.

А я, юродивий, на твоїх руїнах
Марно сльози трачу. Заснула Вкраїна,
Буряном укрилась, цьвільлю зацьвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноїла
І в дупло холодне гадюк напустила,
А дітям надію в степу оддала.
А надію
Вітер по полю розвіяв,
Хвиля морем рознесла.
Нехай же вітер все розносить
На неокраянім крилі!
Нехай же серце плаче, просить
Сьвятої правди на землі!

Чигирине, Чигирине,
Мій друже єдиний!
Проспав-єси степи, ліси
І всю Україну!
Спи-ж повитий жидовою,
Поки сонце встане,
Поки тиї недолюдки
Поростуть гетьмани.

Помолившись, і я-б заснув...
Так думи прокляті
Рвутця душу запалити,
Серце розірвати.
Не рвіть, думи, не паліте!
Може верну знову
Мою правду безталанну,
Моє тихе слово.
Може викую я з його
До старого плуга

Digitized by Google

Новий леміш і чересло,
І в тяжкі упруги
Може з'орю переліг той,
А на перелозі
Я посію мої сльози,
Мої щирі сльози;
Може зійдуть і виростуть
Ножі обоюдні;
Розпанахають погане,
Гниле серце, трудне;
І вицідять сукровату,
І нальють живої
Козацької тиї крови,
Чистої, святої.
Може, може... а між тими,
Між ножами рута
І барвінок розівється;
І слово забуте,
Моє слово тихе-сумне,
Богобоязливе
Згадається, — і дівоче
Серце боязливе
Стрепенетця, як рибонька,
І мене згадає...
Слово моє, сльози мої,
Раю ти мій, раю!

Спи, Чигрине! Нехай гинуть
У ворога діти!
Спи, гетьмане! поки встане
Правда на сім сьвіті!

Москва, 19. Лютого 1844.

Digitized by Google

2.

С О Н.

Дѣхъ истины, егоже міръ не можетъ пріяти, яко не видитъ его, ниже знаетъ его.

Іоан. гл. XIV., ст. 17.

У всякого своя доля
І свій шлях широкий:
Той мурує, той руйнує,
Той неситим оком
За край сьвіта зазирає,
Чи нема країни,
Щоб загарбать і з собою
Взять у домовину;
Той тузами обірає
Свата в його хаті,
А той нишком у куточку
Гострить ніж на брата;
А той тихий та тверезий,
Богобоязливий,
Як кішечка підкрадетця,
Вижде нещасливий
У тебе час, та й запустить
Пазурі в печінки;
І не благай! — не вимолять
Ні діти, ні жінка; —
А той, щедрий та роскішний,
Все храми мурує,
Та отечество так любить,
Так за ним бідкує,
Та так з його сердешного
Кров, як воду, точить!...

Digitized by Google

А братія мовчить собі,
Витріщивши очі,
Як ягнята: „Нехай, каже:
Може так і треба!“

— Так і треба! бо немає
Господа на небі!
А ви в ярмі падаєте,
Та якогось раю
На сім сьвіті бажаєте...
Немає! немає!
Шкода й праці! Схаменітьця:
Усі на сім сьвіті —
І царята, і старчята —
Адамові діти!
І той... і той... А що-ж то я?
— Ось-що, добрі люде:
Я гуляю, бенкетую
В неділю і в будень;
А вам нудно, жалуєтесь...
Їй Богу, не чую!
І не кричіть! — я свою пю,
А не кров людськую.

От-так, ідучи по-під-тиньню
З бенкету пяний у-ночі,
Я міркував собі йдучи,
Поки доплентавсь до хатини.
А в мене діти не кричять
І жінка не лає...
Тихо, як у раї,
Усюди божа благодать,
І в серці, і в хаті.
От-то-ж я ліг і спати;
А вже підпилий як засне,
То хоч коти гармати, —
І усом не моргне.

Та й сон же, сон, на прочуд дивний,
Мені приснився:

Digitized by Google

Найтверезійший би упився.
Скупий жидюга дав би гривню.
Щоб позирнуть на ті дива:
Так чорта-з-два!
Дивлюся: так буцім сова
Летить лугами, берегами,
Та тенетрями,
Та глибокими ярами,
Та широкими степами,
Та байраками;
А я за нею, та за нею,
Лечу й прощаюся з землею.

— „Прощай, сьвіте! прощай, земле!
Неприязний краю!
Мої муки, мої люті
В хмарі заховаю.
А ти, моя Україно,
Безталанна вдово! —
Я до тебе літатиму
С хмари на розмову,
На розмову тиху, сумну,
На раду с тобою;
О-півночі падатиму
С чистою росою...
Порадимось, посумуєм,
Поки сонце встане,
Поки твої малі діти
На ворога встануть.
Прощай же ти, моя нене,
Удово-небога!
Годуй діток! — жива правда
У Господа Бога!“

Лечу, дивлюся — аж сьвітає,
Край неба палає;
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,

Digitized by Google

Між ярами над ставами
Верби зеленіють.
Сади рясні похилились,
Тополі — по волі
Стоять собі мов сторожі,
Розмовляють в полі.
І усе-ж те, вся країна
Повита красою,
Зеленіє, вмиваєтця
Ранньою росою,
Вмиваєтця, красуєтця,
Сонце зустрічає.
І нема тому починy,
І краю немає.
Ніхто його не додбає,
Ані розруйнує...
І все то те... Душе моя!
Чого-ж ти сумуєш?
Душе моя убогая!
Чого марно плачеш?
Чого тобі шкода?

Хиба ти не бачиш?
Хиба ти не чуєш людського плачу?
То глянь, подивися! — а я полечу
Високо-високо, за синії хмари.
Немає там власті, немає там кари,
Там сьміху людського і плачу не чуть.
Он глянь! — у тім раю, щó ти покидаєш,
Латану свитину с каліки здіймають —
С шкурою здіймають, бо нічим обуть
Панят недорослих. А он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію в військо оддають,
Бо його, бач, трохи... А он-де, — під тином
Опухла дитина голодная мре,
А мати пшеницю на панщині жне.
А он — бачиш!... Очі, очі!
На-що ви здалися?

Digitized by Google

Чом ви з-малку не висохли,
Сльозьми не злилися?
То покритка по-під-тиньою
З байстрям шкандибає;
Батько й мати одцурались,
Й чужі не приймають; —
Старці навіть цураются...
А панич не знає:
З двадцятою, недолюдок,
Душі пропиває.

Чи Бог бачить із-за хмари
Наші сльози, горе?
Може й бачить, та помога,
Як і от-ті гори
Предковічні, що́ политі
Кровію людською!...

Душе моя убогая,
Лишенько с тобою!
Упємося отрутою,
В кризі ляжем спати,
Пошлем думу аж до Бога,
Його розпитати,
Чи довго ще на сім сьвіті
Катам панувати?
Лети-ж, моя думо, моя люта муко!
Забери з собою всі лиха, всі зла,
Своє товариство; ти з ними росла,
Ти з ними кохалась; їх тяжкиї руки
Тебе повивали; бери-ж їх, лети,
Та по всьому небу орду розпусти!
Нехай чорніє, червоніє,
Полумям повіє,
Нехай знову рига змія,
Трупом землю криє.
А без тебе я де-небудь
Серце заховаю.
А тим часом пошукаю
На край сьвіта раю!

Digitized by Google

І знов лечу по-над землею,
І знов прощаюся я з нею.
Тяжко матір покидати
У безверхій хаті,
А ще гірше дивитися
На сльози та лати.
Лечу, лечу, а вітер віє,
Передо мною сьніг біліє;
Кругом бори та болота,
Туман, туман та пустота, —
Людей не чуть; не знать і сьліду
Людської страшної ноги...

„І вороги й не-вороги,
Прощайте! В гості не приїду.
Упивайтесь, бенкетуйте!
Я вже не почую;
Один собі на вік-віки
В сьнігу заночую.
І поки ви дознаєтесь,
Що ще єсть країна
Неполита сьлізьми, кровю,
То я одпочину,
Одпочину..."

Аж слухаю...
Загули кайдани
Під землею... Подивлюся...
О, людс поганий!
Де ти взявся? Що́ ти робиш?
Чого ти шукаєш
Під землею? Ні! вже мабуть
Я не заховаюсь
І на небі!... За-що-ж кара?
За-що мені муки?
Кому я що́ заподіяв?
Чиї тяжкі руки
В мені душу закували,
Серце запалили
І, ганячи силу,

Digitized by Google

Думи розпустили?
За-що? — не знаю, а карають,
І тяжко карають!
А коли я спокутую?
Коли діжду краю? —
Не бачу й не знаю.

Заворушилася пустиня,
Мов із темної домовини
На той останній страшний суд
Мерці за правдою встають.
То не вмерлі, не зариті,
Не суда ідуть просити.
Ні! то люде, живі люде,
В кайданах забиті.
Із нор золото виносять,
Щоб пельку залити
Неситому... То каторжні! —
А за-що? Те знає
Вседержитель, а може ще
Й він не добачає!
Он-де злодій штемпований
Кайдани волочить;
От розбійник катований
Зубами скрегоче,
Недобитка товариша
Зарізати хоче;
А між ними запеклими,
В кайдани убраний,
Царь всесьвітній, царь волі, царь
Штемпом увінчаний.
В муці, в каторзі — не просить,
Не плаче, не стогне...
Раз добром налите серце
В-вік не прохолоне.

А де-ж твої думи, рожевиї квіти?
Доглядані, сьмілі, викохані діти?
Кому-ж ти їх, друже! кому передав?
Чи може на віки в серці заховав?

Digitized by Google

Ой, не ховай, брате! розсип їх, розкидай!
Зійдуть і ростимуть і вийдуть з їх люде.

Чи ще митарство, чи вже буде?
Буде, буде, бо холодно;
Мороз розум будить.
І знов лечу, земля чорніє,
Дрімає розум, серце мліє.
Дивлюся: хати над шляхами, —
То город із стома церквами;
А в городі, мов журавлі,
Замуштрували москалі.
Нагодовані, обуті
І кайданами окуті,
Муштруютця! — Далі гляну, —
У долині, мов у ямі,
На багнищі город мрієе.
Над ним хмарою чорніє
Туман тяжкий. Долітаю, —
То город без краю.
Чи то турецький?
Чи то німецький?
А може те, що й московський!
Церкви та палати,
Та пани пузаті,
І ні однісінької хати!
Смеркалося. Огонь-огнем
Кругом запалало,
Аж злякався... „Ура! ура!
Ура!“ закричали.

„Цу-цу, дурні! схаменітьця!
Чого се ви раді?
Що́ орете?“ — „*Экой хохолъ!*
Не знаетъ параду!
У насъ парадъ. Самъ изволитъ
Сегодня гулятн.“
„Та де-ж вона, тая цяця?“
— „*Вонъ, видишь палаты?*“

Digitized by Google

Штовхаюся, а землячок,
Спасибі признався,
С цинковими тудзиками:
„Гдѣ ты здѣсь узялся?“
— З України. — *„Да какъ же ты*
Й гаварить не вмѣешь
По здѣшнему?“ — „Ба ні, кажу!
Говорить я вмію,
Та не хочу.“ — *„Экой чудакъ!*
Я всѣ входы знаю;
Я здѣсь служу; коли хочешь,
Въ дворецъ попытаюсь
Ввести тебя. Только, знаешь,
Мы, братъ, просвѣщенны,
Не поскупись полтинкою!“
— „Цур тобі, мерзений
Каламарю!“

І зробився
Я знову незримий,
Та й пропхався у палати.
Боже мій єдиний!
Так от-де рай! Уже на-що
Золотом облиті
Блюдолизи! Аж ось і сам,
Високий, сердитий,
Виступає. Обік його
Жіночка-небога,
Мов опеньок засушений,
Тонка, довгонога,
Та ще й на-лихо сердешна
Хита головою.
— „Так оце-то та богиня!
Лишенько с тобою!
А я, дурний, не бачивши
Тебе, цяцю, й разу,
Та й повірив тупорилим
Твоїм віршомазам!
От-то дурний! а ще й битий!
На квіток повірив

Digitized by Google

Москалеві! От і читай,
І їми ти їм віри!

За панами панства, панства
У сріблі та златі!
Мов кабани годовані,
Пикаті, пузаті!
Аж потіють та товплятця,
Щоб то ближче стати
Коло с а м и х: може вдарять,
Або дулю дати
Благоволять, — хоч маленьку,
Хоч пів-дулі, аби тілько
Під самую пику.
І всі у-ряд поставали,
Ніби без'язикі.
Ані телень!... Царь цвенькає,
А диво-цариця,
Мов та чапля між птахами,
Скаче, бадьоритця.
Довгенько в-двох похожали,
Мов сичі надуті,
Та щось нишком розмовляли
(Здалека не чути) —
Об отечестві, здаєтця,
Та нових петлицях,
Та об муштрах ще новійших;
А потім цариця
Сіла мовчки на дзиґлику.
Дивлюсь, — царь підходить
До найстаршого... та в пику
Його як затопить!
Облизався неборака,
Та меншого в пузо! —
Аж загуло... А той собі
Ще меншого туза
Межи плечі; той меншого,
А менший малого, —
А той дрібних; а дрібнота
Уже за порогом

Digitized by Google

Як кинетця по улицях,
Та й давай місити
Недобитків православних,
А ті голосити, —
Та верещать, та як ревнуть:
„Гуля наш батюшка, гуля!
Ура! ура! ура-а-а-а!“

Зареготався я, та й годі;
А й мене давнули
Таки добре. Перед сьвітом
Усе те заснуло;
Тілько де-де православні
По кутках стогнали,
Та стогнучи, за б а т ю ш к у
Господа благали.
Сьміх і сльози! От пішов я
Город озирати.
Там ніч — як день. Дивлюся я:
Палати-палати
По-над тихою рікою,
А берег обшитий
Ввесь камінєм. Дивуюся,
Мов несамовитий:
Як-то воно зробилося
З калюжі такої
Таке диво!... От-тут крови
Полито людської
І без ножа! По тім боці
Твердиня й дзвініця,
Мов та швайка загострена,
Аж чудно дивитьця, —
І дзиґарі теленькають.
От я повертаюсь, —
Аж кінь летить... копитами
Скелю розбиває, —
А на коні сидить охляп,
У свиті — не свиті,
І без шапки; якимсь листом
Голова повита.

Digitized by Google

Кінь басує... от-от річку
От-от перескочить.
А він руку простягає,
Мов сьвіт увесь хоче
Загарбати. Хто-ж це такий?
От собі й читаю,
Що́ на скелі наковано:
„Первому Вторая"
Таке диво поставила!
Тепер же я знаю:
Це той Первий, що́ розпинав
Нашу Україну,
А Вторая доконала
Вдову-сиротину.
Кати, кати, людоїди!
Наїлись обоє,
Накралися, а що́ взяли
На той сьвіт з собою?
Тяжко-тяжко мені стало,
Так мов я читаю
Історію України...
Стою, заміраю.
А тим часом тихо-тихо
Та сумно сьпіває
Щось такеє невидиме:

„Із города, із Глухова
Полки виступали
З заступами на лінію...
А мене послали
У столицю с козаками
Наказним гетьманом...
О, Боже мій милосердний!
О, царю поганий!
Царю проклятий, неситий,
Гаспиде лукавий!
Що́ ти зробив с козаками?
Болота засипав
Благородними кістками,
Поставив столицю

Digitized by Google

На їх трупах катованих.
І в темній темниці
Мене, вольного гетьмана,
Голодом замучив
У кайданах... Царю, царю!
І Бог не розсудить
Нас с тобою. Кайданами
Скований зо мною
На вік-віки. Тяжко мені
Витать над Невою...
України далекої
Може вже немає;
Полетів би, подивився,
Так Бог не пускає.
Може Москва випалила
І Дніпро спустила
В синє море, розкопала
Високі могили,
Нашу славу? Боже милий!
Зжалься, Боже милий!"

Та й замовкло. Дивлюся я, —
Біла хмара криє
Синє море; а в тій хмарі
Мов звірь в гаї виє.
То не хмара: біла пташка
Хмарою спустилась
Над царем тим мусянжовим,
І заголосила:

„І ми скована с тобою,
Людоїде, змію!
На страшному на судищі
Ми Бога закриєм
Од очей твоїх неситих.
Ти нас з України
Загнав голих і голодних
У сьніг на чужину,
Та порізав із шкур наших
Собі багряницю,

Digitized by Google

Пошив жилами твердими.
І заклав столицю
В новій рясі. Подивися:
Церкви та палати!
Веселися, лютий кате,
Проклятий, проклятий!“

Розлетілись, розсипались, —
Сонечко вставало;
А я стояв, дивувався
Так, аж страшно стало.
Уже вбогі ворушились,
На труд поспішали,
І москалі на розпутьтях
Уже муштрувались.
По-край улиць поспішали
Заспані дівчата,
Та не з дому, а до дому:
Посилала мати
На цілу ніч працювати,
На хліб заробляти.
А я стою, похилившись,
Думаю-гадаю:
„Як-то тяжко той насущний
Люде заробляють!“

От і братія сипнула
У сенат писати,
Та підписувать, та драти
І з батька і з брата.
А між ними і землячки
Де-де поглядають;
По-московськи так і чешуть,
Сьміютця та лають
Батьків своїх, що з-малечку
Цвенькати не вчили
По-німецьки, а то тепер
І кисни в чорнилі! —
Пявки, пявки! Може батько
Остатню корову

Digitized by Google

Жидам продав, поки вивчив
Московської мови!...
Україно, Україно!
Оце твої діти,
Твої квіти молодиї,
Чорнилом политі,
Московською блекотою,
В німецьких петлицях
Замучені... Плач, Вкраїно,
Бездітна вдовице!

Пійти лишень, подивитьця:
До царя в палати:
Щó там робитця? Прихожу:
Старшина пузата
Стоїть рядом, сопе, хропе
Та понадувалась,
Як індики, і на двері
Косо поглядала.
Аж ось вони й одчинились:
Неначе з берлоги
Ведмідь виліз... Ледве-ледве
Переносить ноги;
Та одутий, аж посинів:
Похмілля прокляте
Його мучило. Як крикне
На самих пузатих:
Всі пузаті до одного
В землю провалились.
Він випучив баньки з лоба, —
І все затрусилось,
Щó осталось. Мов скажений
На менших гукав, —
І ті в землю. Він до дрібних, —
І ті пропадають;
Він до челяді сунетця, —
І челядь пропала, —
До москалів, — москалики
Тяжко застогнали,

Digitized by Google

Пішли в землю! Диво дивне
Сталося на сьвіті!
Дивлюся я, що́ дальш буде?
Що́ буде робити
Мій ведмедик! Стоїть собі,
Голову понурив
Сіромаха. Де-ж ділася
Ведмежа натура?
Мов кошеня — такий чудний!
Я аж засьміявся!
Він і почув, та як гикне, —
Я перелякався...
Та й прокинувсь.

От-таке-то
Приснилося диво!
Чудне якесь! Таке тілько
Снитця юродивим
Та пяницям. Не здивуйте,
Брати мої милі!
Що не своє розказував,
А те, що́ приснилось.

Петербург, 8. Червця 1844.

Digitized by Google

3.

КАВКАЗ.

За горами гори, хмарами повиті.
Засіяні горем, кровію политі.
С-покон-віку Прометея
Там орел карає,
Що-день-божий довбе ребра,
Серце розбиває;
Розбиває, та не випє
Живучої крови:
Воно знову оживає,
І сьміється знову.
Не вмірає душа наша,
Не вмірає воля;
І неситий не виоре
На дні моря поле, —
Не скує душі живої
І слова живого,
Не понесе слави Бога,
Великого Бога.

Не нам на прю с Тобою стати,
Не нам діла Твої судить:
Нам тілько плакать, плакать, плакать,
І хліб насущний замісить
Кривавим потом і сльозами!
Кати знущаютця над нами,
А правда наша пяна спить!
Коли-ж вона прокинетця?
Коли-ж одпочити
Даси, Боже, утомленим,
І нам даси жити?
Ми вірувєм Твоїй силі,
І слову живому:

Digitized by Google

Встане правда, встане воля,
І Тобі одному
Поклонятця всі язики
Во віки і віки.
А поки-що течуть ріки —
Кривавиї ріки!...

За горами гори, хмарами повиті,
Засіяні горем, кровію политі!
От-там-то Милостиві Ми
Ненагодовану і голу,
Застукали сердешну волю,
Та й цькуємо... Лягло кістьми
Людей муштрованих чи-мало...
А сьліз, а крови? Напоїть
Всіх імператорів би стало...
З дітьми і внуками, втопить
В сльозах удових.
А дівочих,
Пролитих нишком серед ночи,
А матерніх горячих сьліз,
А батьківських, старих, кривавих —
Не ріки, — море розлилось,
Огненнеє море!

Слава, слава
Хортам, і гончим, і псарям,
І нашим батюшкам царям! —
Слава!

І вам слава, сині гори,
Кригою окуті;
І вам, лицарі великі,
Богом незабуті!
Борітеся — поборете!
Вам Бог помагає;
За вас сила, за вас воля
І правда сьвятая!

„Чурек і сакля — все твоє:
Воно не прошене, не дане, —

Digitized by Google

Ніхто й не візьме за своє.
Не поведе тебе в кайданах.
А в нас? — на те письменні ми —
Читаєм Божиї глаголи,
І од глибокої тюрми
Та до високого престола
Усі ми в золоті і голі.

„До нас в науку!... ми навчим,
По-чому хліб і сіль по-чім?
Ми християне; храми, школи.
Усе добро, сам Бог у нас! —
Нам тілько сакля в очі коле.
Чого вона стоїть у вас,
Не нами дана? Чом ми вам
Чурек же ваш та так не кинем.
Як тій собаці? Чом ви нам
Платить за сонце не повинні?
Тай тілько-ж то!
Ми не погане, —
Ми настоящі християне;
Ми малим ситі! — А за те.
Як-би ви з нами подружились.
Багато-б де чому навчились.
У нас-же й сьвіта як на те:
Одна Сібір неісходима!
А тюрм? а люду? — щó й лічить!
Од Молдована аж до Фінна,
На всіх язиках все мовчить:
Бо благоденствує!... У нас
Сьвятую біблію читає
Сьвятий чернець і научає,
Що царь якийсь-то свині пас
Та дружню жінку взяв до себе,
А друга вбив! Тепер на небі!
Ось бачите, які у нас
Сидять на небі? Ви ще темні,
Сьвятим хрестом непросьвіщенні!
У нас навчіться!... В нас дери,
Дери та дай,

Digitized by Google

Та потім прямо в рай,
Хоть і рідню всю забирай!
У нас... чого то ми не вміем?
І зорі лічим, гречку сіем,
Хранцузів лаєм; продаєм,
Або у карти програєм
Людей,... не Негрів, а таких
Таки хрещених, но простих.
Ми не Гішпане: крий нас Боже!
Щоб крадене перекупать та продавать,
Як ті жиди!... ми по закону!" —

По закону Апостола
Ви любите брата?
Сувєслови, лицеміри,
Господом прокляті!
Ви любите на братові
Шкуру, а не душу,
Та й лупите по закону
Дочці на кожушок,
Байстрюкові на придане,
Жінці на патинки,
Собі-ж на те, щó не знають
Ні діти, ні жінка!

За кого-ж Ти розпинався,
Христе, Сине Божий?
За нас добрих? чи за слово
Істини? — чи може,
Щоб ми с Тебе насьміялись?
Воно-ж так і сталось!
Храми, каплиці і ікони,
І ставники, і мірри дим,
І перед образом Твоїм
Неутомленнії поклони
За кражу, за війну, за кров, —
Щоб братню кров пролити, просять,
А потім в дар Тобі приносять
С пожару вкрадений покров...

Digitized by Google

Просьвітились, та ще хочем
Других просьвітити:
Сонце правди показати
Сьліпим, бачиш, дітям.
Все покажем, тілько дайте
Себе в руки взяти:
Як і тюрми мурувати,
Кайдани ковати,
Як їх носить, як і плести
Кнути узловаті,
І як під них спини підставляти; —
Всьому навчим, тілько дайте
Взяти свої гори, —
Ті останні, бо взяли вже
І поле, і море!

І тебе загнали, мій друже єдиний!
Мій Якове любий! Не за Україну,
А за її ката довелось пролить
Кров добру, не чорну: довелось запить
З московської чаші московську отруту...
О друже мій добрий, друже незабутий!
Живою душою в Украйні витай;
Літай с козаками по-над берегами,
Розриті могили в степу назирай,
Заплач с козаками дрібними сльозами,
І мене з неволі в степу виглядай!

А поки-що мої думи,
Моє люте горе,
Сіятиму: нехай ростуть
Та з вітром говорять...
Вітер тихий з України
Понесе з росою
Тиї думи аж до тебе!
Братньою сльозою
Ти їх, друже, привітаєш,
Тихо прочитаєш,
І могили, степи, гори,
І мене згадаєш.

Вюнище, Полт. губ., 14. Студня 1845.

Digitized by Google

4.

ХОЛОДНИЙ ЯР.

У всякого своє лихо,
І в мене те лихо;
Хоть не своє — позичене,
А все таки лихо.
На-що-б, бачця, те згадувать,
Що́ давно минуло?
Будить Бог-знає колишнє?!
Добре, що заснуло!...

Хоть і яр той! Вже до його
І стежки малої
Не осталось, і здаєтця,
Що ніхто й ногою
Не ступив там, — а згадаєш,
То була й дорога
З монастира Митриного
До яру страшного.
В яру колись гайдамаки
Табором стояли,
Лагодили самопали,
Ратища стругали.
У яр тоді сходилися,
Мов із хреста зняті,
Батько з сином, і брат з братом, —
Одностайне стати
На ворога лукавого,
На лютого Ляха.

Де-ж ти дівся, в яр глибокий
Протоптаний шляху?

Digitized by Google

Чи сам заріс темним лісом?
Чи то загатили
Нові кати, щоб до тебе
Люде не ходили
На пораду: що́ їм діять
З добрими панами,
Людоїдами лихими,
Новими Ляхами?
Не гатіте! бо над яром
Залізняк витає,
І на Умань позирає:
Гонту виглядає!
Не ховайте, не топчіте
Сьвятого закону!
Не зовіте преподобним
Лютого Нерона!
Не славьтеся царевою
Сьвятою війною,
Бо ви самі не знаєте,
Що́ царики коять!
А кричите, що несете
І душу і шкуру
За отечество! Їй-Богу.
Овеча натура!
Дурний шию підставляє
І не знає, за-що?
Та ще й Гонту зневажає,
Ледаче-ледащо:
„Гайдамаки — не воіни;
Розбійники, вори, —
Пятно в нашій історії!...“
Брешеш, людоморе!
За сьвятую правду, волю
Розбійник не стане;
Не розкує закований
У ваші кайдани
Народ темний; не заріже
Лукавого сина;
Не розібє живе серце
За свою Вкраїну!

Digitized by Google

Ви — розбійники неситі!
Голодні ворони!
По якому правдивому,
Сьвятому закону
І землею, всім даною,
І сердешним людом
Торгуєте?... Стережіться-ж,
Бо лихо вам буде,
Тяжке лихо! — Дуріть дітей,
І брата сьліпого;
Дуріть себе, чужих людей...
Та не дуріть Бога!
Бо в день радості над вами
Розпадетця кара,
І повіє новий огонь
З Холодного яру!

Вюнище, 17. Студня 1845.

5.

РОЗРИТА МОГИЛА.

Сьвіте тихий, краю милий,
Моя Україно!
За-що тебе сплюндровано,
За-що, мати, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась?
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?
— „Молилася, турбувалась,
День і ніч не спала,
Моїх діток доглядала,
Звичаю навчала.
Виростали мої діти,
Мої добрі квіти, —
Панувала і я колись
На широкім сьвіті!
Панувала... О, Богдане,
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матірь, —
На свою Вкраїну,
Щó колишучи сьпівала
Про свою недолю,
Щó сьпіваючи ридала,
Виглядала волю!...
Ой, Богдане, Богданочку!
Як-би була знала, —
У колисці-б придушила,
Під серцем приспала!
Степи мої запродані
Жидові, Німоті, —
Сини мої на чужині,
На чужій роботі;

Digitized by Google

Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває...
Нехай риє-розкопує, —
Не своє шукає;
А тим часом перевертні
Нехай підростають.
Та поможуть Москалеві
Господарювати,
Та з матері полатану
Сорочку здіймати!...
Помагайте, недолюдки,
Матірь катувати!..."

На четверо розкопана
Розрита могила!...
Чого вони там шукають?
Що́ там схоронили
Старі батьки? — Ех! як-би то,
Як-би то знайти те,
Що́ там поховали! —
Не плакали-б діти,
Мати-б не ридала.

Digitized by Google

6.

ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ.

(Містерія.)

I.

Три душі.

Як сьніг, три пташечки летіли
Через Субботове і сіли
На похиленому хресті
На старій церкві. — „Бог простить:
Ми пташки-душі, а не люде!
А відсіля виднійше буде,
Як той розкопуватимуть льох.
Коли-б вже швидче розкопали,
Тоді-б у рай нас повпускали,
Бо так сказав Петрові Бог:
— „Тоді їх в рай ми повпускаєм,
Як все Москаль позабірає,
Як розкопа Великий льох.“

Перша душа.

Як була я людиною,
То Присею звалась;
Я от-тутечки й родилась,
Тут і виростала.
От-тут було на цвинтарі
Я з дітьми гуляю,
С тим Юрусем гетьманченком
У піжмурки граюсь;
А гетьманша було вийде
Та й кликне в будинок...

Digitized by Google

Он-де клуня: от-там мені
І хвіґ і родзинок, —
Всього мені понадає
І на руках носить...
До гетьмана-ж як приїдуть
Із Чигрина гості,
То це й шлють було за мною.
Одягнуть, обують, —
І гетьман бере на руки,
Носить і цілує...
От-так-то я в Субботові
Росла-виростала,
Як квіточка, і всі мене
Любили й кохали,
І нікому я нічого,
Ніже злого слова,
Не сказала. Уродлива
Та й ще чорнобрива!
Всі на мене залицялись,
І сватати стали;
А у мене, як на тев-ж,
І рушники ткались.
От-от була-б подавала,
Та лихо зустріло.

Вранці-рано, в Пилипівку,
Як-раз у неділю,
Побігла я за водою.
(Вже й криниця тая
Засунулась і висохла,
А я все літаю!)
Дивлюсь: гетьман з старшиною...
Я води набрала,
Та в-повні шлях і перейшла;
А того й не знала,
Що він їхав в Переяслав
Москві присягати.
І вже ледві я не ледві
Донесла до хати

Digitized by Google

От-ту воду. Чом я з нею
Відер не побила?...
Батька, матірь, себе, брата,
Собак отруїла
Тою клятою водою!
От за-що караюсь,
От за-що мене, сестрички,
І в рай не пускають.

Друга душа.

А мене, мої сестрички,
За те не пустили,
Що цареві московському
Коня напоїла
В Батурині, як він їхав
В Москву із Полтави.
Я була ще недоліток,
Як Батурин славний
Москва в-ночі запалила,
Чечеля убила,
І старого і малого
В Сейму потопила.
Я між трупами валялась
У самих палаток
Мазепиних. Коло мене
І сестра і мати
Зарізані, обнявшися,
Зо мною лежали.
І на-силу то, на-силу
Мене одірвали
Од матері неживою.
Щó то вже просила
Московського копитана,
Щоб і мене вбили!
Ні не вбили, а пустили
Москалям на грище:
На-силу я сховалася
На тім пожарищі.

Digitized by Google

Одна тілько осталася
В Батурині хата, —
І в тій хаті поставили
Царя ночувати,
Як вертався с-під Полтави.
Я йшла за водою
Повз хатину, а він мені
Махає рукою.
Звелів коня напоїти, —
А я й напоїла.
Я й не знала, що я тяжко,
Тяжко согрішила.
Ледве я дойшла до хати,
На порозі впала...
А на-завтра, як царь виїшов,
Мене поховала
Та бабуся, щó осталась
На тій пожарині,
Та, щó й мене привітала
В безверхій хатині.
А на-завтра й вона вмерла
І зотліла в хаті,
Бо нікому в Батурині
Було поховати.
Уже й хату розкидали,
І сволок з словами
На вугільля попалили,
А я над ярами
І степами козацькими
І досі літаю.
А за-що мене карають,
Я й сама не знаю!
Мабуть за те, що всякому
Служила, годила,
Що цареві московському
Коня напоїла?

Digitized by Google

Третя душа.

А я в Київі родилась,
Ще й не говорила,
Мене мати ще сповиту
На руках носила.
Як їхала Катерина
В Київ по Дніпрові,
А ми з матірю сиділи
На горі в діброві.
Я плакала; я не знаю,
Чи їсти хотілось,
Чи може щó в маленької
На той час боліло.
Мене мати забавляла,
На Дніпр поглядала,
І ґалеру золотую
Мені показала,
Мов будинок; а в ґалері
Князі і всі сили,
Воєводи, а між ними
Цариця сиділа.
Я глянула, усьміхнулась, —
Та й духу не стало!
Й мати вмерла! В одній ямі
Обох поховали.
От за-що, мої сестриці,
Я тепер караюсь,
За-що мене на митарства
Й досі не пускають!
Чи я знала, ще сповита,
Що тая цариця —
Лютий ворог України,
Голодна вовчиця?
Скажіте сестриці!

Смеркаєтця. Полетіли
Ночувати в Чуту:
Як щó буде робитися,
Виднійш буде й чутно.

Digitized by Google

Схопилися білесенькі
І в ліс полетіли,
І в купочці на дубочку
Ночувати сіли.

II.

Три ворони.

Перша.

Крав! крав! крав!
Крав Богдан крам,
Та повіз у Київ,
Та продав злодіям
Той крам, щó накрав.

Друга.

Я в Парижі була,
Та три злоті з Радзивилом
Та з Потоцьким пропила.

Третя.

Через міст іде чорт
І коза по воді...
Бутъ біді! буть біді!

От-так кричали і летіли
Ворони с трьох сторон, і сіли
На маяку, щó на горі,
По-серед лану, усі три.
Мов на мороз понадувались,
Одна на другу позирали,
Неначе три сестри старі,
Щó дівували-дівували,
Аж поки мохом поросли.

Digitized by Google

Перша.

Оце тобі, а це тобі!
Я оце літала
Аж у Сібір, та в одного
Декабриста вкрала
Трохи жовчі. От бачите,
Є чим розговіться!
Ну, а в твоїй Московщині
Є чим поживиться?
Чи чорт-ма й тепер нічого?

Третя.

Є, сестриці, много!
Три укази накаркала
На одну дорогу.

Перша.

На яку ще? на кована?
Ну, вже наробила!

Третя.

Та шість тисяч в одній версті
Душ передушила.

Перша.

Та не бреши, бо тілько пять,
Та й то з фоном-Корфом!
Ще й чванитця, показує
На чужу роботу...
Капустниця закурена!
А ви, мосці-пані,
Бенкетуєте в Парижі?
Поганці погані!
Що розлили річку крови
Та в Сібір загнали
Свою шляхту, — та вже й годі,
То вже запишались?
Ач яка вельможна пава!

Digitized by Google

Друга й третя.

А ти що́ зробила?

Перша.

А-дзуски вам питать мене!
Ви ще й не родились,
Як я от-тут шинкувала
Та кров розливала.
Дивись які! Карамзина,
Бачиш, прочитали
Та й думають, що ось-то ми!
Цитьте, недоріки!
В колодочки ще не вбились,
Безпері каліки!

Друга.

Ото! яка недотика!
Не та рано встала,
Що́ до-сьвіта упилася,
А та, що́ й проспалась.

Перша.

Упилась би ти без мене
З своїми ксьондзами!
Чорт-ма хисту! Я спалила
Польщу с королями, —
А про тебе, щебетуху,
І досі-б стояла!...
А з вільними козаками
Що́ я виробляла?
Кому я їх не наймала,
Не запродавала?
Та й живущі-ж, проклятущі!
Думала з Богданом
От-от я їх поховала.
Ні, встали погані
Із Шведською приблудою!
Та й тоді-ж творилось!

Digitized by Google

Виростаю, як згадаю:
Батурин спалила,
Сулу в Ромні загатила
Тілько старшинами
Козацькими, а такими
Просто-козаками
Фінляндію засіяла,
Насипала бурти
На Орелі. На Ладогу
Так гурти за гуртом
Виганяла, та цареві
Болота гатила, —
І славного Полуботка
В тюрмі задушила.
От-тоді-то було сьвято!
Аж пекло злякалось,
Матірь Божа у Іржавці
В-ночі заридала.

Третя.

І я таки пожила:
С Татарами помутила,
З Мучителем покутила,
С Петрухою попила,
Та й Русь Німцям продала,
Та й Русь Німцям продала!

Перша.

Та й ти добре натворила:
Так кацапів закріпила
У німецькиї кайдани, —
Хоч лягай та й засни!
А в мене ще, враг їх знає,
Кого вони виглядають?
Вже-ж і в кріпость завдала,
І дворянства страшну силу
У мундирах розплодила,
Як тих вошей розвела:

Digitized by Google

Все вельможниї байстрята!
Вже-ж і Січ їх біснувата
Жидовою поросла;
Та й Москаль незгірша штука:
Добре вміє гріти руки.
І я люта, а все-таки
Того не з'умію,
Щó Москалі в Україні
С козаками діють!
От-от указ надрюкують:
„По милості Божій
І ви — Наші, і все — Наше,
І гоже й не гоже!“
Тепер уже заходились
„Древності“ шукати
У могилах... бо нічого
Уже в хаті взяти.
Все забрали любісінько,
Та лихий їх знає,
Чого вони с тим поганим
Льохом поспішають?
Трошки-б трошки підождали,
І церква-б упала:
Тоді-б разом дві руїни
В „Пчелі“ описали.

Друга й третя.

Чого-ж ти нас закликала?
Щоб на льох дивитьця?!

Перша.

Таки й на льох! та ще буде
Два дива твориться:
Сю ніч будуть на Вкраїні
Родитьця близнята.
Один буде, як той Гонта,
Катів катувати;
Другий... (оце вже наш!)...
Катам помагати.

Digitized by Google

Наш вже в череві щипає...
А я начитала,
Що, як виросте той Гонта,
Все наше пропало!
Усе добро поплюндрує,
Й брата не покине,
І розпустить правду й волю
По всій Україні.
Так от бачите, сестриці!
Що́ тут компонують:
На катів та на все добре
Кайдани готують.

Третя.

Я золотом розтопленим
Зальлю йому очі.

Перша.

Ні, він, клятий недовірок,
Золота не схоче!

Третя.

Я царевими чинами
Скручу йому руки.

Друга.

А я зберу з всього сьвіта
Всі зла і всі муки.

Перша.

Ні, сестриці! не так треба:
Поки сьліпі люде,
Треба його поховати;
А то лихо буде!
Он бачите: над Чигрином
Мітла простяглася;

Digitized by Google

По-над Дніпром і Тясмином
Земля затряслася.
Чи чуєте? — застогнала
Гора в Чигирині.
О! сьміється і радіє
Уся Україна!
То близнята народились;
А навісна мати
Регочетця, що Йванами
Обох буде звати.
Полетімо!...

Полетіли
Й летячи сьпівали.

Перша.

Попливе наш Іван
По Дніпру у Лиман
С кумою!

Друга.

Побіжить наш Ярчук
В ірій їсти гадюк
Зо мною.

Третя.

Какъ хвачу, да помчу,
Въ самый адъ полечу
Стрѣлою!

Digitized by Google

III.

Три лірники.

Один сьліпий, другий кривий,
А третій горбатий, —
Йшли в Субботів про Богдана
Мирянам сьпівати.

Перший.

Щó то сказано ворони:
Уже й помостили!
Мов-би для їх те сідало
Москалі зробили.

Другий.

А для кого-ж? Чоловіка
Певно не посадять
Лічить зорі.

Перший.

Ти-б то кажеш?!
А може й посадять
Москалика або Німця;
А Москаль та Німець
І там найдуть хлібець.

Третій.

Щó се таке верзете ви?
Які там ворони,
Та Москалі, та сідало?
Нехай Бог боронить!
Може ще нестись заставлять,
Москаля плодити?
Бо чутка є, що царь хоче
Весь сьвіт полонити.

Digitized by Google

Другий.

А може й так! Так на чорта-ж
Їх на горах ставить?
Та ще такі височенні,
Що хмари достанеш,
Як ізлізти.

Третій.

Так от же-ж щó!
От-то потоп буде.
Пани туди повилазять
Та дивитьця будуть,
Як мужики тонутимуть.

Перший.

Розумні ви люде,
Та нічого не знаєте!
То понаставляли
Ті хвіґури от для того,
Щоб люде не крали
Води з річки, та щоб нишком
Піску не орали,
Щó скрізь от-там за Тясмином.

Другий.

Чорт-зна щó провадиш!
Нема хисту, то й не бреши!
А щó? як присядем
От-тутечки під берестом
Та трохи спочинем?
Та в мене ще шматків зо два
Є хліба в торбині:
То посьнідаєм в пригоді,
Поки сонце встане.
(Посідали). А хто, братці,
Сьпіва про Богдана?

Digitized by Google

Третій.

Я сьпіваю і про Ясси,
І про Жовті води,
І містечко Берестечко.

Другий.

В великій пригоді
Нам сьогодня вони стануть;
Бо там коло льоху
Базар людей посходилось
Та й панства не трохи!
От-де нам пожива буде!
А ну! засьпіваєм
Проби ради!

Перший.

Та цур йому!
Лучче полягаймо
Та виспимось! День великий, —
Ще будем сьпівати.

Третій.

І я кажу. — Помолимось
Та будемо спати.

Старці під берестом заснули;
Ще сонце спить, пташки мовчать,
А коло льоху вже проснулись
І заходилися копать.
Копають день, копають другий,
На третій на-силу
Докопалися до муру,
Та трохи спочили.
Поставивши караули.
Ісправник аж просить,
Щоб нікого не пускали,
І в Чигрин, доносить

Digitized by Google

По начальству. Приїхало
Начальство мордате.
Подивилось: „Треба, каже,
Своди розламати!
Вірній діло!“ Розламали.
Та й перелякались:
Костяки в льоху лежали
І мов усьміхались,
Що сонечко побачили.

От добро Богдана:
Черепок, гниле корито.
Й костяки в кайданах!
Як-би в форменних, то добре:
Вони-б ще здалися
Кому небудь....
Засьміялись. А ісправник
Трохи не сказився,
Що нічого, бачиш, взяти;
А він то трудився:
І день і ніч побивався,
Та дурнем убрався.
Як би йому Богдан оце
У руки попався,
У москалі заголив би,
Щоб знав, як дурити
Правительство! Кричить, біга,
Мов несамовитий;
Яременка в пику пише,
По-московськи лає
Увесь народ. І на старців
Моїх налітає:
— „*Вы что дѣлаете? плуты!*“ —
— „Та ми, бачте, пане,
Сьпіваємо про Богдана!“ —
— „*Я вамъ дамъ Богдана!*
Мошенники, дармоѣды!
И пьсню сложили
Про такого-жь мошенника!“
— „Нас, пане, навчили!“

Digitized by Google

— *„Я васъ навчу! Завалить имъ!“*
Взяли й завалили,
Випарили у московській
Бані-прохолоді!
От-так-то льох і Богдан той
Стали їм в пригоді!

Так малий льох в Субботові
Москва розкопала;
Великого-ж того льоху
Ще й не дошукалась!

Миргород, 1845.

Digitized by Google

7.

УРИВКИ С ПОЕМИ

„ЄРЕТИК“ або „ІВАН ГУС“.

Посьвята поєми

П. І. Шафарикові.

Запалили у сусіда
Нову добру хату
Сусіди злі; нагрілися,
Та й полягли спати,
І забули теплий попіл
По полю розвіять.
Лежить попіл на розпутьті,
А в попелі тліє
Огню іскра великого,
Тліє, не вгасає,
Жде підпалу, як той местник
Часу дожидає —
Злого часу. Тліла іскра,
Тихо дотлівала
На розпутьті широкому,
Та й гаснути стала.

От-так Німота запалила
Велику хату, і сімю —
Сімю Славян роз'єдинила,
І нишком-тихо упустила
Усобиць лютую змію.
Полилися ріки крови,
Пожар погасили,
А Німчики пожарище
Й сиріт поділили.

Digitized by Google

Виростали у кайданах
Славянськиї дiти
І забули у неволі,
Щó вони на сьвіті?
А на давнім пожарищі
Іскра братства тліла,
Дотлівала, дожидала
Рук твердих та сьмілих.
І дождалась... Прозрів-єси
В попелі глибоко
Огонь добрий сьмілим серцем,
Сьмілим орлім оком;
І засьвітив, любомудре,
Сьвіточ правди, волі...
І Славян сімю велику
Во тьмі і неволі
Перелічив до одного,
Перелічив трупи —
А не Славян, — і став-єси
На великих купах
На розпутьті всесьвітньому
Їєзекиілем.
І, о диво! трупи встали
І очі розкрили!
І брат з братом обнялися,
І проговорили
Слово тихої любови
На віки і віки!
І потекли в одно море
Славянськиї ріки!

Слава тобі, любомудре,
Чеху-Славянине!
Що не дав ти потонути
В німецькій пучині
Нашій правді! Твоє море
Славянськеє, нове!
За-того вже буде повне,
І попливе човен

Digitized by Google

С широкими вітрилами
І з добрим кормилом, —
Попливе на вольнім морі,
На широких филях.
Слава-ж тобі, Шафарику,
Во віки і віки!
Що звів-єси в одно море
Славянськиї ріки.

Привітай же в своїй славі
І мою убогу
Лепту, — думу немудрую
Про Чеха сьвятого,
Великого мученика.
Про славного Гуса!
Прийми, отче! а я тихо
Богу помолюся,
Щоб усі Славяне стали
Добрими братами,
І синами сонця правди,
І єретиками
От-такими, як Констанський
Єретик великий!...
Мир мирові подарують
І славу во-віки!

Переяславль, 22. Ноября 1845.

Digitized by Google

I.

Камень, егоже небрегоша зиждущіи, сей бысть во главѣ угла: отъ Господа бысть сей, и есть дивенъ во очесѣхъ нашихъ.

Псалом CXVII, ст. 22.

„Кругом неправда і неволя,
Народ замучений мовчить,
А на Апостольскім престолі
Чернець годований сидить;
Людською кровію торгує
І рай у найми оддає.
О, Боже! суд Твій правий всує,
І всує царствіє Твоє!
Розбійники, людоїди
Правду побороли,
Осьміяли Твою славу
І силу, і волю!
Люде стогнуть у кайданах,
Немає с ким взятись,
Розкуватись, одностайне,
Односердне стати
За євангелию правди,
За темнії люде.
Нема кому!... Боже, Боже!
Чи то-ж і не буде?
Чи настане великий час
Небесної кари?
Чи розломим три корони
На гордій тіярі?
Розломимо!... Благослови —
Не на месть і муки —
Благослови мої, Боже,
Нетвердиї руки

Digitized by Google

Й слово тихеє!... О, Боже!
Чи вони-ж почують?..."
. . . . . .
От-так
У келії своїй правдивий
Іван Гус думав розкувать
Народ замучений, і диво,
Сьвятеє диво показать
Очам незрячим...
„Поборюсь!...
За правду Бог!... Да совершится!..."
І в Вифлиємськую каплицю
Пішов молитьця вірний Гус.

II.

Папська булла.

„Во імя Господа Христа,
За нас розпятого на древі,
І всіх Апостолів сьвятих,
Петра і Павла особливе,
Ми розрішаємо гріхи
Сьвятою буллою сією
Рабині божиїй от-тій,
Що водили по улицях
В Празі по-за-вчора.
Що хилилась...
По шинках, по станах,
По чернечих переходах,
По келіях пяна.
От-та сама заробила
Та буллу купила:
Тепер сьвята!..."

— „Боже, Боже,
Великая сило!
Великая славо! зглянься на людей!
Одпочинь од кари у сьвятому раї!

Digitized by Google

За-що пропадають, за-що Ти караєш
Своїх і покірних і добрих дітей?!
За-що закрив їх добрі очі,
І вільних розум окував
Кайданами лихої ночі?!
Прозріте, люде! — день настав!
Проснітьця, Чехи! змийте луду
— — будьте люде,
А не посьмішище ченцям!
Розбійники, кати в тіярах,
Все потопили, все взяли,
Мов у Москві Татари,
І нам сьліпим передали
Свої догмати. Кров, пожари,
Всі зла на сьвіті, войни, чвари,
Пекельних мук безкраїй ряд,
І повен Рим байстрят, —
От їх догмати і їх слава!
То явна слава!... А тепер
Сьвятим положено конклавом:
Хто без сьвятої булли вмер, —
У пекло просто! Хто-ж заплатить
За буллу в-двоє, — ріж хоч брата,
Окроме папи і ченця,
І в рай іди — кінець кінцям!
У злодія вже злодій краде,
Та ще й у церкві... Гади! гади!
Чи напилися ви, чи ні
Людської крови?! — Не мені,
Великий Господи! простому,
Судить великиї діла
Твоєї волі!.. люті зла
Не дієш без вини нікому!"

І плакав Гус, молитву дія,
І тяжко плакав; люд мовчав
І дивувався: що́ він діяв?
На кого руку піднімав?
. . . . . .

Digitized by Google

Всі здрігнули:
Іван Гус буллу розідрав!

Із Вифлиємської каплиці
Аж до всесьвітньої столиці
Луна, гогочучи, неслась;
Ченці ховаютця: мов кара,
Луна в конклаві віддалась, —
І похилилася тіяра...
Шепочетця Авіньоно
З римськими ченцями;
Шепочутця анті-папи,
Аж трясутця стани
Від шопоту. Кардинали
Як гадюки вютця
Круг тіяри, та нищечком
Мов коти гризутця
За мишеня... Та й як таки?
Однієї шкури
Така сила! А мясива!
Аж здрігнули мури,
Як зачули, що у Празі
Загелкали гуси
Та з орлами летять битьця...
Конклав схаменувся.
— — положили
Одностайне стати,
І всіх — —
— — скликати,
Та і стерегти як мога
І з верху і з долу,
Щоб не втікла тая птаха
На славянське поле.

Як та галич поле крила,
Ченці повалили
До Констанц'ї: шляхи, степи
Мов сарана вкрили...

Digitized by Google

ПОЛУБОТКО.

Віє вітер, віє буйний.
Бурян похилився, —
По-над бистрим над Дунаєм
Козак зажурився;
Не ззиває, не гукає
На своїх козаків,
Щó розсипались по полю,
В лісі між байраків.

Він не слухає зозулі,
Щó йому кувала,
Віщувала ту дорогу,
Щó душа бажала...
За залізними хромами
Славу вспоминає...
Місяць глянув із-за хмари,
І козак питає:

— „Місяць ясний! Ми колись-то
Весело гуляли, —
Ти по небу, я по полю,
І усі нас знали!
Ти тепер один на волі,
А я — нещасливий
Гину, бачиш, у безслав'ї...
Україна гине!

„Україно, Україно!
Де ти військо діла?
Де тих шабель сорок тисяч?
Разом все згубила?!

Digitized by Google

Козаки лежать в могилі,
І хрести рядами,
А над ними червоніють
Ремінці с хустками...
І козацькиї їх кістки
Покинула сила...
. . . . . .
Гине Україна.
Показав би я дорогу
Їм на Україну,
І послав би в чистім полі
Мнякую перину!

„Показав би, що з Богданом
Були договори
Не для того, щоб в болоті
Строїть їм хороми...
Умираю, бо не знаю,
На-що мені жити!
Ой чи буде Україна
Своїх врагів бити?

„Чи засяють наші шапки
На вкраїнськім полі?
Чи гулятимуть козацькі
Шаблі на просторі?...
Не заснула би ніколи
Козацкая слава,
Як-би з шаблями при Йвапі
Вся Украйна встала!“

Digitized by Google

9.

НЕВОЛЬНИК.

(*Поема.*)

Посьвята.

Думи мої молодиї,
Понуриї діти!
І ви мене покинули!...
Пустку натопити
Нема кому... Остався я,
Та не сиротою,
А є тобою, молодою,
Раю мій, покою,
Моя зоре досьвітняя,
Єдиная думо
Пречистая!... ти витаєш...
Як у того Нуми
Тая німфа Егерія, —
Так ти, моя зоре,
Просияєш надо мною,
Ніби заговориш,
Усьміхнешся... Дивлюся я —
Нічого не бачу...
Прокинуся, — серце плаче,
І очі заплачуть.
Спасибі, зіронько!

Минає
Неясний день мій, — вже смеркає;
Над головою вже несе
Свою неклепаную косу
Косарь непевний... мовчки скосить;
А там — і сьлід мій занесе

Digitized by Google

Холодний вітер... Все минає!...
Згадаєш може, молодая,
Вилиту сльозами
Мою думу, — і тихими,
Тихими річами
Проговориш: я любила
Його на сім сьвіті,
Й на тім сьвіті любитиму...
О, мій тихий сьвіте!
Моя зоре вечірняя!
Я буду витати
Коло тебе, і за тебе
Господа благати!

Той блукає за морями,
Сьвіт перехожає,
Долі-доленьки шукає...
Немає, немає, —
Мов умерла! А той рветця
З усієї сили
За долею... от-от догнав
І — бебех в могилу!
А в иншого сіромахи
Ні хати, ні поля,
Тілько торба; а с торбини
Виглядає доля,
Мов дитинка; а він її
Лає, проклинає
І за чвертку закладає, —
Ні, не покидає!
Як репях той, учепитця
За латані поли,
Та й збірає колосочки
На чужому полі;
А там — снопи, а там — скирти,
А там — у палатах
Сидить собі сіромаха,
Мов у своїй хаті.

Digitized by Google

Такая-то доля тая. —
Хоч і не шукайте!
Кого схоче — сама найде,
У колисці найде.

Ще на Україні веселі
І вольниї пишались села
Тоді, як праведно жили
Старий козак і діток двоє...
Ще за Гетьманщини старої
Давно се діялось колись.

Так, коло полудня, в неділю,
Та на Зелених ще й Святках.
Під хатою в сорочці білій
Сидів, з бандурою в руках.
Старий козак.
— „І так, і сяк!“
Старий міркує, розмовляє:
„І треба-б,“ каже, „й трохи шкода!
А треба буде; два-три годи
Нехай по сьвіту погуляє
Та сам с в о є ї пошукає,
Як я шукав колись... Ярино!
А де Степан?“ — „А он, під тином,
Неначе вкопаний стоїть!“
— „А я й не бачу! А ідіть
Лишень сюди, та йдіть обоє!...
А нуте, діти, от-такої!“ —
І вшкварив по струнах.
Старий грає, а Ярина
З Степаном танцює;
Старий грає, промовляє,
Ногами тупцює.
„Як-би мені лиха та лиха,
Як-би мені свекрівонька тиха,
Як-би мені чоловік молодий,
До другої не ходив, не любив!
Ой гоп, чики-чики! —
Та червоні черевики,

Digitized by Google

Та троїсті музики,
Од віку до віку
Я любила-б чоловіка!
Ой гоп! Заходивсь,
Зробив хату, оженивсь,
І піч затопив
І вечерять наварив."
— „А нуте, діти, от-такої!" —

І старий піднявся;
Як ударить, як ушкварить, —
Аж у боки взявся!
„Чи так, чи не так, —
Уродив постернак,
А петрушку
Криши в юшку, —
Буде смак, буде смак!
Ой так, таки так,
Оженився козак:
Кинув хату
І кімнату,
Та й потяг у байрак."

— Ні, не така вже! підтопталась
Стара моя сила:
Утомився... А все це ви
Так розворушили!
О, бодай вас! Що-то літа!
Ні вже, не до-ладу...
Минулося. Іди лишень
Полуднувать лагодь;
Гуляючи, як той казав,
Шматок хліба з'їсти
Іди-ж, доню!... А ти, сину,
Послухаєш вісти!
Сідай лишень! Як убили
Твого батька Йвана
В Шляхетчині, то ти ще був
Маленьким, Степане, —

Digitized by Google

Ще й не лазив.“ — „То я не син,
А чужий вам? тату!“ —
— „Та не чужий! стрівай лишень!
От, умерла й мати,
Таки твоя, а я й кажу
Покійній Марині —
Моїй жінці: А що? кажу,
Візьмем за дитину —
Тебе-б оце? — Добре, каже
Покійна Марина:
Чому не взять? — Взяли тебе
Ми, та й спарували
З Яриночкою до купи...
А тепер осталось
Ось-що робить: ти на літі,
І Ярина зріє; —
Треба буде людей шукать
Та що-небудь діять.
Як ти скажеш?“ — „Я не знаю,
Бо я думав... теє...“
— „Що Ярина сестра тобі?
А воно — не теє;
Воно просто: любітеся!
Та й з Богом до шлюбу!
А поки-що, треба буде
І на чужі люде
Подивитись, як там живуть:
Чи орють?
Чи не на ораному сіють?
А просто — жнуть
І немолоченє віють?
Та як і мелють і їдять?
Все треба знать.
Так от-як, друже! — треба в люде
На рік, на два піти
У наймити;
Тоді й побачимо, що́ буде.
Бо хто не вміє заробить,
То той не вмітиме й пожить.
А ти як думаєш? небоже!...

Digitized by Google

Не думай! коли хочеш знать,
Де лучче лихом торгувать,
Іди ти в Січ! Як Бог поможе, —
Там наїсися всіх хлібів;
Я їх чи-мало попоїв:
І досі нудно, як згадаю!
Коли здобудеш — принесеш;
А коли згубиш — поживеш
Моє добро! то хоч звичаю
Козацького наберешся
Та побачиш сьвіта,
Не такого, як у бурсі,
А живі м и с л і т е
С товариством прочитаєш,
Та по-молодечи
Будеш Богу молитися,
А не по-чернечи
Харамаркать! От-так, сину! —
Помолившись Богу,
Осідлаєм буланого,
Та й гайда в дорогу!
Ходім лишень полуднувать!
Чи ти вже, Ярино,
Змайструвала нам що-небудь?
От-таке-то, сину!...“
— „Уже, таточку!“ озвалась
Із хати Ярина.

Не їстця, не пєтця і серце не бєтця,
І очі не бачять, не чуть голови!
Замість шматка хліба — за кухоль беретця.
Дивитця Ярина та нишком сьмієтця.
— „Щó се йому стало? Ні їсти, ні пить,
Нічого не хоче! Чи не занедужав?
Братіку Степане! щó в тебе болить?“ —
Ярина питає. Старому байдуже,
Ніби-то й не чує. — „Чи жать, чи не жать,
А сіяти треба!“ — старий промовляє
Ніби-то до себе. — „А нумо вставать!
До вечерні може ще пошкандибаю.

Digitized by Google

А ти, Степане, ляжеш спать!
Бо завтра рано треба встать
Та коня сідлать."

— „Степаночку, голубчику!
Чого се ти плачеш?
Усьміхнися, подивися!
Хиба ти не бачиш,
Що й я плачу? Розсердився
Бог знає на кого,
Та й зо мною не говорить.
Утечу, їй-Богу,
Та й сховаюсь у буряні...
Скажи бо, Степане!
Може й справді нездужаєш?
Я зілля достану,
Я побіжу за бабою... .
Може це с пристріту?"
— „Ні, Ярино, моє серце.
Мій рожевий квіте!...
Я не брат тобі, Ярино!
Я завтра покину
Тебе й батька, — на чужині
Де-небудь загину;
А ти мене й не згадаєш, —
Забудеш, Ярино,
Свого брата!".... — „Схаменися!
Їй-Богу, с пристріту!
Я не сестра?!... хто-ж оце я?
О, Боже, мій сьвіте!
Щó тут діять? Батька нема,
А він занедужав
Та ще й умре. О, Боже мій!
А йому й байдуже,
Мов сьмієтця. Степаночку!
Хиба ти не знаєш,
Що без тебе і таточка
І мене не стане?" —
— „Ні, Ярино! я не кину,
А тілько поїду

Digitized by Google

Недалеко. А на той рік
Я до вас приїду
З старостами — за тобою
Та за рушниками...
Чи подаєш?“ — „Та цур тобі
С тими старостами!
Ще й жартує!“ — „Не жартую,
Їй-Богу, Ярино,
Не жартую!“... — „Та це й справді
Ти завтра покинеш
Мене й батька? Не жартуєш?
Скажи бо, Степане!
Хиба й справді не сестра я?“ —
— „Ні, моє коханьня,
Моє серце!“ — „Боже-ж ти мій!
Чому я не знала?
Була-б тебе не любила
І не цілувала...
Ой, ой, сором! Геть од мене!
Пусти мене! Бачиш,
Який добрий! Та пусти бо!
Їй-Богу, заплачу!“ —
І заплакала Ярина,
Як тая дитина,
І крізь сльози промовляла:
„Покине! покине!“
Як той явір над водою,
Степан похилився, —
Щирі сльози козацькиї
В серці запеклися,
Мов у пеклі. А Ярина
То клене, то просить,
То замовкне, подивитця,
І знов заголосить.
Не счулися, як смерклося;
І сестру і брата,
Ніби скованих до-купи,
Застав батько в хаті.

Digitized by Google

І сьвіт настав, а Ярині
Не спитця, — ридає.
Уже Степан із криниці
Коня напуває.
Й вона з відрами побігла
Ніби за водою
До криниці. А тим часом
Запорозську зброю
Старий виніс із комори.
Дивитця, радіє,
Приміряє, ніби знову
Старий молодіє.
Та й заплакав. — „Зброє моя,
Зброє золотая!...
Літа мої молодії,
Сило молодая!
Послужи, моя ти зброє,
Молодій ще силі!
Послужи йому так щиро,
Як мені служила!“

Вернулися од криниці,
І Степан сідлає
Коня, свого товариша,
Й жупан надіває.
А Ярина дає зброю,
На порозі стоя;
Степан її надіває,
Та плачуть обоє.
І шаблюка, мов гадюка,
Й ратище-дрючина,
Й самопал семипядений
Повис за плечима.
Аж зомліла, як узріла;
І старий заплакав,
Як побачив на коневі
Такого юнака.
Веде коня за поводи
Та плаче Ярина;

Digitized by Google

Старий батько іде рядом,
Научає сина:
Як у війську пробувати,
Старшин шанувати,
Товариство поважати,
В табор не ховатись.
— „Нехай тебе Бог заступить!“
Як за селом стали,
Сказав батько, — та всі троє
Разом заридали.
Степан гукнув, і курява
Шляхом піднялася.
— „Не барися, мій синочку!
Швидче повертайся!“
Сказав старий. А Ярина,
Мов тая ялина
При долині, похилилась...
Мовчала Ярина,
Тілько сльози утирає,
На шлях поглядає;
Із куряви щось вигляне
І знов пропадає;
Ніби шапка через поле
Котитця, чорніє,
Пропадає, мошечкою
Тілько-тілько мріє;
Та й пропало. Довго-довго
Стояла Ярина
Та дивилась, чи не вирне
Знову комашина
Із куряви. Не вирнула —
Пропала! І знову
Заплакала Яриночка
Та й пішла до-дому.

Минають дні; минає літо;
Настала осінь, шелестить
Пожовкле листя; мов убитий
Старий під хатою сидить:
Дочка нездужає Ярина!

Digitized by Google

Його єдиная дитина
Покинуть хоче. С ким дожить,
Добити віку вікового?
Згадав Степана молодого,
Згадав свої благі літа,
Згадав — та й заплакав
Багатий сивий сирота.

— „В Твоїх руках все на сьвіті,
Твоя всюди воля!
Нехай буде так, як хочеш, —
Така моя доля!...“
Старий вимовив і нишком
Богу помолився,
Та й пішов собі с-під хати
В садок походити.

І барвінком, і рутою,
І рястом квітчає
Весна землю, мов дівчину
В зеленому гаї.
І сонечко серед неба
Опинилось — стало,
Мов жених той молодую,
Землю оглядало.
І Ярина вийшла с хати
На сьвіт Божий глянуть,
Ледве вийшла; усьміхнетця,
То піде, то стане,
Розглядає, дивуєтця,
Та любо, та тихо,
Ніби вчора народилась...
А лютеє лихо
В самім серці ворухнулось
І сьвіт запалило.
Як билина підкошена,
Ярина схилилась, —
Як с квіточки роса в-ранці —
Сльози полилися...

Digitized by Google

Старий батько коло неї
Як дуб похилився.

Одужала Яриночка.
Ідуть люде в Київ
Та в Почаїв помолитись,
І вона йде з ними.
У Київі великому
Всіх сьвятих благала;
У Межигорського Спаса
Тричи причащалась;
У Почаїві сьвятому
Ридала-молилась,
Щоб Степан той, доля тая,
Їй хоча приснилась.
Не приснилась!... Вернулася...
Знову забіліла
Зима біла. За зимою
Знов зазеленіла
Весна Божа. Вийшла с хати
На сьвіт дивуватись
Яриночка, та не Бога
Сьвятого благати,
А нищечком у ворожки
Про його спитати...

І ворожка ворожила,
Пристріт замовляла,
Талан-долю та весільля
З воску виливала.
— „Он, бачиш: кінь осідланий
Тупає ногою
Під козаком; а он-де йде
Дідусь з бородою
Аж до колін. От-то гроші;
Як би догадався
Козак от-той злякать діда...
Злякав! — та й сховався
За могилу, лічить гроші...
А он знову шляхом

Digitized by Google

Козак іде, ніби старець;
То, бач, ради страху,
Щоб Ляхи або Татари
Часом не спіткали.“ —
І радесенька Ярина
До-дому верталась.

Уже третій і четвертий
І пятий минає
Немалий рік, а Степана
Немає, немає!
І стежечка-доріжечка,
Яром та горою
Утоптана до ворожки,
Поросла травою, —
Нема його!... У черниці
Косу розплітає
Безталанна; — коло неї
Падає-благає
Старий батько, — хоч літечко,
Хоч Петра діждати,
Хоч Зеленої Неділі...

Діждались, і хату
Уквітчали гарнесенько,
І в сорочках білих
Невеселі, мов сироти,
Під хатою сіли.
Сидять собі та сумують.
Слухають... щось грає
Мов на кобзі, на улиці,
І ніби сьпіває...

Дума.

„У неділю в-ранці рано
Синє море грало:
Товариство кошового
На раді прохало:

Digitized by Google

„Благослови, отамане!
Байдаки спускати,
Та за Тендер погуляти,
Турка пошукати."

„Чайки и байдаки спускали,
Гарматами рештували,
З Дніпрового гирла широкого випливали,
Серед ночі темної,
На морі синьому,
За островом Тендером потопали, пропадали...
Один потопає,
Другий виринає,
Козацтву-товариству із синьої хвилі рукою махає
І зично гукає:
„Нехай вам, панове-товариство, Бог допомагає!"
І в синій хвилі потопає, пропадає...
Тілько три чайки, слава Богу,
Отамана курінного,
Сироти Степана молодого,
Сине море не втопило,
А в турецьку землю агарянську
Без кормил прибило.
Тоді сироту Степана,
Козака лейстрового,
Отамана молодого,
Турки-яничари ловили,
З гармати гримали,
В кайдани кували,
В тяжкую неволю завдавали...
Ой Спасе наш Межигорський,
Чудотворний Спасе!
І лютому ворогові
Не допусти впасти
В турецькую землю, в тяжкую неволю!
Там кайдани по три пуди,
Отаманам — по чотири...
І сьвіта Божого не бачять, не знають,
Під землею камінь ламають,

Digitized by Google

Без сповіді сьвятої умірають,
Як собаки здихають.

„І згадав сирота Степан в неволі
Свою далеку Україну,
Нерідного батька старого,
І коника вороного,
І нерідну сестру Ярину...
Плаче, ридає,
До Бога руки здіймає,
Кайдани ламає,
Утікає на вольную волю...
Уже на третьому полі
Турки-яничари догнали,
До стовпа вязали,
Очі виймали,
Гарячим залізом випікали,
В кайдани кували,
В тюрму посадили
Та й замурували...“

———

От-так на улиці, під тином,
Ще молодий кобзарь стояв
І про невольника сьпівав.
За тином слухала Ярина,
І не дослухала — упала.

— „Степаночку! Степаночку!“
Кричала, ридала.
„Степаночку, серце моє!
Де-ж це ти барився?
Тату! тату! ідіть сюди,
Ідіть, подивітесь!“ —
Прийшов старий, розглядає,
І свого Степана
Не пізнає. Таке з його
Зробили кайдани!
— „Сину ти мій безталанний!
Моя ти дитино!

Digitized by Google

Де ти в сьвіті погибаєш?
Сину мій єдиний!“

Плаче старий та ридає,
Й Степан сьліпий плаче:
Невидющими очима
Мов сонце побачив.
І беруть його під руки
І ведуть у хату;
І витає Яриночка
Мов рідного брата;
І голову йому змила
І ноги умила,
І в сорочці тонкій, білій
За стіл посадила;
Годувала, напувала,
Положила спати
У кімнаті, — і тихенько
Вийшла з батьком с хати.
Через тиждень без старостів
За Степана свата
Старий свою Яриночку, —
І Ярина в хаті...
„Ні, не треба, мій таточку!
Не треба, Ярино!“ —
Степан каже. „Я загинув,
На віки загинув!
За-що-ж свої молодії
Ти літа погубиш
За калікою? Ярино!...
Насьміютця люде,
І Бог сьвятий покарає,
І прожене долю
З цїї хати веселої
На чужее поле...
Ні, Ярино! Бог не кине
І знайде дружину;
А я піду в Запорожжя:
Там я не загину, —
Нагодують.“

Digitized by Google

— „Ні, Степане,
Моя ти дитино!
І Господь тебе покине,
Як ти нас покинеш.
Оставайся, Степаночку!
Коли не хоч братись,
То так будем: я — сестрою,
А ти будеш братом,
І дітьми йому обоє,
Батькові старому.
Не йди од нас, Степаночку!
Не кидай нас знову!...
Не покинеш?...“ — „Ні, Ярино!“ —
І Степан остався.
Зрадів старий мов маленький,
Аж за кобзу взявся;
Хотів вшкварить метелицю
З усієї сили,
Та не вшкварив...

Під хатою
Усі троє сіли.
„Розкажи-ж ти нам, Степане!
Про свою недолю;
Бо й я таки гуляв колись
В турецькій неволі.“
— „От-то-ж мене, вже сьліпого
На сьвіт випускали
С товариством. Товариство
На Січ прямувало
І мене взяло з собою, —
І через Балкани
Простали ми в Україну
Вольними ногами;
А на тихому Дунаю
Нас перебігають
Січовики-Запорозці
І в Січ завертають....
І розказують, і плачуть,
Як Січ руйнували,

Digitized by Google

Як Москалі срібло-злото
І сьвічі забрали
У Покрові; як козаки
В-ночі утікали,
І на тихому Дунаю
Новим Кошем стали;
Як цариця по Київу
З Нечосом ходила,
. . . . . .
І як степи запорозькі
Тоді поділили
І панам на Україні
Люд закріпостили...
. . . . . .
От-так, тату! Я щасливий,
Що очей не маю,
Що нічого того в сьвіті
Не бачу й не знаю...
. . . . . .

„От-таке-то! Тяжко, тату,
Із своєї хати
До Турчина поганого
В сусіди прохатись!
Тепер, кажуть, в Слободзеї
Останки збірає
Головатий, та на Кубань
Хлопців підмовляє...
Нехай йому Бог поможе!
А що с того буде —
Сьвятий знає! — почуємо,
Що розкажуть люде."

От-так вони, що-день Божий,
У двох розмовляли
До півночі, а Ярина
Господарювала
Та сьвятих от-тих благала...
Таки-ж ублагала:

Digitized by Google

На всеїдній у неділю
Вона спарувалась
З сьліпим своїм...

Такев-то
Скоїлось на сьвіті,
Мої любі дівчаточка,
Рожевиї квіти!
Такев-то! Одружились
Мої молодиї.
Може воно й не до-ладу?
Та що́ маю діять,
Коли таке сподіялось!

Рік уже минав,
Уже й другий. З дружиною
Ярина гуляв
По садочку. Старий батько
Сидить коло хати
Та вчить внука пузанчика
Чолом оддавати...

Епілог.

Оце і вся моя дума...
Не здивуйте, люде!
Те, що́ було, минулося
І знову не буде.
Минулися мої сльози,
Не рветця, не плаче
Поточене старе серце,
І очі не бачять
Ні тихої хатиночки
В забутому краю,
Ні тихої долиночки,
Ні темного гаю;
Ні дівчини молодої
Й малої дитини
Я не бачу щасливої...

Digitized by Google

Все плаче, все гине!
І рад би я сховатися,
Але де? — не знаю.
Скрізь неправда, де не гляну,
Скрізь Господа лають!...
Серце вяне, засихає,
Замерзають сльози...
І втомився я, одинокий,
На самій дорозі...
От-таке-то... не здивуйте!
Що вороном крячу:
Хмара сонце заступила —
Я сьвіта не бачу!...
Ледві-ледві о-півночі
Серцем прозираю
І немощну мою душу
За сьвіт посилаю,
Сцілющої й живущої
Води пошукати:
Як інколи, то й принесе
І покропить в хаті, —
І засьвітить огонь чистий,
І сумно і тихо
Розказує про весільля,
Звертає на лихо...

Тепер мені про сьліпого
Сироту кінчає,
Але як довести краю —
І сама не знає:
Бо не було того дива
Може с-покон-віку,
Щоб щаслива була жінка
З сьліпим чоловіком.

От-же сталось таке диво!
Год, другий минає,
Як побрались; а дивишся —
В купочці гуляють

Digitized by Google

По садочку... Старий батько
Сидить коло хати
Та вчить внука маленького
Чолом оддавати.

С. Марьінське, 16. Октября 1845.

Digitized by Google

10.

НАЙМИЧКА.

Пролог.

У неділю в-ранці рано
Поле крилося туманом;
У тумані на могилі,
Як тополя, похилилась
Молодиця молодая, —
Щось до лоня пригортає
Та с туманом розмовляє:

„Ой, тумане, тумане —
Мій латаний талане!
Чому мене не сховаєш
От-тут серед лану?
Чому мене не задавиш,
У землю не вдавиш?
Чому мені злої долі,
Чом віку не збавиш?
Ні, не дави, туманочку!
Сховай тілько в полі!
Щоб ніхто не знав, не бачив
Моєї недолі!...
Я не одна, — есть у мене
І батько, і мати...
Єсть у мене... туманочку,
Туманочку, брате!...
Дитя мов, мій синочку,
Нехрищений сину!
Не я тебе христитиму
На лиху годину, —
Чужі люде христитимуть,
Я не буду знати,

Digitized by Google

Як і зовуть... Дитя моє!
Я була багата...
Не лай мене! молитимусь,
Із самого неба
Долю виплачу сльозами
І пошлю до тебе!“

Пішла полем ридаючи, —
В тумані ховалась,
Та крізь сльози тихесенько
Про вдову сьпівала,
Як удова в Дунаєві
Синів поховала:

„Ой у полі могила, —
Там удова ходила,
Там ходила-гуляла,
Трути-зільля шукала.
Трути-зільля не найшла,
Та синів двох привела,
В китаєчку повила
І на Дунай однесла:
„Тихий, тихий Дунай!
„Моїх діток забавляй!
„Ти, жовтенький пісок!
„Нагодуй моїх діток!
„Іскупай, ісповий,
„І собою укрий!“

Digitized by Google

I.

Був собі дід та баба.
З давнього давна, у гаї над ставом,
У-двох собі на хуторі жили,
Як діточок двоє, —
Усюди обоє.
Ще з-малечку у-двох ягнята пасли,
А потім побралися,
Худоби діждалися, —
Придбали хутір, став і млин,
Садок у гаї розвели
І пасіку чи-малу, —
Всього надбали.
Та діточок у їх Біг-ма,
А смерть с косою за плечима.

Хто-ж їх старість привітає,
За дитину стане?
Хто заплаче, поховає?
Хто душу спомяне?
Хто поживе добро честно
В добрую годину,
І згадає дякуючи,
Як своя дитина?...
Тяжко дітей годувати
У безверхій хаті,
А ще гірше старітися
У білих палатах, —
Старітися, умірати,
Добро покидати
Чужим людям, чужим дітям
На сьміх, на розтрату!

Digitized by Google

II.

І дід, і баба у неділю
На призпі в-двох собі сиділи
Гарненько, в білих сорочках.
Сияло сонце в небесах. —
Ані хмариночки, та тихо.
Та любо, як у раї.
Сховалося у серці лихо,
Як звірь у темнім гаї.

В такім раї чого-б, бачця,
Старим сумувати?
Чи то давнє яке лихо
Прокинулось в хаті?
Чи вчорашнє, задавлене
Знов заворушилось?
Чи ще тілько заклюнулось —
І рай запалило?

Не знаю, що́ і пісьля чого
Старі сумують. Може вже
Отсе збіраютця до Бога?
Та хто в далекую дорогу
Їм добре коней запряже?
„А хто нас, Насте, поховає.
Як помремо?“

— „Сама не знаю!
Я все отсе міркувала,
Та аж сумно стало:
Одинокі зостарілись...
Кому понадбали
Добра сього?!...“

— „Стрівай лишень!
Чи чуєш? щось плаче
За воріттми... мов дитина!
Побіжім лиш!... Бачиш?
Я вгадував, що щось буде!“

Digitized by Google

І разом схопились,
Та до воріт... Прибігають,
Мовчки зупинились:
Перед самим перелазом —
Дитина сповита,
Та й не туго, й новенькою
Свитиною вкрита;
Бо то мати сповивала —
І літом укрила
Останньою свитиною!...
Дивились, молились
Старі мої. А сердешне
Неначе благає:
Випручало рученята
Й до їх простягає
Манюсінькі... і замовкло,
Неначе не плаче,
Тілько пхика.
„А що? Насте!
Я й казав! От, бачиш?
От і талан! от і доля!
І не одинокі!
Бери-ж лишень та сповивай!...
Ач яке, нівроку!
Неси-ж в хату! — а я верхи
Кинусь за кумами
В Городище.“

Чудно якось
Дівтця між нами!
Один сина проклинає,
С хати виганяє, —
Другий сьвічечку, сердешний,
Потом заробляє
Та ридаючи становить
Перед образами:
Нема дітей!... Чудно якось
Дівтця між нами!

Digitized by Google

III.

Аж три пари на радощах
Кумів назбірали,
Та в-вечері й охристили
І Марком назвали.
Росте Марко. Старі мої
Не знають, де діти?
Де посадить? де положить
І щó з ним робити?
Минає рік. Росте Марко —
І дійна корова
У роскоші купаєтця.
Аж ось чорнобрива
Та молода, білолиця
Прийшла молодиця
На той хутір благодатний
У найми проситьця.

„А що-ж?“ каже: „возьмім, Насте!“
— „Возьмімо, Трохиме!
Бо ми старі, нездужаєм,
Та таки й дитина,
Хоча воно вже й підросло.
Та все-ж таки треба
Коло його піклуватись.“
— „Та воно-то треба,
Бо й я свою вже часточку
Прожив, слава Богу, —
Підтоптався. Так що-ж, тепер,
Щó візьмеш? небого!
За рік, чи як?“
— „А щó дасте.“
— „Е, ні! треба знати, —
Треба, дочко, лічить плату,
Зароблену плату;
Бо сказано: хто не лічить,
То той і не має.
Так от-так хиба, небого:

Digitized by Google

Ні ти нас не знаєш,
Ні ми тебе; а поживеш,
Роздивишся в хаті,
Та й ми тебе побачимо, —
От-тоді й за плату.
Чи так? дочко!"
— „Добре, дядьку!"
— „Просимо-ж у хату!"

Повднались. Молодиця
Рада та весела,
Ніби с паном повінчалась,
Закупила села.
І у хаті, і на дворі,
І коло скотини,
У-вечері і в-досьвіта;
А коло дитини
Так і пада, ніби мати:
В будень і в неділю
Головоньку йому змиє,
Й сорочечку білу
Що-день Божий надіває.
Граєтця, сьпіває,
Робить возики, а в сьвято,
То й з рук не спускає.
Дивуютця старі мої
Та молятця Богу.
А наймичка невсипуща
Що-вечір, небога,
Свою долю проклинає,
Тяжко-важко плаче, —
І ніхто того не чує,
Не знає й не бачить,
Опріч Марка маленького.
Так воно не знає,
Чого наймичка сльозами
Його умиває;
Не зна Марко, чого вона
Так його цілує, —

Digitized by Google

Сама не з'їсть і не допе;
Його нагодує.
Не зна Марко, як в колисці
Часом серед ночі
Прокинетця, ворухнетця, —
То вона вже скочить,
І укриє й перехристить,
Тихо заколише:
Вона чує с тиї хати,
Як дитина дише.
В-ранці Марко до наймички
Ручки простягає
І мамою невсипущу
Ганну величає...
Не зна Марко, росте собі,
Росте-виростає.

IV.

Чи-мало літ перевернулось,
Води чи-мало утекло;
І в хутір лихо завернуло,
І сьліз чи-мало принесло.
Бабусю Настю поховали
І ледве-ледве одволали
Трохима діда. Прогуло
Прокляте лихо, та й заснуло.
На хутір знову благодать
З-за гаю темного вернулась
До діда в хату спочивать.

Уже Марко чумакує
І в-осені не ночує
Ні під хатою, ні в хаті...
Кого-небудь треба сватать.
„Кого-ж би тут?“ старий дума
І просить поради
У наймички. А наймичка
До царівни-б рада

Digitized by Google

Слать старости: „Треба Марка
Самого спитати.“
— „Добре, дочко! спитаємо,
Та й будемо сватать.“
Розпитали, порадились,
Та й за старостами
Пішов Марко. Вернулися
Люде з рушниками,
З сьвятим хлібом обміненим.
Панну у жупані,
Таку кралю висватали,
Що хоч за гетьмана,
То не сором. От-таке-то
Диво запопали!

„Спасибі вам!“ старий каже.
„Тепер, щоб ви знали,
Треба краю доводити,
Коли й де вінчати,
Та й весілля! Та ще ось-що:
Хто в нас буде мати?
Не дожила моя Настя!...“
Та й заливсь сльозами, —
А наймичка, у порогу,
Вхопилась руками
За одвірок, та й зомліла.
Тихо стало в хаті;
Тілько наймичка шептала:
„Мати... мати... мати!“

V.

Через тиждень молодиці
Коровай місили
На хуторі. Старий батько
З усієї сили
З молодицями танцює
Та двір вимітає;

Digitized by Google

Та прохожих, проїжжачих
У двір закликає,
Та вареною частує.
На весільля просить.
Знай бігає, а самого
Ледве ноги носять.
Скрізь гармідер та реготня
В хаті і на дворі.
І жолоби викотили
З нової комори.
Скрізь пораньня: печуть, варять,
Вимітають, миють...
Та все чужі. Де-ж наймичка?...
На прощу у Київ
Пішла Ганна. Благав старий,
А Марко аж плакав,
Щоб була вона за матірь.
„Ні, Марку! ніяко
Мені матірю сидіти:
То багаті люде,
А я наймичка... ще й с тебе
Сьміятися будуть.
Нехай Бог вам помагає!
Пійду помолюся
Усім сьвятим у Київі,
Та й знову вернуся
В вашу хату, як приймете.
Поки маю сили,
Трудитимусь...“
Чистим серцем
Поблагословила
Свого Марка... заплакала
Й пішла за ворота.

Розвернулося весільля.
Музикам робота
І підковам. Вареною
Столи й лави миють.
А наймичка шкандибає,
Поспішає в Київ.

Digitized by Google

Прийшла в Київ, — не спочила:
У міщанки стала,
Нанялася носить воду,
Бо грошей не стало
На акафист у Варвари.
Носила-носила,
Кіп із вісім заробила, —
Й Маркові купила
Сьвяту шапочку в пещерах
У Йвана сьвятого,
Щоб голова не боліла
В Марка молодого;
І перстеник у Варвари
Невістці достала,
І, всім сьвятим поклонившись,
До-дому верталась.

Вернулася. Катерина
І Марко зостріли
За ворітьми, ввели в хату
Й за стіл посадили;
Напували й годували,
Про Київ питали,
І в кімнаті Катерина
Одпочить послала.

„За-що́ вони мене люблять?
За-що́ поважають?
О, Боже мій милосердний!
Може вони знають?...
Може вони догадались?...
Ні, не догадались!
Вони добрі...“
І наймичка
Тяжко заридала.

Digitized by Google

VI.

Тричи крига замерзала,
Тричи розтавала, —
Тричи наймичку у Київ
Катря провожала,
Так як матірь; і в четвертий
Провела небогу
Аж у поле, до могили,
І молнла Бога,
Щоб швиденько верталася,
Бо без неї в хаті
Якось сумно, ніби мати
Покинула хату.

Пісьля Пречистої в неділю,
Та пісьля Першої, Трохим
Старий сидів в сорочці білій,
В брилі, на приспі. Перед ним
З собакою унучок грався,
А внучка в юпку одяглась
У Катрину, і ніби йшла
До діда в гості. Засьміявсь
Старий і внучку привітав,
Неначе справді молодицю.
„А де-ж ти діла паляницю?
Чи може в лісі хто одняв?
Чи по-просту — забула взяти?...
Чи може ще й не напекла?
Е, сором, сором! — лепська мати!“
Аж зирк! — і наймичка ввійшла
На двір. Побіг старий стрічати
З онуками свою Ганну.
„А Марко в дорозі?“
Ганна діда питалася.
— „В дорозі ще й досі.“
— „А я ледве додибала
До вашої хати.
Не хотілось на чужині
Одній умірати!

Digitized by Google

Коли-б Марка діждатися...
Так щось тяжко стало!“
І внучатам із клуночка
Гостинці виймала:
І хрестики, й дукачики,
Й намиста разочок
Ориночці, і червоний
З фольги образочок;
А Карпові соловейка
Та коників пару;
І четвертий уже перстень
Сьвятої Варвари
Катерині; а дідові
Із воску сьвятого
Три сьвічечки; а Маркові
І собі нічого
Не принесла: не купила,
Бо грошей не стало,
А заробить нездужала.
„А ось ще осталось
Пів-бубличка!“
Й по шматочку
Дітям розділила.

VII.

Ввійшла в хату. Катерина
Їй ноги умила
Й полуднувать посадила.
Не пила й не їла
Стара Ганна.
„Катерино!
Коли в нас неділя?“
— „Пісьля-завтра.“
— „Треба буде
Акафист наняти
Миколаєві сьвятому
Й на часточку дати;

Digitized by Google

Бо щось Марко забарився...
Може де в дорозі
Занедужав, сохрань Боже!"
Й покапали сльози
З старих очей замучених.
Ледве-ледве встала
Із-за стола.
„Катерино!
Не та вже я стала:
Зледащіла, нездужаю
І на ноги встати.
Тяжко, Катре, умірати
В чужій, теплій хаті!"

Занедужала небога.
Уже й причащали,
Й маслосьвятіє служили, —
Ні, не помагало!
Старий Трохим по надвірю,
Мов убитий ходить.
Катерина з болящої
І очей не зводить;
Катерина коло неї
І днює й ночує.
А тим часом сичі в-ночі
Не добре віщують
На коморі. Болящая
Що-день, що-година,
Ледве чути, питаєтця:
„Доню Катерино!
Чи ще Марко не приїхав?
Ох, як-би я знала,
Що діждуся, що побачу,
То ще-б підождала!"

Digitized by Google

VIII.

Іде Марко с чумаками,
Ідучи сьпіває,
Не поспіша до господи, —
Воли попасає.
Везе Марко Катерині
Сукна дорогого,
А батькові шитий пояс
Шовку червоного,
А наймичці на очіпок
Парчі золотої
І червону добру хустку
З білою габою,
А діточкам черевички,
Фиґ та винограду,
А всім вкупі червоного
Вина с Царіграду
Відер с троє у барилі,
І кавяру з Дону, —
Всього везе, та не знає,
Щó дієтця дома!

Іде Марко, не журитця.
Прийшов, — слава Богу!
І ворота одчиняє,
І молитця Богу.
„Чи чуєш ти? Катерино!
Біжи зустрічати!
Уже прийшов! біжи швидче!
Швидче веди в хату!
Слава Тобі, Христе-Боже!
На-силу діждала!“
І „Отче наш“ тихо-тихо,
Мов крізь сон, читала.

Старий воли випрягає,
Занози ховає
Мережані, а Катруся
Марка оглядає.
„А де-ж Ганна? Катерино!

Digitized by Google

Я пак і байдуже!
Чи не вмерла?“
— „Ні, не вмерла,
А дуже нездужа.
Ходім лишень в малу хату,
Поки випрягає
Воли батько: вона тебе,
Марку, дожидає.“

Ввійшов Марко в малу хату
І став у порогу...
Аж злякався. Ганна шепче:
„Слава... слава Богу!
Ходи сюди, не лякайся!...
Вийди, Катре, с хати!
Я щось маю розпитати,
Де-що розказати.“

Вийшла с хати Катерина,
А Марко схилився
До наймички у голови.
„Марку! подивися,
Подивися ти на мене!
Бач, як я змарніла?
Я не Ганна, не наймичка,
Я...“
Та й заніміла.
Марко плакав, дивувався.
Знов очі одкрила,
Пильно-пильно подивилась, —
Сльози покотились.
„Прости мене! Я каралась
Весь вік в чужій хаті...
Прости мене, мій синочку!
Я... я твоя мати!“
Та й замовкла...
Зомлів Марко,
Й земля задріжала.
Прокинувся... до матері, —
А мати вже спала!

Digitized by Google

11.

ДО МЕРТВИХ І ЖИВИХ, І НЕНАРОЖДЕННИХ ЗЕМЛЯКІВ МОЇХ,

в Україні і не в Україні сущих, моє дружнє посланіе.

Ащє кто речетъ, ыко люблю Бога, а брата своєго ненавидитъ, ложь єстъ.

(Соборн. посланіе перв. Св. Апостола Іоанна, гл. IV., ст. 20.)

І сьвітає, і смеркає,
День Божий минає,
І знову люд потомлений
І все спочиває...
Тілько я, мов окаянний,
І день і ніч плачу
На розпутьтях велелюдних,
А ніхто не бачить;
І не бачить, і не знає...
Оглухли, не чують...
Кайданами міняютця,
Правдою торгують,
І Господа зневажають, —
Людей запрягають
В тяжкі ярма, орють лихо,
Лихом засівають...
А щó вродить? Побачите,
Які будуть жнива!...

Схаменітьця, недолюдки!
Діти юродиві!
Подивітьця на рай тихий, —
На свою Вкраїну;

Digitized by Google

Полюбіте щирим серцем
Велику руїну!
Розкуйтеся, братайтеся!
У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що́ немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі...
В своїй хаті — своя й правда,
І сила, і воля!

Нема на сьвіті України,
Немає другого Дніпра!
А ви претеся на чужину
Шукати доброго добра,
Добра сьвятого, волі, волі,
Братерства братнього... Найшли,
Несли, несли с чужого поля
І в Україну принесли
Великих слів велику силу,
Та й більш нічого... Кричите,
Що Бог создав вас не на те,
Щоб ви неправді поклонялись...
А хилитесь, як і хилялись,
І знову шкуру дерете
З братів незрячих гречкосіїв,
І сонця правди дозрівать
В німецькі землі, у чужиї,
Претеся знову. Як-би взять
І всю мізерію з собою,
Дідами крадене добро,
Тоді-б зостався сиротою
З сьвятими горами Дніпро!

Ох, як-би то сталось, щоб ви не вертались,
Щоб там і здихали, де ви поросли!
Не плакали-б діти, мати-б не ридала;
Не чули-б у Бога вашої хули;
І сонце не гріло-б смердячого гною
На чистій, широкій, на вольній землі;

Digitized by Google

І люде-б не знали, що́ ви за орли,
І не покивали-б на вас головою...

Схаменітьця! будьте люде,
Бо лихо вам буде:
Розкуютця незабаром
Заковані люде;
Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори,
І потече сто ріками
Кров у синє море
Дітей ваших; і не буде
Кому помагати, —
Одцураєтця брат брата
І дитини мати;
І дим хмарою заступить
Сонце перед вами,
І на-віки проклинетесь
Своїми синами.

Умийтеся! образ Божий
Багном не скверніте!
Не дуріте дітей ваших,
Що вони на сьвіті
На те тілько, щоб панувать;
Бо невчене око
Загляне їм в саму душу
Глибоко-глибоко...
Дознаютця небожата,
Чия на вас шкура,
Та й засудять, і премудрих
Немудрі одурять!

Як-би ви вчились так, як треба,
То й мудрость би була своя;
А то залізете на небо:
„І ми — не ми, і я — не я!
І все те бачив, все те знаю:
Нема ні пекла, ані раю,
Немає й Бога, тілько я,

Digitized by Google

Та куций Німець узлуватий,
Та й більш нікого...“

— „Добре, брате!
Що-ж ти таке?“

„Нехай Німець
Скаже; ми не знаєм!“

От-так то ви навчаєтесь
У чужому краю!
Німець скаже: „Ви Моголи!“
— Моголи, Моголи,
Золотого Тамерлана
Онучата голі! —
Німець скаже: „Ви Славяне!“
— Славяне, Славяне,
Славних прадідів великих
Правнуки погані! —
І Колляра читаєте
З усієї сили,
І Шафарика, і Ганку,
І в славянофіли
Так і претесь, і всі мови
Славянського люду,
Всі знаєте, а своєї
Дасть-Біг!... Колись будем
І по свойому глаголать,
Як Німець покаже,
А до того й історію
Нам нашу розкаже.
От-тоді ми заходимось!

Добре заходились
По німецькому показу,
Та й заговорили
Так, що й Німець не второпа,
Учитель великий,
А не то, щоб прості люде!
А ґвалту! а крику!

Digitized by Google

„І гармонія, і сила,
Музика, та й годі!
А історія? — Поема
Вольного народу!
Щó ті Римляне убогі!
Чорт-зна щó за Брути!...
У нас Брути і Коклеси,
Славні, незабуті!
У нас воля виростала,
Дніпром умивалась,
У голови гори клала,
Степом укривалась!“...
Кровю вона умивалась,
А спала на купах,
На козацьких вольних трупах,
Обкрадених трупах!...

Подивітьця лишень добре!
Прочитайте знову
Тую главу, та читайте
Од слова до слова;
Не минайте ані титли,
Ніже тії коми;
Все розберіть, та й спитайте
Тоді себе: щó ми?
Чиї сини? яких батьків?
Ким, за-що закуті?
То й побачите, що ось щó
Ваші славні Брути:
Раби, підніжки, грязь Москви,
Варшавське сміття ваші пани
Ясновельможниї гетьмани!
Чого-ж ви чванитеся, ви,
Сини сердешної Украйни?
Що добре ходите в ярмі,
Ще лучше, ніж батьки ходили?!
Не чваньтесь: з вас деруть ремінь,
А з їх бувало й лій топили! —
Може чванитесь, що братство
Віру заступило,

*

Digitized by Google

Що Синопом, Трапезунтом
Галушки варило?
Правда ваша: наїдались,
А вам тепер вадить,
А на Січи мудрий Німець
Картопельку садить;
А ви її купуєте,
Й їсте на здоровя,
Та й славите Запорожжя...
А чиєю кровю
От-та земля напоєна,
Що́ картоплю родить?
Вам байдуже, аби добра
Була для городу!
А чванитесь, що ми Польщу
Колись завалили!...
Правда ваша: Польща впала,
Та й вас роздавила.
Так ось-як кров свою лили
Батьки за Москву і Варшаву
І нам, синам, передали
Свої кайдани, свою славу!

Доборолась Україна
До самого краю:
Гірше Ляха свої діти
Її розпинають;
Так як пиво, праведную
Кров із ребер точуть!
Просьвітити, бачиш, хочуть
Материні очі
Современними огнями, —
Повести за віком,
За Німцями недоріку,
Сьліпую каліку.
Добре! ведіть, показуйте!
За науку буде
Материна добра плата...
Розпадетця луда

Digitized by Google

На очах ваших неситих;
Побачите славу,
Живу славу дідів своїх
І батьків лукавих!...

Учітеся, брати мої!
Думайте, читайте,
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь:
Бо хто матірь забуває,
Того Бог карає!
Чужі люде цураютця,
В хату не пускають,
Свої діти — мов чужиї,
І немає злому
На всій землі безконешній
Веселого дому.
Я ридаю, як згадаю
Діла незабутні
Дідів наших: тяжкі діла!
Як-би їх забути,
Я оддав би веселого
Віку половину!

От-така-то наша слава,
Слава України!...
От-так і ви прочитайте,
Щоб несонним снились
Всі неправди, — щоб розкрились
Високі могили
Перед вашими очима,
Щоб ви розпитали
Мучеників: кого, коли
Й за-що розпинали?...
. . . . . .

Обніміте-ж, брати мої,
Найменшого брата, —
Нехай мати усьміхнетця,
Заплакана мати!

Digitized by Google

Благословіть дітей своїх
Твердими руками,
І обмитих поцілуйте
Вольними устами!
І забудетця срамотня
Давняя година,
І оживе добра слава,
Слава України,
І сьвіт ясний, невечерній,
Тихенько засяє...
Обніміться-ж, брати мої,
Молю вас, благаю!

Вюнище, Полт. губ., 14. Студня 1845.

Digitized by Google

Деякі примітки

до першої частини „Кобзаря".

Сторона 3. Стихотвір „Думи мої, думи мої" визначено в Пражському виданю роком 1859., одначе його надруковано вже в першому виданю „Кобзаря" р. 1840.

Стор. 8. Думку „Вітре буйний..." надруковано в-перше в „Ластівці" Гребінчиній р. 1841. (стор. 23—25).

Стор. 11. „Хустина" знайшлася між паперами Олександра Корсуна, що́ в 1841. р. видав український новорочник „Сніп". Сей-то письмовець хотів її друкувати в другій книжці свого альманаху. Опісьля ся думка дісталась від Харківського адвоката Шиманова д-рови Пулюєви, котрий читав її Кулішеви. Відтак більш, як через сорок років пісьля того, як її написано, вона в-перше була надрукована р. 1881. в Київському збірнику „Луна" (стор. 3—6). „Хустину" можна-б уважати баллядою, коли-б не було в їй за-багато елєменту ліричного. Що сей прегарний стихотвір засновується на мотивах людової поезиї української, показав Олександер Колесса в статьї „Дві мало знані поезиї Т. Шевченка". („Зоря". Львів, 1892; стор. 276; 295—296).

Стор. 14. „Тополя". Про балляди Шевченкові, найпаче-ж про „Тополю" і „Причинну", пише Трохим Зьвіздочот ось-що: „Шевченкові — супроти балляд Міцкевича — відзначаються більшою широкостію засновку, більшою міцю кольориту. Замісць хорого сентиментованьня, що́ з-де-більш панує в баллядах романтичної школи, жінки у Шевченка зазначені по́внею, силою і сьвіжестю почутьтя, котре с кожного віршу вибухає здоровим житьтєм селянського люду. Навіть в безталаннім коханьню пробивається сила, здоровє і справжнє житьтє, а не мареньнє". („Правда". Львів. 1890; стор. 177).

Критично-естетичний погляд на баллядy „Тополя"

Digitized by Google

подав Омелян Огоновський у Львівській „Правді“, 1873; стор. 456—464.

Стор. 21. „Причинна“. Ся балляда є одним с перших творів Шевченка. Він написав її ще тоді, коли літніми ночами рисував із статуй в Літньому Саду в Петербурзі. Балляда „Причинна“ навязується до переказу про Русалки, котрі по народньому віруванню живуть у Дніпрі, та при сьвітлі місяця виходять з води, щоб погратись, погуляти та пісеньку засьпівати. В сім стихотворі добачаємо сентименталізм природний.

Стор. 28. „До Основяненка“. В виданю з р. 1840. і 1844. сей стихотвір має заголовок: „До українського писаки“. — Критично-естетичний розбір сеї посьвяти подав Ом. Огоновський в „Правді“, 1872; стор. 431—441.

В Петербурському виданю „Кобзаря“ з р. 1844. замісць слів: „Наша дума, наша пісьня не вмре, не загине“ читаємо: „Наш завзятий Головатий не вмре, не загине“. В починах своєї літературної діяльности Шевченко вважав Запорожця й кобзаря Антона Головатого одним із найславнійших людей на Україні. Про його спімнув він іще в „Гайдамаках“ (I, 111). Добру біографію Головатого написав М. Уманець. („Правда“. 1891; стор. 194—199; 258—268; 326—336).

Стор. 32. „На вічну память Котляревському“. „Основну думку сього стихотвору висказав поет в от-сих словах: „Ти всю славу козацьку за словом єдиним переніс в убогу хату сироти“ (стор. 34. вірш 25—27).

Стор. 36. Стихотвір „У Вильні, городі преславнім“ написав поет на засновку справдішньої події, що лучилась імовірно тоді, коли він жив у Вильні кріпаком. Сі вірші в рукопису Шевченка перехрещені олівцем, мабуть-то він не хотів їх друкувати. — Будинок, с котрого зробили лазарет (стор. 36., в. 5—6), се є будинок бувшого Виленського університету. — „Любськ“ (стор. 37., в. 17) — замок над рікою Вілією. — „Закрет“ (в. 21) — передмістє города Вильни.

Стор. 39. „Перебендя“. Іван Франко пише, що „основна ідея сеї невеличкої поеми — се давня ідея: противставленє поета окружаючій його суспільности“.

Digitized by Google

(„Перебендя“ Т. Г. Шевченка. С переднім словом Ів. Франка, — в „Літературно-науковій Бібліотеці“. Книжка 1. Львів. 1889; стор. 11). Поет уважає себе божим сьпіваком, що́ його сьпіву люде не розуміють.

Стор. 42. „Іван Підкова“. Гісторичний Підкова був молдавський авантурист, ніби-то брат, чи син господаря Івоні. В 1576. р. він з'явився в Брацлавщині, навербував там ватагу козаків і с помічю козацького гетьмана Шага р. 1577. напав на Молдаву, розбив господаря Петра Хромого, і заволодів господарством. Але-ж пісьля кількох місяців панованя мусів відступати назад до Поділя. Король Степан Баторий покликав його до Варшави, звелів арештувати, і 16. червця р. 1578. відрубати йому голову ві Львові в очах турецького „чауша“, що́ був присланий с Царгороду з жалобою на Підкову. Пізнійші козацькі літописи залічили помилкою Підкову до ряду козацьких гетьманів. Він не ходив ніколи на Царгород. Шевченко-ж почав писати поему про похід Підкови на Царгород, але не довершив свого твору.

Про Шевченкові твори гісторичного змісту примічає професор В. Антонович, що трохи-не в кождому з них зустрічаємо дрібні помилки фактичні. „Знати“, каже він, „що в поета не багацько було матеріялу гісторичного: найбільш доводилось йому користуватися апокрифічною „Исторією Русовъ“, написаною ніби-то Кониським, або писанями Бантиш-Каменського, Маркевича та кількома фрагментами неповних літописей, як от Рубана ... Тим і нема чого дивуватися помилкам, що́ спостерегаємо в творах Шевченка. От, н. пр. Підкова і Гамалія, коли й були на сьвіті, так не ходили ні на Царгород, ні на Скутару ... Але-ж художникови байдуже про фактичну вірність подробиць: аби тільки вони на фоні взятої епохи були можливими. Дивлячись таким поглядом на Шевченкові твори гісторичного змісту, треба виділити з них великі художественні малюнки виведених поетом епох, характер котрих він скрізь вірно вгадав ... Шевченко, як не можна ліпше, зрозумів і намалював дух Запорожя. Вибраний отаман був сьвідомим, що він репрезентує громадську думку, і готов був підлягати контролі єї, — він обертався до громади, яко до друзяків,

Digitized by Google

яко до рівних з ним. Що Шевченко так виявляв собі устрій Запорожя, се знати с поеми „Підкова“. Там бачимо, що отаман зупиняє фльотилю на Дніпровому устьі, розповідає товаришам мету походу і питається, чи плисти далі, хоча заздалегідь добре відав, що товариство відповість: плисти“. („Правда“. 1889; стор. 338—339).

Стор. 45. „Тарасова ніч“. Сей епічний твір надруковано тут пісьля Женевського виданя з р. 1890. з оглядом на виданє Пражське. Текст Женевського виданя є тут більше просторий: ось бо читаємо розмову Тараса Трясила с козаками перед боротьбою з Ляхами. Сюди належить частина, що́ починається словами: „А поки що́ одпочиньмо!“ — аж до слів: „Дума думку, поглядає . . . | доля-ж бенкетує“. (Порівн. от-се Львівське виданє з р. 1893., стор. 47., в. 35. — стор. 48., в. 32). Відтак в Женевському виданю є ще друга вставка, що́ починається словами: „Була колись козацькая і слава і воля“, — аж до слів: „тії-ж слави козацької | по-вік не забудем“ (стор. 49., в. 31. — стор. 50., в. 2.). Хоча-ж першою вставкою поет надав сьому епічному творови подекуди закраску драматичну, то все-ж, нігде правди діти, в Пражському виданю текст являється більш ядренистий, ніж у виданю Женевському.

„Тарасовою нічю“ зоветься битва Переяславська (1628), коли-то козацький гетьман Тарас Трясило поборов коронного гетьмана Конецьпольского над річкою Альтою. Пісьля веселощий у сьвято Божого Тіла Поляки спочивали в обозі своїм, аж ось з-нечевя напали на них козаки й розбили їх до-тла.

„Кравчина“ (стор. 46., в. 34) — звалась ватага Наливайка, котрий по переказу був сином кравця.

Стор. 51. „Гамалія“. Гамалія є особа поетична, а не гісторична. В гісторії Украіни звісні три Гамалії: 1. Михайло Гамалія, Черкаський полковник (1662—1668). — 2. Григорий Гамалія, Лубенський полковник (1664—1669), а опісьля полковник Паволоцький (1672—1673). Яко сторонник Дорошенка, взятий в полон і відвезений в Москву, жив там в арешті до р. 1715. — 3. Яків Гамалія, полковник Паволоцький (1674). Ні один з названих полковників не ходив в море проти

Digitized by Google

Турків. — На засновку народного переказу Шевченко написав чудовий стихотвір про отамана Гамалію, що з Запорожцями поплив морем у Скутару і, спаливши сей город, визволив козаків з неволі турецької. Як Запорожці вертались до-дому, то не гналась за ними Византія, бо боялася, щоб „Чернець“ (Конашевич-Сагайдачний) не засьвітив Галату знову, або щоб гетьман Іван Підкова не кликнув в море на ралець.

Стор. 57. „Катерина“. Про сей епічний стихотвір сказано дещо в переднім слові про літературну діяльність Тараса Шевченка (стор. XCVII). Тут годиться спімнути про французький переклад „Катерини“, зроблений Е. Енсом (Hins), а надрукований р. 1887. в Бруксельскому місячнику „La Société Nouvelle“. Перед перекладом „Катерини“ Енс поставив коротку характеристику української національности й характеристику Шевченка. („Листочки до вінка на могилу Шевченка . . .“ в „Літературно-науковій Бібліотеці“. Книжка 6. Львів. 1890; стор. 14—20).

Стор. 77. „Черниця Маряна“. Початок сеї поеми був р. 1841. в руках Олександра Корсуна, котрий видав у Харкові український новорочник „Сніп“. Відтак частину єї надруковано в „Основі“, р. 1861., сентябрь, (стор. 1—12), повної же поеми досіль не випечатано. Сей стихотвір визначується тонкою, психольогічною аналізою почувань молоденької Маряни, що полюбила вбогого Петруся, дарма, що мати хотіла її віддати за пана старого. Шевченко натякнув в сьому творі на поему „Катерина“, згадуючи про безталанного сина Катрусі, що був повожатим сьліпого кобзаря.

Француз Емиль Дюран (Durand) переказав прозою поему „Черниця Маряна“ і подав оцінку єї вельми прихильну. (Revue des deux mondes. Tome XV. Paris; p. 943—944. — Порівн. статью професора К. Лучаковського п. з. „Еміль Дюран о Т. Шевченку“. „Зоря“. 1889; стор. 112—115).

Стор. 87. „Гайдамаки“. Коли зворушилась конфедерация Барська (р. 1768), то в насьлідок довгого гнету суспільного на Україні появились гайдамаки. Душею їх

Digitized by Google

змагань були: Мельхиседек Яворський, ігумен мотренського манастиря, і Запорожець, Максим Залізняк. Сей зібрав Запорозців в лісі мотренським, і сполучився з Гонтою, що був сотником двірських козаків Київського воєводи Потоцького в його добрах Уманських. Здобувши Умань 29. червця в 1768. р., Залізняк став гетьманом і князем Сьмілянським, а Гонта — полковником і князем Уманським. Про сю подію порівн. статью Мих. Драгоманова п. з. „Шевченко, украйнофіли й соціялізм". („Громада". № 4. Женева. 1879; стор. 216—217).

Про „Гайдамаків" каже Антонович, що „поет вірно зрозумів і намалював усі істинно трагічні обставини України в другій половині XVIII. віку. Народом, що виробив собі відомі ідеали і погляди, орудувала невеличка ґрупа шляхти. Між народом а шляхтою посередникували жиди. Таким чином в краї були три ґрупи, одна одній чужі . . . Поет намалював відносини селян до шляхти і до жидів, відносини шляхти до схизматиків і до жидів, та вивів тип жида у відносинах до козака і до шляхти . . . Найліпше змалював він тип селян, людей темних, що на їх боці була знеслава правда. Поруч с типами Залізняка і Гонти, що показав надзвичайну жертву, зарізавши власних дітей ради добра загального, зустрічаємо образи глибші, н. пр. образ благочинного, що правду народну осьвячує словом сьвідомим. Тип сього благочинного поет списав з Мельхиседека Яворського". („Правда". 1889; стор. 340).

Стор. 89, в. 22—24. „Матрьоша", „Параша-радость наша", „Султан, паркет, шпори" — се заголовки з салдацьких пісень московських.

Стор. 93., в. 3. „Тма-мна" (тму-мну, тля-мля) — се зразок складаня в давних букварях на Україні.

В „інтродукції" (стор. 94—95) бачимо деякі похибки в з'ображеню ґісторичної правди. Так звісно, що побідник бісурманів, Ян Собєский, не з'являв достаточної енергії супроти шляхти, та що шляхта коверзувала також і сим королем. Відтак Понятовський не був так „жвавий", яким уявив собі його Шевченко. Опроче деяку гіперболю бачимо в сих словах, що, мовляв, „на ґвалт Пулавського і Паца встало разом сто конфедерацій".

Digitized by Google

Тут годиться завважити, що Казимир Пулавський був справді провідником Барської конфедерації, що одначе Паца не було між конфедератами.

В частині „Гайдамаків“, написаній п. з. „Титарь“ (стор. 103—106), з'образив поет по-містецьки стрічу Галайди з Оксаною. Анальоґічний епізод ліричний бачимо в поемі Ґощинського „Zamek Kaniowski“. Порівн. студию Омеляна Огоновського про „Гайдамаків“ у „Правді“ з р. 1879; стор. 173—174.

Про розмову старшин козацьких в частині поеми „Сьвято в Чигирині“ (стор. 109—120) гляди тую-ж студию, стор. 221. — Стор. 110., в. 37. „Вози залізної тарані“ — се-б-то вози з ножами. Гайдамаки вірили в тее, що се був „гостинець щедрої пані“, — царици Катерини II.

Благочинний каже, що за козаками і душі праведних, і сила архістратига Михаіла. І от, тее, щó він козакам обіцював, уже й сповнилось, бо се „зробилось над козаками хусточки“ (стор. 120), — се станула кругом них сторожа с того сьвіту, — неначе явився архістратиг Михаіл з білою хоругвою небесною.

До стор. 156. Де вмер Залізняк, до сього часу не відомо. 8. липця р. 1768. він був під арештом в Київській кріпости, а в кінці жовтня того-ж року його засудили в Сібір. 1. падолиста на дорозі в Сібір він у слободі Котельві (тепер Харківської ґубернії) виломався з вязниці разом с 52 товаришами. Вони відібрали зброю від конвоя і втекли, але вже 19. грудня Залізняк і 36 його товаришів були знов спіймані.

Про „Гайдамаків“ годиться ще се спімнути, що події, які малював поет, тягнуться у його трохи-не рік цілий, між-тим коли вони справді тяглися не більш, як два місяці.

Двайцять і три примітки до „Гайдамаків“ написав сам Шевченко; — їх надруковано в „Кобзарі“ (I., стор. 159—161) п. з. „Приписи“. Дещо сказано про сю поему в передньому слові про літературну діяльність Т. Шевченка (стор. XCVI—XCVII).

Стор. 168. Думка: „Минають дні, минають ночі...“ Третя строфа сеї думки має в II. томі Праж-

Digitized by Google

ського видання деякі варіянти супроти тексту І. тому. Ось і слова тої строфи:

Не дай спати ходячому,
Серцем замірати,
І гнилою колодою
На сьвіті лежати;
А дай жити — серцем жити
І людей любити,
А коли ні, — то проклинать
І сьвіт запалити.

Сеї лекції придержується також Женевське виданє „Кобзаря“ (стор. 73—74).

Стор. 169. Думка „Ой чого ти почорніло, зеленеє поле?...“ по своєму змісту годиться більше до друку на сьому місці, як по-між пізнійшими стихотворами напряму суспільно-національного.

Стор. 170. В думці „За байраком байрак...“ відзивається поет уже з докором про козацького гетьмана, що́ запродав у ярмо християн.

Стор. 176. Думку „Три шляхи“ вважає др. Третяк баллядою, дарма, що в сім стихотворі з епічною закраскою не добачаємо елєменту ліричного. Годі також погодитись з гадкою д-ра Третяка, мабуть-то ось-та балляда своїм початком нагадує стихотвір Міцкевича „Trzech Budrysów“. („Про вплив Міцкевича на поезию Шевченка“. Краків, 1892; стор. 16).

Стор. 178. Також думки „Хустина“ не можна вважати баллядою, по-за-як вона проявляє прикмету оповідання. Сюжетом своїм ось-та „Хустина“ є подібна до тої „Хустини“, що́ її надруковано між думками першої доби творчости Шевченкової (стор. 11—13). Порівн. примітку, яку написав про сю думку Ол. Колесса в „Зорі“, р. 1892., стор. 296. — На стороні 179., в 1. згадуються в сій думці „компанійці“. Ґенеза компанійців ось-яка: Почавши від Дорошенка, козацькі гетьмани опріч козаків осілих, що́ творили територіяльні полки й сотні, держали ще реґулярне військо по-найму. У гетьманів було по кілька таких нанятих козацьких полків: піші

Digitized by Google

називались сердюки або серденята, а кінні — охочекомонні або компанійці.

Стор. 182. Балляда „Калина“ не є ні пересьпівом пісьні пародної, ні стихотвором, зложеним під впливом чужої поезиї. Се твір самого-ж поета, щó з людової поезиї приняв тільки сей мотив, що калина вважається символом дівчини.

Стор. 185. В балляді „Утоплена“ намагав Шевченко погодити романтизм з напрямом реальним. Уже Німець Обріст запримітив, що слова „Хто се? хто се“ (в. 5—7.) уважаються ономатопоеєю, по-за-як насьлідують дуже складно тихесенький шопот вітру. („Taras Grigoriewicz Szewczenko...“ Czernowitz, 1870; S. XXIX).

Стор. 191. „До сестри“. В-перше надруковано сей стихотвір в журналі „Кіевская Старина“; т. XI. 1885; стор. 522. Відтак і в гісторії руської літератури Ом. Огоновського (II. 2., стор. 472.) сказано, що Шевченко Варварі княжні Репніній присьвятив сей стихотвір. А вже-ж сама княжна в листі до редактора „Русскаго Архива“ написала, що стихотвір „До сестри“ не їй присьвячено, і що не Шевченко написав його, але одна знайома княжни до своєї молодшої сестри. („Русскій Архивъ“, 1887; ч. 6., стор. 258). Одначе мимо сього протесту княжни (щó вмерла 28. падолиста, р. 1891), ми стоїмо таки при сій думці, що се є стихотвір Шевченка, написаний до Варвари княжни Репніної. Вже-ж старша сестра не могла писати до молодшої: „Нам с тобою, моя сестро, | не ходити в парі!“... „Нехай доля, щó з-малечку | мене не злюбила, | тебе щиро привітає, сестро моя мила!“ — Коротку розвідку про сей стихотвір написав Олександер Колесса в статьї „Дві мало знані поезиї Т. Шевченка“. („Зоря“. 1892; стор. 274—276).

Стор. 192. „В альбом“. Сей вірш написав поет мабуть в альбом тої красавиці, про котру розказав Олександер Чужбинський у своїх „Воспоминаніяхъ о Т. Шевченкѣ“ (стор. 32—35). Порівн. передне слово в сьому виданю „Кобзаря“, стор. XXXV—XXXVI. — Про стихотвір „В альбом“ каже Ол. Конiський, що його надруковано в „Южнім рускім зборнику“ Амвросия Метлинського в Хар-

Digitized by Google

кові, 1848. („Записки товариства імени Шевченка". Частина І. У Львові, 1892; стор. 89). Тут очевидячки зайшла помилка, по-за-як стихотвору „В альбом" нема в тім зборнику Метлинського. Є там думка Михайла Петренка, що́ починається словами „Дивлюся на небо та й думку гадаю" (стор. 32—36), котра по словам Конiського увійшла в II. том Пражського виданя „Кобзаря", міжтим коли сеї думки в ось-тім виданю немає.

Стор. 193. Посьвята „Н(иколаю) Маркевичу" написана в честь звісного гісторика, щирого приятеля Тарасового. Поет, згадуючи у своїх стихотворах про славу козацьку, користувався чи-мало твором Маркевича: „Исторія Малороссіи"; том I—V. Москва, 1842—1843. Головна думка в сій посьвяті висказана в от-сих словах: „Було колись, минулося, — не вернетця знову" (стор. 194).

Стор. 195. Провідна думка в „Чигиринi" осьтака: Минулася слава Чигирина, де сидів гетьман Богдан Хмельницький. Чигирин спить повитий жидовою, заснула й Україна. Не встануть недолюдки гетьмани, а встане колись правда на сьвіті.

Стор. 198. Про поему „Сон" сказано дещо в статьї про літературну діяльність Шевченка (стор. XCIX—C). На стор. 202., в. 9—10. читаємо про панича-недолюдка, що він з двадцятою (се-б-то с покриткою) душі пропиває. Одначе у Львівському виданю з р. 1867. замість: „з двадцятою" читаємо „з двадцятого", неначе-б го панич уже з двадцятого року, коли одержує маєткові права, пускає сільскі дівчата покритками по сьвіту. — Поміж каторжними (стор. 204.) поет видить в кайдани убраного царя всесьвітнього, царя волі, царя штемпом увінчаного, в муці, в каторзі; — але-ж той царь волі не просить, не плаче, не стогне, — раз добром налите серце в-вік не прохолоне. — Сей-то царь волі є репрезентант борців, що́ не жахаються ніяких мук у своєму змаганю с тиранами. Таким царем волі являється також Прометей в поемі „Кавказ".

Стор. 214. Загальний погляд на поему „Кавказ" подано в статьї про літературну діяльність Шевченка

Digitized by Google

(стор. XCIX). Основна думка сеї поеми висказана в отсих словах апострофи до лицарів великих, Богом незабутих:

Борітеся — поборете!
Вам Бог помагає:
За вас сила, за вас воля
І правда сьвятая! (стор. 215).

На стороні 216. знаходяться два слова з загального кавказького говору: сакля — хата, і чурек—хліб. Поет здадує в сій поемі про свого друга єдиного, Якова любого, щó не за Україну, а за єї ката пролив на Кавказі свою кров, — запив з московської чаші московську отруту. Се був ґраф Яків Петрович де Бальман, з'українщений еміґрант французький.

Стор. 219. „Холодний Яр". — Замісць „з монастира Митриного" (в. 15) читаємо у Львівському виданю з р. 1867: „з монастира Мотринова" (I, 54). Мотренів монастирь істнує до сього часу; — лежить він у лісах Чигиринського повіту, Київської ґубернії, недалеко від місточка Медведівки. В сіх лісах з'орґанізував Залізняк повстанє гайдамаків в 1768. р.

Стор. 222. „Розрита Могила". Видаючи текст сього стихотвору і також поеми „Великий Льох", Омелян Огоновський користувався копією Шевченкового рукопису, щó її прислав йому один Українець.

Стор. 224. „Великий Льох". Три душі карались за зраду народних сьвятощий і не могли увійти в рай. Першої душі не пускали в рай за-для того, що вона, живши людиною в Субботові та набравши води, перейшла в повні шлях тоді, коли гетьман Богдан Хмельницький із старшиною їхав у Переяслав, Москві присягати. Тою клятою водою отруїла вона батька, матірь, себе, брата й собак. Другої душі не пускали в рай тому, що вона московському цареви напоїла коня в Батурині, як він їхав у Москву с Полтави. Третя-ж душа занапастила себе тим, що, бувши дитиною ще сповитою, сиділа з матірю на горі в Київі і поглянула на ґалєру золоту, в котрій плила по Дніпру цариця Катерина до Катеринослава. Як тільки глянула на ту ґалєру, то

Digitized by Google

вмерла з матірю. В рай пустять ті три душі аж тоді, як Москаль усе позабирає і розкопає великий льох.

„Чечель“ (стор. 226., в. 18) — полковник гетьманської ґвардії. Він боронив Батурина проти московського війська.

„Чута“ (стор. 228., в. 35) — ліс коло Старої Січи.

„Три ворони“ (стор. 229—235) — се персоніфікації злих духів України, Польщі й Москви. Перша ворона розказує про теє, як Меншиков взяв і спалив дотла гетьманську резиденцию, Батурин, як у Ромнах (над Сулою) судив і карав смертію сторонників Мазепи, як опісьля Петро І. висилав козаків копати канали біля Ладожського і Онежського озер на границі Фінляндиї, — на так звану „канальску роботу“, де перемерло від нужди й поганого клімату кількадесять тисяч козаків. — Друга ворона натякає на польску еміґрацию, що́ жила в Парижі, між-тим коли третя ворона чваниться тим, що вона Русь (Москву) Німцям продала.

„Крамом“ (стор. 229., в. 6) названо волю народу українського, що́ Хмельницький занапастив, торгуючись про одно козацтво з московськими боярами. (Примітка виданя Львівського з р. 1867; т. II., стор. 323).

„Декабристами“ (стор. 230., в. 4) звались проводирі того руху революцийного, який 14. (26.) декабря р. 1825. зворушився проти Миколая І., що́ вступив на трон по смерти Олександра І.

Третя ворона каже, що вона „три укази накаркала на одну дорогу“ (стор. 230., в. 11). Тоді-то міністер Кляйнміхель обкрадував московський скарб, строючи залізну дорогу між двома столицями. Укази царя Миколая, що́ потурав його крадіжи, були великим лихом усьому народови. (Львів. вид. з р. 1867; т. II., стор. 324).

Барон фон Корф (стор. 230., в. 18.) — ґенерал „третього отділенія“, яко царський докладчик тяг ув один гуж із Кляйнміхелем. (Льв. вид. з р. 1867; т. II., стор. 324).

„Карамзин“ (стор. 231., в. 6). Сей ґісторик подав цареви Олександрови І. свій пристрастний мемориял про нову і стару Россию. В тім письмі встоює він за самодержавіе, старі закони і за кріпацтво.

Digitized by Google

„Шведська приблуда“ (стор. 231., в. 30) — король Карло XII.

„Мучитель“ (стор. 232., в. 21) — царь Іван IV. Всі сучасні чужоземці прозвали його мучителем, а Москалі тільки Грозним, що ніби він тільки страхав, кого треба, лютуючи гірш усякої інквізиції. (Льв. вид. з р. 1867; т. II., стор. 326).

„Петруха“ (стор. 232., в. 22) — царь Петро I.

„Пчела“ (стор. 233., в. 25), — офіціяльний орган, що́ його видавав Болгарин.

Перша ворона каже сестрицям (стор. 233—234), що сю ніч будуть на Україні родитися близнята, — що один Іван буде колись, як той Гонта, катів катувати, а другий буде катам помагати. Та от, ті три злі духи намагають занапастити того Івана, доки не виросте.

Друга ворона каже, що з нею „побіжить Ярчук в ірій їсти гадюк“ (стор. 235., в. 17—19). Ярчуками називають собак, що́ родять ся в початку місяця мая. Народ думає, що сі собаки мають якусь нечисту силу; вони родяться зрячі, не сьліпі, чують заздалегідь злодія, — їх кормить не мати, а мусить годувати молоком хазяїн ...

„Форменні“ кайдани (стор. 239., в. 13). Казна має свою модель кайданів по всій імперії однакову, тому-то зовуться вони форменними.

Про „Яременка“ (стор. 239., в. 28) знаходиться на власному рукопису Шевченка от-ся приписка: „Козака Яременка клуня стоїть на тім місті, де були палати Богдана“. (Праж. вид. I., стор. 52).

В кінці сеї містерії читаємо, що малий льох в Субботові Москва розкопала, що великого-ж того льоху ще й не дошукалась. До сих слів відноситься от-ся примітка Львівського виданя з р. 1867.: „Є така повірка в народі, що, як-би докопались Москалі до великого льоху Богданового, де його скарби заховані, то до останку вже знівечили-б Україну“ (II, стор. 333).

Стор. 241. „Іван Гус“. В посьвяті поеми П. І. Шафарикови висказує поет коротко програму славянофільства, се-б-то братерство, рівність і взаїмну любов усіх славянських племен.

*

Digitized by Google

Уривок с поеми „Іван Гус“ надруковано перший раз у Львівській „Правді“, р. 1873. стор. 509—511; 542—544, — відтак у статьї редактора „Домашней Бесѣды“: „И мои воспоминанія о Тарасѣ Г. Шевченкѣ“ (1861. р., вип. 33). Із сеї статьї видно, що от-ся поема була Шевченком зовсім вироблена і читана авторови статьї ще 26. мая р. 1846. Опроче Д. Г. Лебединцев повідав видавцеви „Кобзаря“ (Київ, р. 1889.), що Шевченко, вернувшись у Петербурґ із засланя, запевняв його, що сю поему зовсім викінчив. Також заявив Лебединцев, що Шевченко зоставив р. 1847. комусь у Київі цілу поему. Відтак поет просив Лебединцева, розпитатись про неї в Київі. І дізнався Лебединцев, що Шевченко дав сю поему з иншими своїми творами для перепису чиновникови Київської консисторії, П—чу. Сей же пісьля того, як Тараса арештовано, с нереляку спалив всі його рукописи, які було дано йому для перепису. Всю ту ґісторию з рукописами Лебединцев переказав Шевченкови, котрий з-разу-ж згадав, кому й для чого він дав свої рукописи, між котрими була й викінчена поема „Іван Гус“. Думка, що поема була тільки проєктована, одкидається ще й тим, що між паперами, котрі лишились пісьля покійного П. І. Шафарика у його сина, знайшовся уривок із сеї-ж поеми, названий „Папська Булла“, але цілої поеми між рукописами Шафарика тактаки й не розшукано. („Кобзарь“. — Кіевъ, 1889; стор. 204).

Погляд на поему „Іван Гус“ висказано в передній статьї про літературну діяльність Т. Шевченка, стор. С—СІ.

Стор. 248. „Полуботко“. Олександер Коніський заявив Ом. Огоновському, що по думці його сей твір не є автентичним. І справді, віршованє являється тут доволі прозаїчним. Але-ж і деякі инші стихотвори Шевченкові (н. пр. „У Вильні, городі преславнім...“ стор. 36—38) уважаються рифмічною прозою. Автор спімнув тут про договори Богдана з Москалями, відтак сказав, що „не заснула-б ніколи козацькая слава, як-би з шаблями при Йвані (Мазепі) вся Украйна встала“. — Пишучи сей стихотвір Шевченко користувався „Исторіею Русовъ“ псевдо-Коніського в рукописи, се бо спімнув він про договори Богдана Хмельницького с царем, і про те, що

Digitized by Google

козаки в болоті хороми строїли. Про се-ж дізнався поет із промови Полуботка до царя Петра І. („Исторія Русовъ или Малой Россіи". Сочиненіе Георгія Конискаго, архіепископа Бѣлорускаго. Москва, 1846; стор. 229).

Стор. 250. „Невольник". Поет розказав в сій поемі про долю Запорожця Степана, коли-то ще на Україні веселі і вольнії пишались села. В сім стихотворі добачаємо подекуди той-самий поетичний склад, що й в „Наймичці". І тут, найпаче в розмові старого козака з Яриною і Степаном, а відтак в діяльоґу між Степаном і Яриною проявляються чудові іділлічні образи. Тільки-ж поет закрасив свій поетичний твір думою про неволю Степана і відтак закінчив поему ладом сентиментальним. — „Нечос" (стор. 267., в. 8) — се є князь Потемкин. Шукаючи популярности, він записався у реєстри запорозького війська. Запорожці-ж по своєму звичаю давати прозвища, назвали його „Нечосом", думаючи, що перука, в якій ходив Потемкин, — се його нечесане волосє. — „Слободзея — (стор. 267., в. 21) — се козацьке село, тепер в Тираспольскому повіті, Херсонської ґубернії. Тут під-час війни Россиї с Турциєю (1787—1791) бувший військовий судья, Антін Головатий, із бувших Запорожців орґанізував козацькі охотницькі полки для российської армії. — Шевченко помянув Головатого вже в перших виданях „Кобзаря" в посьвяті „До Основяненка" і в „Гайдамаках" (I, 111). Порівн. примітку до стихотвору „До Основяненка" в першій частині „Кобзаря", стор. 296.

Стор. 271. „Наймичка". Дещо сказано про сю поему в статьї про літературну діяльність Т. Шевченка (стор. XCVIII.). — Німець Обріст добачає в Наймичці апотеозу материнської любови. (Taras Grigoriewicz Szewczenko, ein kleinrussischer Dichter. Dessen Lebensskizze sammt Anhang... von J. Georg Obrist. Czernowitz 1870; S. XXVII.). А Француз Дюран ось-як оцінює сей епічний стихотвір: „Ось поема, що не переступає тону повістярської поезиї. Дарма тут шукати величних вибухів лірики, мельодраматична деклямация з-відсі виключена, а про-те ся поема — се вражаюча драма, котра, в первотворі принаймні читаючи, лишає в душі глибоке

Digitized by Google

і тяжке почуванє. А се через те, що виконанє у-повнї згідне з основною думкою в творі, — і що ся думка сама — ґеніяльне надбанє". („Revue des deux mondes". Tome XV. Paris, 1876; p. 939).

У-перше видав „Наймичку" П. Куліш в „Запискахъ о южной Руси", том II. Петербурґ, 1857; стор. 149—168. Хоча-ж Куліш знав добре, хто написав сю поему, то за-для того, що Шевченко сидів невольником в Новопетровськім укріпленю, видумав він ось-яку казочку: Коли він (се-б-то Куліш) збирав матеріяли до „Записокъ о южной Руси", то від одного приятеля дістав з'шиток ріжних пісень і поезий, писаний жіночою рукою, і от, між сими творами знайшов він поему, про котру до того часу не чув ні від кого. І здивувався Куліш великим дивом за-для високої літературної стійности сеї поеми, котра скривалась мабуть в єдиному руконису якоїсь хуторянки. Відтак мов-то задумався видавець „Записокъ", висказуючи свій жаль, що самого автора може й нема вже на сьвіті, — що ми може й не почуємо вже других його пісень. („Записки...", стор. 145—148).

Стор. 287. „Дружнє Посланіє..." Провідну думку сього стихотвору висказано в статьї про літературну діяльність Т. Шевченка (стор. CI). Порівн. критично-естетичний погляд Ом. Огоновського на сей стихотвір („Правда". 1873; стор. 24—38), і естетично-критичну студію І. Кокорудза („Зоря". 1885; число 15—19). — Шевченко, ставши речником ідей Кирило-Методіївського товариства, розвинув у своїм Посланію от-сі пять точок проґрами сього товариства: *1. Принимаемъ, что духовное и политическое соединеніе Славянъ есть истинное ихъ назначеніе, къ которому они должны стремиться. — 2. Общество будетъ стараться заранѣе объ искорененіи рабства и всякаго униженія низшихъ классовъ, равнымъ образомъ и о повсемѣстномъ распространеніи грамотности. — 3. Принимаемъ, что каждое славянское племя должно имѣть правленіе народное, и соблюдать совершенное равенство сограждан по ихъ рожденію, христіанскимъ вѣроисповѣданіямъ и состоянію. — 4. Принимаемъ, что при такомъ равенствѣ образованность и чистая нравственность*

Digitized by Google

должны служить условіемъ участія въ правленію. — 5. Какъ все общество въ совокупности, такъ и каждый членъ должны свои дѣйствія соображать со евангельскими правилами любви, кротости и терпѣнія; правило же: цѣль осѣщаетъ средства, общество признаетъ безбожнымъ. — Програму Кирило-Методіївського товариства надруковано в „Гісторії літератури руської“ Ом. Огоновського. Львів, 1889. II, 2; стор. 477; 751—752.

Омелян Огоновський.

Digitized by Google

Digitized by Google

ОГЛАВ
творів у першій частині „Кобзаря“.

Сторона.

Дещо про житє і літературну діяльність Тараса Шевченка III
I. 1. Дитячий і хлопячий вік Тараса IV
2. Тарас в панській службі XV
3. Тарас учиться малярства XVII
4. Визволенє Тараса с кріпацтва XX
5. Шевченко—Кобзарь XXV
6. Шевченко на Україні XXVII
7. Товариство сьвятого Кирила і Методия . . XXXVIII
8. Шевченко в неволі XLIII
9. Шевченко знов на волі LX
а) Побут в Нижнім Новгороді LX
б) Побут в Петербурзі LXVII
в) Шевченко на Україні LXXII
10. Тарас бажає жити над Дніпром LXXVII
11. Недуга, смерть і похорони Тараса Шевченка . LXXXVI
II. (Де-що про літературну діяльність Т. Шевченка) XCIV
Кілька слів від редакциї „Кобзаря“ . . . CXIV

КОБЗАРЬ.

I.

Напрям романтично-національний.

(Від року 1838—1843.)

I. Думки.

1. Думи мої, думи мої 3
2. На-що мені чорні брови 6
3. Тече вода в синє море 7
4. Вітре буйний, вітре буйний 8
5. Тяжко-важко в сьвіті жити 9
6. Чого мені тяжко? чого мені нудно? 10
7. Хустина 11

Digitized by Google

Сторона

II. Балляди.

1. Тополя 14
2. Причинна 21

III. Посьвяти.

1. До Основяненка 28
2. На вічну память Котляревському 32

IV. Епічні стихотвори.

1. У Вильні, городі преславнім 36
2. Перебенди 39
3. Іван Підкова 42
4. Тарасова ніч 45
5. Гамалія 51
6. Катерина 57
7. Черници Маряна 77
8. Гайдамаки 87
   а) Інтродукция 94
   б) Галайда 95
   в) Конфедерати 99
   г) Титарь 103
   д) Сьвято в Чигирині 109
   е) Треті півні 120
   же) Червоний бенкет 124
   з) Гупалівщина 129
   и) Бенкет у Лисянці 133
   і) Лебедин 142
   к) Гонта в Умані 146
   л) Епілог 155
   Приписи до „Гайдамаків“ 159
   Передмова 161
   Панове субскрібенти! 162

II.

Напрям політично-національний.

(Від року 1843—1847.)

I. Думки та инші дрібні стихотвори.

1 За думою дума роєм вилітає 167
2. Минають дні, минають ночі 168

Digitized by Google

Сторона

3. Ой, чого ти почорніло зеленеє поле 169
4. За байраком байрак 170
5. Вітер в гаї нагинає лозу і тополю 171
6. Не хочу я женитися 171
7. Не женися на багатій! 172
8. Не завидуй багатому 173
9. Ой стрічечка до стрічечки 173
10. Ой одна я, одна, як билинонька в полі 174
11. Не видай матері! 174
12. Вечір 175
13. Три шляхи 176
14. Пустка 177
15. Хустина 178
16. Заповіт 180

II. Балляди.

1. Калина 182
2. Утоплена 185

III. Посьвяти.

1. До сестри 191
2. В альбом 192
3. М. С. Щепкину (Пустка) 192
4. Н. Маркевичу 193

IV. Епічні та инші стихотвори.

1. Чигирин 195
2. Сон 198
3. Кавказ 214
4. Холодний Яр 219
5. Розрита могила 222
6. Великий Льох 224
7. Уривки с поеми „Єретик“ або „Іван Гус“ . . . 241
8. Полуботко 248
9. Невольник 250
10. Наймичка 271
11. До мертвих і живих, і ненарожденних земляків моїх, в Україні і не в Україні сущих, моє дружнє посланіє 287

Деякі примітки до першої частини „Кобзаря“. . . 295

Digitized by Google

Помічені похибки друкарські

в першій частині „Кобзаря“.

Сторона	*Вірш*	*Надруковано:*	*Читай:*
LVIII	23	згадувати	не згадувати
LXIII	6	великим змаганям	великими змаганнями
LXV	39	стор. 10	стор. 11
CII	20	дошукались	дошукалась
45	4	якъ	як
72	39	*чтоже*	*чтожъ*
84	7	Иого	Його
120	4	хутина	хустина
151	20	гетця	гнетця.

1212

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

5 АВГ. 1941

Antonín Bohdaneckÿ,
knihkupectví
Praha VII., Dittrichova 15

Digitized by Google